

АГРОСВІТ

№ 13-14 липень 2022

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 13–14 липень 2022 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33,
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "АКС Центр"**
Видавець:
ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку 21.07.22 р.

Підписано до друку 21.07.22 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 8,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2107/2.

Віддруковано у ТОВ «АКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2022

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 13—14 липень 2022 р.

У НОМЕРІ:

<u>Світовий О. М.</u>	
Стратегічні перспективи розвитку ринку зерна України щодо участі в глобальних ланцюгах доданої вартості	3
<u>Штундер І. О.</u>	
Міграційний вплив на сучасний ринок праці	10
<u>Кузьминчук Н. В., Куценко Т. М., Терованесова О. Ю., Сипало Д. А.</u>	
Генезис інституту біржової діяльності та фундаментальні тренди біржової торгівлі	16
<u>Бінерт О. В., Балаш Л. Я.</u>	
Основи антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами	28
<u>Шевченко О. В.</u>	
Деградація ґрунтів у процесі сільськогосподарського виробництва та її еколого-економічні наслідки	34
<u>Сітківська А. О.</u>	
Контролінг як інструмент стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств	43
<u>Мокринська З. В.</u>	
Практика документального оформлення та бухгалтерського обліку та оподаткування виплат працівникам	48
<u>Шацька З. Я., Прима В. І.</u>	
Особливості впровадження інформаційних технологій в аграрному секторі України	60

№ 13—14 / 2022

CONTENTS:

<u>Svitovyi O.</u>	
STRATEGIC PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE GRAIN MARKET OF UKRAINE ON PARTICIPATION IN THE GLOBAL VALUE ADDED CHAINS	3
<u>Shtunder I.</u>	
MIGRATION INFLUENCE ON THE MODERN LABOR MARKET	10
<u>Kuzmynchuk N., Kutsenko T., Terovanesova O., Sypalo D.</u>	
GENESIS OF THE INSTITUTE OF STOCK EXCHANGE ACTIVITY AND FUNDAMENTAL TRENDS IN EXCHANGE TRADING	16
<u>Binert O., Balash L.</u>	
FUNDAMENTALS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	28
<u>Shevchenko O.</u>	
SOIL DEGRADATION IN THE PROCESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND ITS ECOLOGICAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES	34
<u>Sitkovska A.</u>	
CONTROLLING AS A TOOL OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	43
<u>Mokrynska Z.</u>	
PRACTICE OF DOCUMENTATION AND ACCOUNTING AND TAXATION OF EMPLOYEE BENEFITS	48
<u>Shatska Z., Prima V.</u>	
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	60

УДК 338.43:633.1:330.143

О. М. Світовий,

д. е. н., професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0002-0675-559X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.3

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗЕРНА УКРАЇНИ ЩОДО УЧАСТІ В ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ

O. Svitovyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Marketing

and Business Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

STRATEGIC PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE GRAIN MARKET OF UKRAINE ON PARTICIPATION IN THE GLOBAL VALUE ADDED CHAINS

В статті проаналізовано сучасний стан розвитку та структуру ринку зерна України. Аргументовано обсяги експортних пропозицій зерна та продуктів його переробки вітчизняними виробниками. Означено, що участь нашої країни в глобальних ланцюгах доданої вартості стосовно зернової продукції потребує кращих експортних позицій. Доведена необхідність забезпечення у цьому сегменті ринку збільшення експорту продуктів із високою часткою доданої вартості. Розглянуто умови і фактори, які впливають на формування доданої вартості продукту. Наголошено, що кооперування у сфері виробництва, переробки зерна та реалізації зернопродуктів значно збільшить додану вартість за рахунок покращення логістики та раціонального використання матеріальних ресурсів. Це, в першу чергу, збільшить величину прибутку через зменшення операційних витрат. Розбудова виробничої інфраструктури, у тому числі елеваторів, дасть змогу доводити зерно до вищих кондицій та експортувати його за найкращою ціною у сприятливі для цього періоди. Обґрунтована необхідність прийняття на державному рівні стратегії розвитку вітчизняного ринку зерна щодо участі в глобальних ланцюгах доданої вартості. Це дасть можливість посилити експортні позиції через покращення якості зерна та збільшення експорту продуктів його переробки.

The article analyzes the current state of development and structure of the grain market of Ukraine. It is found that our country is increasing grain production every year. In 2021, 86.0 million tons of grain were collected in the state and this is a record for the production of cereals and legumes. The volumes of export offer of grain and products its recycling are reasoned. It was noted that in 2021 were sold on value 12.3 billion US dollars on grain exports, which is almost 100 times more than in 2000. It is indicated that our country's participation in global value added chains in relation to grain products requires the best export positions. The need to ensure in this segment of the market an increase in exports of products with a high share of value added is proven. It has been studied that the processing of grain into flour increases the added value by 55-65%. Compared to the production of raw materials in the processing of grain for compound feed, the added value is doubled, and in the production of bakery products, the added value increases 2.5-2.6 times. The conditions and factors affecting the formation of value added of the product are considered. It is noted that cooperation in the field of grain production, processing and sale of grain products will significantly increase value added by improving logistics and rational use of material resources. This, first of all, will increase the amount of profit due to the decrease in operating costs. The development of production infrastructure, including elevators, will allow bringing grain to higher conditions and exporting it at the best price in favorable periods. In addition, there will be an opportunity to abandon intermediaries who now buy from small producers most of the grain at low prices. Such cooperation will provide small commodity producers with the formation of the necessary volume of export grain supply. Due to increased production efficiency, such cooperative associations can create more processing enterprises. The necessity to adopt at the state level a strategy for the development of the domestic grain market for participation in global value added chains is substantiated. This will make it possible to strengthen export positions by improving the quality of grain and increasing the export of products of its processing.

Ключові слова: ринок зерна, кооперація, додана вартість, прибуток, глобальні ланцюги доданої вартості.

Key words: grain market, cooperation, value added, profit, global value added chains.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зростаючі потреби в світі на продовольство мотивують виробників нарощувати його обсяги та покращувати якість продукції. Одним із

основних сировинних продуктів, з якого виготовляють продовольство та корми для тваринництва є зерно. З нього також виробляють спирт та інші продукти. Україна завдяки родю-

чим землям та сприятливим кліматичним умовам є однією із провідних держав щодо виробництва зерна, значна частина якого реалізовується на експорт. В основному експортується цільне зерно як сировина, а продукти переробки в цій реалізації мають незначний відсоток. Тобто вітчизняний ринок зерна в глобальних ланцюгах вартості, зокрема у глобальних ланцюгах доданої вартості, займає невисоку позицію. Такий стан справ має як об'єктивні так і суб'єктивні причини. Серед об'єктивних причин — це те, що цільне зерно зберігається набагато довше, ніж, наприклад, борошно. До того ж є певні особливості в харчуванні людей у більшості країн світу, тому переробка сировини у напівфабрикати та готові продукти із зерна проводиться вже у місцях кінцевого споживання. Комбікорми для годівлі тварин переважно виготовляються на місці згодовування за відповідною рецептурою, яка часто є специфічною. Також низький рівень переробки зернової продукції пояснюється нерозвиненою виробничою інфраструктурою, а також недостатньою кількістю коштів для її розбудови, низькими темпами впровадження новітніх технологій глибокої переробки.

Серед суб'єктивних причин можна назвати недосконалість податкової та митної політики держави щодо стимулювання виробництва та експорту продуктів переробки зерна. Виробництво зерна не потребує значних капіталовкладень та залучення великої кількості трудових ресурсів, має швидку оборотність капіталу, тому виробники зерна не завжди готові вкладати кошти у переробку. Крім того, наприклад, фермер може вирощувати монокультуру (одну або декілька зернових культур), що дає йому можливість заощаджувати кошти на купівлю сільськогосподарської техніки та збільшити прибуток. Нерозвиненість кооперації та інтеграції у галузях виробництва та переробки зерна в нашій країні також негативно впливає на рівень виробництва та реалізації, у тому числі і на експорт, продуктів з високою часткою доданої вартості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні підходи у дослідженні глобальних ланцюгів вартості, зокрема глобальних ланцюгів доданої вартості, запропонували такі закордонні вчені як Д. Вінклер, Дж. Дедрік, Х. Ескейт, Р. Каплінський, М. Морріс, Д. Тальоні, Х. Тан та ін. В наукових працях вітчизняних науковців, серед яких: Г. Дугінець, С. Кваша, В. Колодійчук, М. Крамарев, М. Ки-

зим, Н. Марущак, О. Нікішина, А. Пінчук, В. Хаустова, В. Шликова, проведений ґрунтовний аналіз ланцюгів створення вартості у вітчизняному виробництві, в тому числі й у зернопродуктовому, визначені перспективи збільшення його участі у глобальних ланцюгах доданої вартості. Проте проблема покращення позицій щодо інтеграції українського ринку зерна у глобальних ланцюгах доданої вартості вивчена недостатньо і потребує подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз сучасного стану та обґрунтування стратегічних напрямів розвитку ринку зерна України щодо участі в глобальних ланцюгах доданої вартості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Діяльність підприємств у галузях зернового виробництва та переробки зерна регламентується багатьма законодавчими актами, зокрема законом України "Про зерно та ринок зерна в Україні". Документом визначається, що ринок зерна — це система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням. Згідно Закону, інфраструктура ринку зерна являє собою комплекс виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробки, реалізації, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги. В Законі також вказано, що суб'єктам ринку зерна гарантується право вільно розпоряджатися власними ресурсами зерна та продуктами його переробки, укласти угоди щодо їх продажу, у тому числі на експорт, брати участь у формуванні зернових ресурсів України. Кабінет Міністрів України, зазначається в Законі, здійснює державне регулювання ринку зерна шляхом: впровадження механізму експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами [1]. З вищесказаного слідує, що забезпечуючи суб'єктам ринку зерна можливість вільно розпоряджатися своєю зерновою продукцією, держава проводить регулювання ринку зерна, зокрема експортно-імпортних операцій.

За даними державної служби статистики України у 2021 році в нашій державі було зібрано 86,0 млн тонн зерна. Це є рекордом вироб-

Таблиця 1. Виробництво зернових і зернобобових культур в Україні, тис. тонн

Показник	Рік							2021 р. у % до 2005 р.
	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	
Культури зернові та зернобобові	38015,5	39270,9	60125,8	70056,5	75143,2	64933,4	86010,4	226,3
у тому числі пшениця	18699,2	16851,3	26532,1	24605,8	28327,9	24877,4	32151,0	171,9
жито	1054,2	464,9	391,1	393,8	334,7	456,8	593,2	56,3
ячмінь	8975,1	8484,9	8288,4	7349,1	8916,8	7636,3	9437,0	105,1
овес	790,7	458,5	488,5	418,5	422,0	510,0	467,9	59,2
просо	140,6	117,1	213,2	80,5	169,7	256,1	205,0	145,8
гречка	274,7	133,7	128,1	137,0	85,0	97,6	105,8	38,5
кукурудза на зерно	7166,6	11953,0	23327,6	35801,1	35880,1	30290,3	42109,9	587,6
культури зернобобові	757,5	592,3	502,1	954,6	709,8	600,0	680,6	89,8

Джерело: побудовано автором на основі джерела [2].

ництва зернових та зернобобових культур за досліджуваний період 2005—2021 рр. (табл. 1).

Найбільший приріст спостерігався у виробництві кукурудзи на зерно — майже в 6 разів і цей показник у 2021 році склав 42,1 млн тонн. Загалом виробництво зерна за досліджуваний період збільшилося у 2,3 рази. Варто також зауважити, що виробництво жита, вівса, гречки та зернобобових культур за цей період, навпаки, зменшилося.

Якщо проаналізувати баланс зернових і зернобобових культур за основними видами, то можна стверджувати, що внутрішнє споживання зерна в нашій країні, наприклад у 2020 році, а це — витрати на корм, витрати на посів, переробка на нехарчові цілі, фонд споживання, склало близько 20 млн тонн. Решта зерна, враховуючи зміну запасів та імпорту, реалізувалася на експорт. В основному, звичайно — це сировина і цей обсяг реалізації має тенденцію до зростання. У 2021 році було продано на експорт зернових культур на суму 12,3 млрд. дол. США, що майже у 9 разів більше у порівнянні з 2005 роком (табл. 2).

Темпи приросту експорту готових продуктів із зерна за 2005—2021 рр. значно менші — у 4,2 рази, а продукції борошномельно-круп'яної промисловості — у 5,1 рази. Це при тому, що імпорту готових продуктів із зерна за вказаний період зріс у 5,5 рази. Тобто імпорту вказаних продуктів переважає екс-

порт.

Згідно наших обрахунків переробка зерна на борошно збільшує додану вартість на 55—65 %. Порівняно із виробництвом сировини при переробці зерна на комбікорми створена додана вартість подвоюється, а при виробництві хлібобулочних виробів додана вартість збільшується у 2,5—2,6 рази. Тому для збільшення величини доданої вартості необ-

хідно виробляти та реалізовувати на експорт значно більше продуктів переробки та готових продуктів із зерна.

Додана вартість як економічна категорія має важливе значення у обґрунтуванні результатів економічної діяльності як окремого підприємства чи галузі виробництва, так і економіки в цілому (валовий і чистий внутрішній продукт, національний дохід). Валова додана вартість показує з одного боку результативність виробництва, а з іншого — рівень мотивації працівників до продуктивної роботи [3, с. 268]. Цей показник важливий ще й тому, що за допомогою нього можна визначити частку галузі чи в цілому країні у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Нині більша частина товарів, які беруть участь у міжнародному обміні, виробляється у глобальних ланцюгах доданої вартості (ГЛДВ), а також є результатом діяльності виробничих

Таблиця 2. Товарна структура експорту та імпорту зерна та продуктів його переробки в Україні, млн дол. США

Показник	Рік							2021 р. у % до 2005 р.
	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	
Експорт								
Зернові культури	1383,1	2467,1	6057,5	7240,6	9633,3	9410,7	12343,9	892,5
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	29,1	80,8	117,9	175,8	202,1	154,5	148,5	510,3
Готові продукти із зерна	97,7	254,3	267,9	268,3	269,4	313,1	414,8	424,6
Імпорт								
Зернові культури	57,6	145,6	154,7	191,1	180,8	178,9	166,1	288,4
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	24,9	27,5	14,0	34,3	35,1	35,2	59,1	237,3
Готові продукти із зерна	52,8	125,9	85,6	153,6	200,7	241,5	291,0	551,1

Джерело: побудовано автором на основі джерела [2].

підприємств декількох країн. За таких умов кожна окрема країна не формує повну вартість товару, а лише створює додану вартість на певному етапі виробничого процесу, тобто є окремою ланкою ГЛДВ [4, с. 30]. Ланцюжок створення вартості визначає повний спектр видів діяльності, необхідних для проходження товару чи послуги від задуму до різних фаз виробництва, доставку кінцевим споживачам та остаточну утилізацію після використання [5, с. 4]. Виходячи з цього, експортуючи продукції із високою часткою доданої вартості, вітчизняні виробники зернопродуктів могли б значно підвищити свою частку в глобальних ланцюгах доданої вартості.

Визначаючи частку доданої вартості у вищевказаних ланцюгах вартості, як наголошують вчені, також потрібно врахувати, що внутрішня додана вартість знаходиться не тільки в експорті, а й в імпорті: деякі товари і послуги, експортовані за кордон, є проміжними, вартість яких повертається. Тобто в імпорті може бути частка вітчизняної доданої вартості [6, с. 6]. Іншими словами, імпортована продукція борошномельно-круп'яної промисловості та готові продукти можуть бути виготовлені із вітчизняного зерна.

Оскільки цільовим критерієм ефективності логістичних ланцюгів товарних ринків (ЛЛТР) є оптимізація загальної ринкової доданої вартості, вчені вважають, що оцінка показників її формування, перерозподілу та структури постає ключовим блоком діагностики ефективності функціонування ринкового ланцюга [7, с. 7]. У цьому сенсі важливо визначити частку створеної доданої вартості окремої країни у глобальних ланцюгах вартості. Для цього застосовують показники бази даних TiVA. Ця база даних станом на 2021 рік містить показники 66 економік світу, включаючи всі країни ОЕСР, ЄС та G20, а також країни Східної і Південно-Східної Азії та країни Південної Америки.

Дані, представлені в базі даних TiVA, дають змогу зрозуміти:

- внутрішню та іноземну частку доданої вартості у валовому експорті;
- частку доданої вартості у валовому експорті послуг за видами послуг;
- участь у глобальних ланцюгах доданої вартості (ГЛДВ) через проміжний імпорт, втілений в експорті (зворотні зв'язки), та внутрішню додану вартість в експорті партнерів за кінцевим попитом (прямі зв'язки);
- частку доданої вартості промисловості, яка відповідає кінцевому зовнішньому попиту;

— походження доданої вартості яких країн та галузей в кінцевому попиті, включаючи походження доданої вартості в кінцевому споживанні (домогосподарствами та урядом) та в GFCF (інвестиції підприємствами);

— двосторонні торговельні відносини, засновані на потоках доданої вартості, втілені у внутрішньому кінцевому попиті;

— міжрегіональні та внутрішньо-регіональні відносини;

— частку внутрішньої доданої вартості в імпорті [8].

На думку вітчизняних вчених, інтерес становить і такий показник, як "внесок галузі в національну додану вартість у валовому експорті у відсотках від загального валового експорту". Показник відображає частку в загальному валовому експорті внутрішньої доданої вартості експорту галузі [9, с. 23]. Для збільшення рівня такого показника в зернопродуктовому виробництві необхідно більше експортувати продукції із високою часткою доданої вартості (борошна, круп, макаронних виробів, комбікормів та ін.).

Вчені стверджують, що інтегруючи свої вітчизняні фірми (постачальників і кінцевих виробників) у глобальні ланцюги вартості (GVC), країни з низьким і середнім рівнем доходу можуть допомогти своїм економікам індустріалізуватися, швидше стати орієнтованими на послуги, і наблизитися до своїх цілей розвитку. З економічної точки зору, феномен глобальних ланцюгів вартості (GVC) визначає виробничу структуру, в якій завдання та бізнес-функції розподіляються між кількома компаніями в усьому світі чи на регіональному рівні [10]. Потрібно також враховувати, що експортери сировини та країни, що розвиваються, із низьким рівнем доходу перебувають, переважно, на найнижчих позиціях глобальних ланцюгів вартості або не включені у глобальні ланцюги та мережі [11, с. 14]. Країни з потужною економікою намагаються експортувати продукцію із високою доданою вартістю. Наприклад, однією з особливостей торгівлі в Китаї у нашому столітті є значне зростання в експортній вартості продукції частки доданої вартості [12]. Погоджуючись із вищевказаними положеннями, ми переконані в тому, що велике значення у первинних глобальних ланцюгах доданої вартості має вартість сировини, у нашому випадку, зерна. Зменшення собівартості одиниці продукції позитивно вплине і на вартість кінцевого продукту.

Для цього потрібно застосовувати прогресивні технології вирощування зернових та зер-

нобобових культур, тому що значну частину собівартості зерна формують матеріальні витрати та послуги, вартість яких постійно зростає. За нашими попередніми дослідженнями за впровадження таких технологій зростають загальні витрати за рахунок застосування більш продуктивної техніки, збільшення внесення мінеральних добрив тощо. Але це дає змогу значно зменшити собівартість одиниці виробленої продукції, так як врожайність підвищується більш високими темпами ніж витрати [13, с. 181].

Іншим важливим елементом доданої вартості є витрати на оплату праці. Для збільшення величини доданої вартості важливо також проводити ефективне стимулювання праці. Під цим поняттям варто розуміти створення таких умов оплати праці на підприємстві, що дають змогу отримувати максимально високі виробничі результати при мінімальних трудових витратах [14, с. 242]. Тобто збільшення витрат на оплату праці у цьому разі буде супроводжуватися і одночасним збільшенням прибутку. Це той випадок, коли із зростанням витрат на оплату праці буде збільшуватися ефективність виробництва.

Частково погоджуємося із судженням Г. Дугінця про те, що коли використовувати додану вартість як результуючий фінансовий показник діяльності підприємства, що входить до ланцюга виробництва, то всі її структурні елементи повинні розглядатися виключно як доходи, що розподіляються між різними учасниками ланцюга. При цьому будь-яка зі складових доданої вартості повинна прагнути до зростання, не обмежуючи інтереси інших учасників. Це пов'язано з тим, як вважає вчений, що показник, який відображає фінансовий результат діяльності підприємства як елемента ланцюга виробництва, завжди повинен прагнути до зростання (максимального значення), що не стосується витрат, які, на відміну від прибутку, є показниками-дестимуляторами [15, с. 119]. З останнім твердженням вченого щодо витрат як показників-дестимуляторів ми не погоджуємося у частині витрат на оплату праці, виходячи із висновків попереднього абзацу.

Загальна схема формування глобальних ланцюгів доданої вартості при експорті зерна

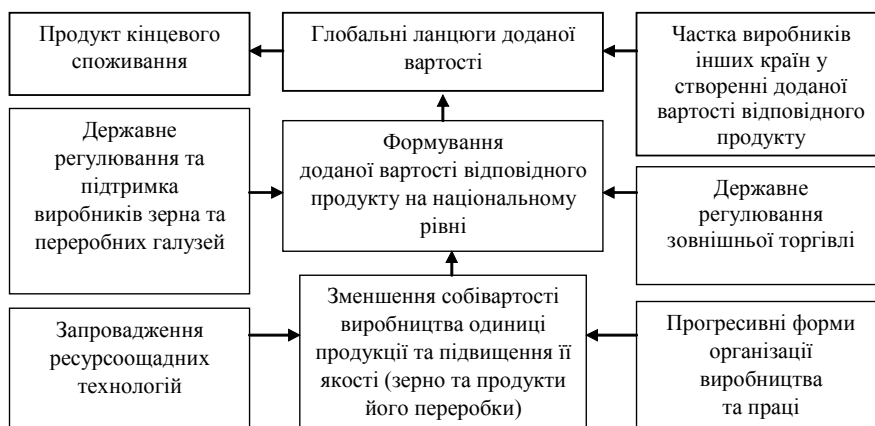

Рис. 1. Загальна схема формування глобальних ланцюгів доданої вартості при експорті зерна та продуктів його переробки у контексті національних виробників

Джерело: побудовано автором.

та продуктів його переробки у контексті національних виробників, запропонована нами, представлена на рис. 1.

У даній схемі зазначено, що для зменшення собівартості виробництва зерна та продуктів переробки, підвищення їх якості необхідно застосовувати прогресивні форми організації виробництва та праці, а також запроваджувати ресурсоощадні технології. Це дасть можливість виробляти продукцію, яка може стати більш конкурентоспроможною на світових ринках та мати більшу частку у глобальних ланцюгах доданої вартості. Для покращення позицій вітчизняного зернового ринку у вказаних процесах вагому роль приділено державному регулюванню.

Визнаючи, що глобальні ланцюги доданої вартості стали найважливішою складовою світової економіки, вітчизняні вчені наполягають на розробці комплексної стратегії цілеспрямованого розвитку глобальних ланцюгів доданої вартості за участю вітчизняних товаровиробників. Ця стратегія, вважають вони, вкрай важлива для розв'язання завдань щодо поглиблення регіональної економічної інтеграції в контексті ЄС та з іншими країнами в рамках двосторонніх і багатосторонніх торгово-економічних угод [4, с. 32]. Погоджуючись із цим твердженням, особливу увагу в рамках вказаної комплексної стратегії потрібно приділити стратегії розвитку глобальних ланцюгів доданої вартості на ринку зерна, що зумовлює посилення ролі держави у цьому процесі.

На наше переконання, враховуючи значний обсяг експорту вітчизняного зерна як сировини, у цій стратегії особливу увагу потрібно приділити створенню умов для забезпечення зростання експортних позицій продуктів перероб-

ки зерна. У цьому напрямку вже прийнято низку нормативних актів, серед яких схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України "Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки". В документі наголошено, що належне врядування є одним з основних факторів конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки та передумовою європейської інтеграції [16]. У цьому сенсі можна стверджувати, що важливу роль у створенні первинної ланки глобальних ланцюгів доданої вартості має зростання рівня кооперування та інтеграції виробників зерна та підприємств переробки за територіальним принципом. Таке кооперування збільшить додану вартість за рахунок покращення логістики та раціонального використання матеріальних ресурсів. Крім того це дасть змогу відмовитись від посередників, які нині скуповують у дрібних виробників більшу частину зерна. Кооперування таких виробників дозволить формувати необхідний обсяг експортної пропозиції зерна високої якості. До того ж завдяки підвищенню ефективності виробництва такі кооперативні об'єднання можуть розбудовувати виробничу інфраструктуру та створювати більше переробних підприємств.

ВИСНОВКИ

Отже, наша країна є одним із основних постачальників зернової продукції на світовому ринку. Реалізація більшої кількості продукції переробки зерна та готових зернопродуктів підвищить позиції України в глобальних ланцюгах доданої вартості. У цьому контексті велике значення буде мати удосконалення державного управління цим процесом шляхом прийняття відповідної стратегії, яка, зокрема, може включати такі запропоновані нами заходи:

1. Оптимізація виробництва зернової продукції з урахуванням потреб зовнішнього та внутрішнього ринків, стимулюючи розвиток інших галузей економіки, які використовують у виробництві зернопродукти.
2. Запровадження прогресивних форм організації виробництва та праці у зернопродуктовому виробництві, застосування інтенсивних ресурсощадних технологій вирощування зернових культур.
3. Оптимізація структури доданої вартості, яка є індивідуальною для кожного підприємства та галузі зернопродуктового виробництва.
4. Збільшення пільгового кредитування підприємств, які виробляють, зберігають на переробляють зерно.

5. Розвиток кооперації у зернопродуктовому виробництві, зокрема щодо малих господарств-виробників зерна.

6. Зростання реалізації продуктів переробки зерна з високою доданою вартістю, а також збільшення експорту насіннєвого матеріалу. Покращення якості зернової продукції, зокрема, яка експортується.

7. Вдосконалення податкового та митного законодавства щодо експорту зернової продукції.

8. Ширше залучення іноземних інвестицій у виробництво та переробку зерна.

Література:

1. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV. Дата оновлення: 24.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text> (дата звернення: 02.06.2022).
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.05.2022).
3. Світовий О. М. Додана вартість та її роль у розвитку агропромислового комплексу України. Наукові праці ПДАА. Серія: Економічні науки. 2013. Вип. 1 (6). Т. 2. С. 264—269.
4. Марущак Н. В. Глобальні ланцюги доданої вартості в контексті економічної інтеграції України. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 24. С. 30—35.
5. Kaplinsky R., Morris M. A handbook for Value Chain Research. 2021. URL: https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/fisheries/docs/Value_Chain_Handbook.pdf (дата звернення: 25.05.2022).
6. Trade in value-added: concepts, methodologies, and challenges. Joint OECD/WTO Note: Organization for Economic Cooperation and Development, 2011. 28 p. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/49894138.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
7. Нікішина О. В. Методичні положення діагностики ефективності функціонування логістичних ланцюгів товарних ринків. Економіка харчової промисловості. 2020. Т. 12. Вип. 3. С. 3—16.
8. Trade in Value Added: Organization for Economic Cooperation and Development, 2021. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/measuring-trade-in-value-added.htm> (дата звернення: 26.05.2022).
9. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Шликова В. О., Крамарев Г. В., Пінчук А. О. Оцінки торгівлі доданою вартістю у світовій економіці. Проблеми економіки. 2018. № 4 (38). С. 19—29.

10. Taglioni D., Winkler D. Making Global Value Chains Work for Development. Trade and Development. 2016. Washington, DC: World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24426> (дата звернення: 21.05.2022).

11. Черкас Н. І. Економічний вимір ефективності участі країн у глобальних ланцюгах вартості. Економіка розвитку. 2017. № 4 (84). С. 5—16.

12. Kee H. L., Tang H. Domestic Value Added in Exports: Theory and firm evidence from China. American Economic Review. 2016. Vol. 106. No. 6. P. 1402—1436. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20131687> (дата звернення: 22.05.2022).

13. Світовий О. М. Ефективність виробництва та особливості формування виробничих витрат в рослинництві. Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства. Економічні науки. 2007. № 66. С. 178—184.

14. Світовий О. М. Вдосконалення економічного механізму господарювання в сільськогосподарських підприємствах. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2011. Вип. 33. Ч. 2. С. 240—245.

15. Дугінець Г. В. Глобальні ланцюги вартості: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 412 с.

16. Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. Дата оновлення: 21.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About grain and grain market in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text> (Accessed 02 June 2022).

2. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 27 May 2022).

3. Svitovyi, O.M. (2013), "Value added and its role in the development of the agro-industrial complex of Ukraine", Naukovi pratsi PDAA. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 1(6), no. 2, pp. 264—269.

4. Marushchak N.V. (2017), "Global value chains in the context of Ukraine's economic integration", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 24, pp. 30—35.

5. Kaplinsky, R. and Morris, M. (2021), "A handbook for Value Chain Research", available at: https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/

fisheries/docs/Value_Chain_Handbook.pdf (Accessed 25 May 2022).

6. Organization for Economic Cooperation and Development (2011), "Trade in value-added: concepts, methodologies, and challenges. Joint OECD/WTO Note", available at: <https://www.oecd.org/sti/ind/49894138.pdf> (Accessed 27 May 2022).

7. Nikishina O.V. (2020), "Methodical provisions of diagnostics of efficiency of functioning of logistic chains of commodity markets", Ekonomika kharchovoi promyslovosti, vol. 12 (3), pp. 3—16.

8. Organization for Economic Cooperation and Development (2021), "Trade in Value Added", available at: <https://www.oecd.org/sti/ind/measuring-trade-in-value-added.htm> (Accessed 26 May 2022).

9. Kizim, M.O. Haustova, V.E. Shlikova, V.O. Kramarev, G.V. and Pinchuk, A.O. (2018), "Estimates of value added trade in the world economy", Problemy ekonomiky, vol. 4 (38), pp. 19—29.

10. Taglioni, D. and Winkler, D. (2016), Making Global Value Chains Work for Development, Trade and Development, Book, World Bank, Washington, DC, available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24426> (Accessed 21 May 2022).

11. Cherkas, N.I. (2017), "Economic dimension of the effectiveness of countries' participation in global value chains", Ekonomika rozvytku, vol. 4 (84), pp. 5—16.

12. Kee, H. L. and Tang, H. (2016), "Domestic Value Added in Exports: Theory and firm evidence from China", American Economic Review, vol. 106 (6), pp. 1402—1436, available at: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20131687> (Accessed 22 May 2022).

13. Svitovyi, O.M. (2007), "Production efficiency and peculiarities of production costs formation in crop production", Visnyk Khark. nats. tekhn. un-tu sil's'koho hospodarstva. Ekonomichni nauky, vol. 66, pp. 178—184.

14. Svitovyi, O.M. (2011), "Improving the economic mechanism of management in agricultural enterprises", Naukoviy visnik Uzhgorodskogo universitetu. Seriya Ekonomika, vol. 33 (2), pp. 240—245.

15. Duginets, G.V. (2018), Hlobal'ni lantsiuhy vartosti [Global value chains], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Order "Strategy of public administration reform in Ukraine for 2022—2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (Accessed 27 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022 р.

УДК 331.5.024.5

І. О. Штундер,

д. е. н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики,

Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7778-3072

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.10

МІГРАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА СУЧАСНИЙ РИНОК ПРАЦІ

I. Shtunder,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory
and Competition Policy, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

MIGRATION INFLUENCE ON THE MODERN LABOR MARKET

Розглянуто процеси пов'язані з міграцією населення України у зв'язку з війсьними діями на її території та їх вплив на ринок праці. Обґрунтовано, що у випадку затяжної війни особливо проблематичною є незворотня міграція та втрата інтелектуального потенціалу молоді. Доведено, що переважна більшість зовнішніх мігрантів є люди з вищою освітою та високими професійно-кваліфікаційними характеристиками. Досліджено проблеми внутрішньої міграції та внутрішньо переміщених осіб в межах України. Систематизовано наслідки вимушених міграційних процесів для робочої сили та вітчизняного ринку праці. Доведено, що неперворотні міграції негативно впливатимуть на ринок праці та гальмуватимуть післявоєнну відбудову. Обґрунтовано необхідність напрацювання програм щодо повернення громадян України, їх адаптації до нових умов та повноцінної реінтеграції в повоєнне соціально-економічне життя.

The processes related to the migration of the population of Ukraine in connection with military actions on its territory and their impact on the labor market are considered. The directions of forced external and internal migrations of the population are justified. It is argued that in the event of a protracted war, irreversible migration and the loss of the intellectual potential of young people are particularly problematic. It has been proven that the vast majority of external migrants are people with higher education and high professional qualifications. Such employees are competitive in local labor markets. The relationship between the duration of hostilities and the adaptation of workers to a new place of residence, their ability to find work, rent housing, and place their children in educational institutions abroad was studied. The problems of internal migration and internally displaced persons within Ukraine were studied. Internal migrations caused by hostilities are of a forced nature and are associated with the loss of work, the social status of the migrants, their well-being, and the destruction of housing. There is an excessive concentration of immigrants in the western regions, which affects the infrastructure, labor market and housing of these regions. The tendency to internal displacement will be all the more pronounced, the longer the hostilities drag on, the more devastating their consequences will be. Therefore, it is necessary to take into account that such events will be a significant factor in the redistribution of the population on the territory of Ukraine not only in the short term, but and in the medium term, which will obviously affect the configuration and dynamics of the labor market. The consequences of forced migration processes for the workforce and the domestic labor market are systematized. It has been proven that irreversible migrations will negatively affect the labor market and hamper post-war reconstruction. The need to develop programs for the return of Ukrainian citizens, their adaptation to new conditions and full reintegration into the post-war socio-economic life is substantiated.

Ключові слова: міграція, ринок праці, зайнятість, попит, пропозиція.

Key words: migration, labor market, employment, demand, supply.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок праці є важливою складовою економічної системи, взаємопов'язаний з іншими видами ринків та має специфічний об'єкт купівлі-продажу. Дисбаланс між попитом та пропозицією, високий рівень безробіття, проблеми працевлаштування молоді та висококваліфікова-

них працівників, регіональні та секторальні диспропорції зайнятості, глобалізаційні виклики тощо. В умовах воєнного стану усі ці процеси набули ще більшої гостроти та примножились новими загрозами нормальному функціонуванню ринку праці. Наслідком широкомасштабних воєнних дій стали фізичні руйнуван-

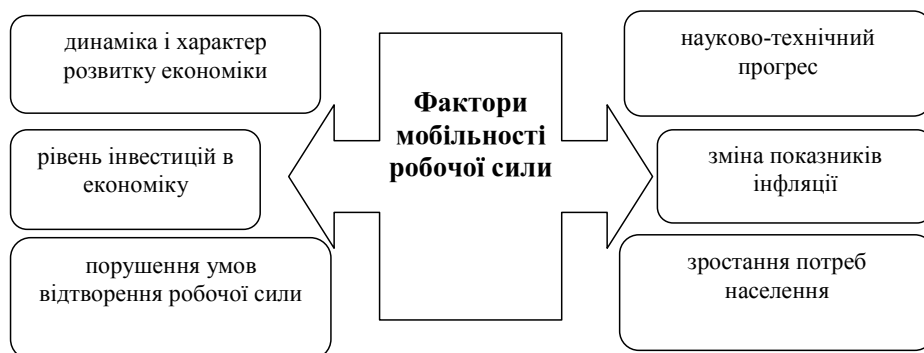

Рис. 1. Фактори, що впливають на рівень мобільності робочої сили

Джерело: розроблено автором.

ня великої кількості підприємств, втрата робочих місць, спрямування працівників у безстрокові відпустки, величезні втрати доходів підприємницького сектору, міграція робочої сили та бізнесу у інші, більш безпечні регіони України та за кордон.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем міграції населення та її впливу на вітчизняний ринок праці займаються такі вчені як Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Власюк, В. Геєць, А. Кравченко, О. Крушельницька, Н. Марченко, О. Позняк, І. Прибиткова, С. Мельник та ін. Трудову міграцію традиційно пов'язують зі здатністю працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, до зміни трудових функцій, місць прикладання праці, готовністю до перманентного підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, а також сукупністю реальних процесів переміщення робочої сили в економічному та географічному просторі. Дослідження в основному стосувалися з'ясування причин, масштабів та наслідків міграції в сучасному світі та Україні через призму світових глобалізаційних процесів, пандемії COVID-19, регіональних проблем. Проте, нова реальність воєнного стану вимагає глибокого аналізу міграційних процесів через їх вплив на особливості функціонування вітчизняного ринку праці, зайнятості, безробіття, динаміки робочих місць та робочої сили, оплати праці, якості трудового життя, збереження фізичного та інтелектуального потенціалу, соціального захисту найманого працівника в умовах війни.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження впливу зовнішніх та внутрішніх міграцій на ринок праці та зайнятість населення, викликаного запровадженням воєнного стану в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загалом міграція робочої сили є показником її мобільності так як істотно розширює можливості працевлаштування та отримання вищої заробітної плати, збільшує шанси працівника на працевлаштування, забезпечує підвищення продуктивності праці, зумовлює економічне зростання та підвищення рівня життя населення, дає змогу зблизити рівні життя різних груп населення та різних регіонів. Адже з виїздом населення з бідніших територій заробітна плата там зростає, а рівень безробіття скорочується. Традиційні фактори, які чинять вплив на ступінь мобільності робочої сили зображені на рис. 1.

Події останніх років, пов'язані з пандемією COVID-19 дещо призупинили ці процеси через закриття кордонів та знизили ступінь інтенсивності міграційних процесів у світі та Україні. Але з початком воєнних дій на території України ці процеси суттєво активізувалися.

За даними Державної прикордонної служби, з України виїхало близько 4,8 млн людей. За даними ООН Україну залишило 6,5 млн людей. Чисельність тих, хто перебував за кордоном на початок війни приблизно 3—3,5 млн осіб. Тобто цифра зросла приблизно на 2,8 млн. Повернення громадян до України залежить від кількох чинників: якщо гаряча фаза війни закінчиться відносно швидко, то незворотня міграція, за оцінками експертів, становитиме 500—600 тис. осіб, якщо ж війна затягнеться, особливо її гаряча фаза, то багато людей переїдуть до Польщі, Словаччини, Чехії, Німеччини, Італії, США на більш тривалий час. Тоді незворотна міграція може сягнути п'яти мільйонів [3]. При затяжних воєнних діях багато громадян, які емігрували з України — а це переважно молоді жінки та діти, зможуть адаптуватись за кордоном, внаслідок чого після закінчення війни багато чоловіків переїде за кордон до

Таблиця 1. Безробіття населення
(за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2019–2021 роках

	2019	2020	2021
безробітне населення у віці 15-70 років, усього, тис. осіб	1 487,7	1 674,2	1 711,6
вивільнені з економічних причин, %	21,5	22,9	27,1
звільнені за власним бажанням, за угодою сторін, %	39,6	34,1	32,4
звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму, %	8,9	9,7	9,6
не працевлаштовані після закінчення закладів освіти, %	9,4	9,3	10,2
робота має сезонний характер, %	9,6	10,2	9,4
не зайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків тощо, %	3,3	2,9	4,1
звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії, %	3,4	3,0	2,4
демобілізовані з військової строкової служби, %	0,8	0,5	0,6
інші причини, %	3,5	7,4	4,2

Джерело: [10].

своїх сімей. З одного боку — відбудеться возз'єднання родин, але негатив ситуації в тому, що вони швидше за все не повернуться в Україну. Постане черговий виклик, яким чином відновлювати економіку України після війни, в умовах внутрішньої міграції. Різкого стрибка народжування дітей, як було після Другої світової війни, в Україні очікувати не слід. Народжуваність зростає лише в тому випадку, коли буде стрімке підвищення рівня та якості життя і покращення добробуту населення [3]. Переважна більшість зовнішніх мігрантів — люди з вищою освітою. За різними даними, їх частка серед тих, хто виїхав, становить 60-70%. Ці люди є конкурентоспроможними на місцевих ринках праці. Якщо війна триватиме ще кілька місяців, значна частина цих людей знайде роботу, відповідно, зможе винайняти прийнятне для себе житло. Діти почнуть відвідувати садочки, школу, вищі навчальні заклади. І тоді виникне питання про повернення таких громадян. Тому питання про повернення зовнішніх мігрантів на пряму пов'язане з тривалістю гарячої фази війни [4].

За даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) лише 42,9% українців готові планувати майбутнє для своїх дітей та онуків в Україні. Водночас при поверненні громадян України додому, державі слід зосередитись на мігрантах, яких можна умовно поділити на дві категорії: ті, хто виїхав через знищене житло, та ті, хто виїхав з економічних причин. Тим, хто виїхав як біженці, в яких просто фізично знищили житло, держава має допомогти з його відновленням. Тих мігрантів, які виїхали з економічних причин і хочуть збільшити свої доходи за кордоном швидко повернути не

вдасться. Держава має працювати над тим, щоб розробити та запропонувати їм економічні програми, які стимулювали б економічний розвиток в Україні. В 2021 році зарплати в середньому виросли на 22%, а в деяких професіях на 50%. І все одно дані свідчать, що за минулий рік в Україну не повернулись близько 600 тис. осіб. Це говорить про те, що різниця в заробітній платі досить значна та існують і інші причини, які змушують людей залишатись за кордоном [5].

Держава має встановити та підтримувати зв'язок з українцями, які виїхали за кордон та стимулювати їх повертатися додому. Після завершення бойових дій це може призвести до серйозної кризи на ринку праці. Тому владі доведеться розробити спеціальні програми, які стимулюватимуть громадян України повертатися на Батьківщину. Для цього потрібно працювати одразу за трьома напрямками: із самими мігрантами, з місцевою владою та вітчизняним бізнесом. Влада має запропонувати містам та об'єднаним територіальним громадам фінансові та регуляторні інструменти, які стимулюватимуть їх розробляти та впроваджувати такі програми. Робота з бізнесом важлива, бо саме він і створює робочі місця та сплачує податки. Необхідно запроваджувати мотиваційні програми з працевлаштування саме тих українців, які готові повернутися. Щодо програм із самими мігрантами, то вони мають мотивувати до переказу більшої частини їхніх доходів та формування заощаджень в Україні з подальшим придбанням будь-яких активів або розвитку підприємництва. Це сприятиме у майбутньому до повернення самих мігрантів. Наприклад програма TresperUno, яка реалізується у невели-

ких містах Мексики спрямована на відновлення чи будівництво доріг, шкіл, лікарень. До кожного долара від мігранта уряд, штат і муніципалітет також додають по долару. Цю програму періодично розширюють. Четвертий долар може надати донор (наприклад, USAID), а п'ятий — наприклад, фінансова установа (таку функцію можуть виконувати місцеві банки). Важливо, що об'єкти, які потрібно відбудувати, обирають самі мігранти чи місцевий бізнес, а не муніципалітети та центральна влада, а допомагають з фінансуванням банки як партнери проєктів [6].

До кінця війни питання повернення мігрантів заради відновлення балансу на ринку праці буде відкритим. Адже з початку повномасштабного вторгнення Росії роботу в Україні втратили близько 4,8 млн людей. Саме настільки скоротилася кількість робочих місць у країні. Кількість безробітного населення за причинами незайнятості у 2019—2021 рр. наведена у табл. 1.

Тенденції, які виникли на ринку праці в умовах пандемії залишаються актуальними і сьогодні, але з 24 лютого 2022 року на ринку праці формуються нові реалії в умовах війни. Серед дій, які впровадили українські компанії у перший тиждень війни, зокрема, були налагодження постійної комунікації зі співробітниками, психологічна допомога, дотримання соціальних гарантій, виплата зарплати та авансових платежів. В ІТ-секторі значна кількість компаній ще до початку війни перемістила весь колектив або його частину у безпечні регіони, що спричинило дефіцит персоналу у життєво необхідних сферах. Наприклад, компанії, що торгують продуктами харчування у місцях ведення активних бойових дій або наближених до ведення бойових дій регіонів зіткнулися з проблемою дефіциту персоналу. Загострився попит на медичних працівників та фармацевтів, які були одними з найбільш затребуваних фахівців і до початку війни. Держава сприяє передислокації, збереженні виробничих та логістичних ланцюгів та відновленню діяльності підприємств у основних видах економічної діяльності. Для відродження економіки та можливості виплачувати заробітні плати бізнес почав пристосовуватися до роботи в умовах війни. Столиця утримує лідерство по кількості пропозицій вакансій в умовах воєнного стану. Найменше з усіх галузей постраждали від воєнної кризи ІТ-сфера, сільське господарство, сфера

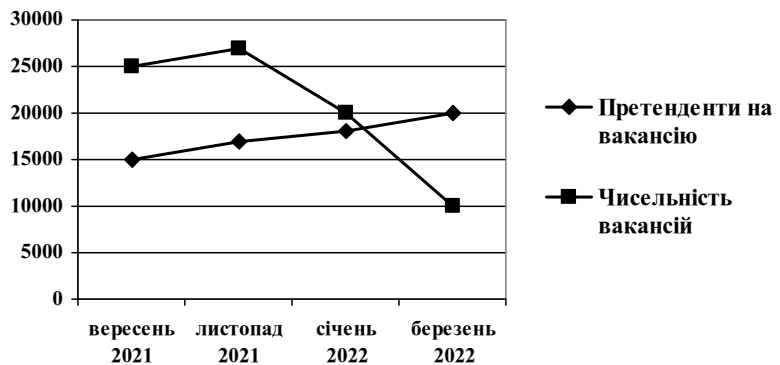

Рис. 2. Співвідношення попиту та пропозиції на ринку праці (в сфері ІТ)

Джерело: [9].

продажів, транспорт та логістика. Динаміка попиту та пропозиції в ІТ-сфері представлена на рис. 2.

Як зазначалося вище, за час повномасштабної війни з України виїхали приблизно 3,5 мільйона людей. Водночас після закінчення бойових дій та воєнного стану прогнозується ще одна хвиля міграції. Це будуть чоловіки, які приєднуються до сімей за кордоном, тобто кількість емігрантів ймовірно збільшиться, що є однією із серйозних загроз для України. Масштаби наступної хвилі міграції поки оцінити складно, але за даними експертів покинути Україну можуть до 5 мільйонів людей. Ключовим у відповіді на це запитання є терміни закінчення війни та її тривалість [6].

У першу хвилю міграції з 24 лютого прикордонники оформили понад 8,3 млн людей, які перетнули кордон в обох напрямках. З них майже 5,2 мільйона людей виїхали з країни, а вїхали до України — майже 2,7 млн українців. Зокрема, 2 червня з України виїхали понад 35 тисяч людей. Водночас прибули в країну понад 37 тисяч людей, з них понад 33 тисячі — українці. Також західні кордони країни перетнули майже 19 тисяч транспортних засобів. Крім того, прикордонники оформили 158 вантажівок із гуманітарною допомогою. За даними ООН, станом на 1 червня з України виїхали понад 6,9 мільйона людей. Більшість із них поїхали до Польщі — 3,6 мільйона громадян. Також ООН наводить дані, що понад мільйон українців виїхали в росію. Водночас українська влада фіксує депортацію громадян до рф із захоплених територій. В ООН зазначають, що 2,1 мільйона українців, які вїхали в Україну з початку повномасштабної війни, не обов'язково повертаються на тривалий час через нестабільну ситуацію [7].

Відповідно до постанови Європейського союзу (Директива ЄС), громадяни України, які

шукають притулку у зв'язку з війною, можуть залишатися у країнах Європейського Союзу до трьох років без необхідності попередньо подавати прохання щодо надання притулку. Йдеться про такі країни як Бельгія, Швейцарія, Фінляндія, Німеччина, Чехія, Австрія, Словенія, Хорватія, Болгарія, Греція, Італія, Франція, Іспанія, Португалія, Латвія, Литва, Естонія, Ірландія [7]. Під час війни Росії проти України багато країн світу почали приймати українців та надавати їм мінімальну фінансову допомогу. Більшість із тих, хто рятується від війни, виїждять в країни Європейського Союзу, де отримує соціальну допомогу, яку виплачують для задоволення основних життєвих потреб [8].

З різних регіонів у межах України виїхало 2 344 936 осіб — зі сходу, 1 936 839 осіб — з Києва та області, 1 302 022 осіб — з півночі України, 485 829 осіб — з півдня, 220 243 осіб — з центру, 187 854 осіб — з заходу [6]. Переміщення всередині країни відбувалося хвилями залежно від наявності бойових дій у регіоні чи населеному пункті. За оцінками експертів, 48% переміщених в Україні залишили місце проживання після початку війни, 45% залишили місце проживання, коли війна досягла їхнього району, а 5% покинули місце проживання через негативні очікування.

За даними Міжнародної організації з міграції, найбільша частка людей переїхала до західного макрорегіону — більше 2,5 млн осіб [6]. Дані, які публікують державні адміністрації в західних областях, втім, не збігаються з цими оцінками. Таку різницю можна пояснити тим, що тільки частина людей повідомляє про своє перебування місцевим органам влади. Найчастіше, реєстрація відбувається у випадках, коли прибулі звертаються по допомогу з поселенням або по гуманітарну допомогу.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зважаючи на масштаби зовнішніх та внутрішніх міграцій можна констатувати, що ринок праці наразі перебуває у розбалансованому стані та до завершення гарячої фази війни складно прогнозувати будь-які тенденції. Міграційні процеси в умовах війни пов'язані з втратою людського потенціалу, частини робочих місць внаслідок руйнування підприємств, зниженням розміру та нестабільністю виплат заробітної плати працюючих, погіршенням соціальних гарантій зайнятості та умов праці. Проте навіть в умовах воєнного стану значна частина роботодавців намагаються підтримувати

своїх співробітників, виплачуючи заробітну плату у повному обсязі та фінансову допомогу, незважаючи на відсутність роботи. Разом з тим, є значна частина компаній, які не запропонували жодної підтримки та допомоги співробітникам або навіть не виконали своїх зобов'язань щодо оплати праці за виконану роботу. Внутрішня міграція як чинник стабілізації економіки та бізнесу в умовах війни дає можливість зберегти людський потенціал, робочі місця та добробут працюючого населення. На даному етапі потребує продуманих та послідовних дій з боку держави і система стимулів робочої сили для її повернення з-за кордону та прикладання зусиль для післявоєнної відбудови економіки України.

Література:

1. Міграційний профіль України. (2015), URL: http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_20Profile_2015.pdf (дата звернення: 12.07.2022).

2. Дмитрук Б. П. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2017. № 1. С. 18—27.

3. Якщо війна затягнеться, до України не повернуться 5 млн осіб. URL: <https://fakty.com.ua/ua/videos/yakshho-vijna-zatyagnetsya-do-ukrayiny-ne-povernutsya-5-mln-osib-libanova/> (дата звернення: 10.07.2022).

4. Переважна більшість тих, хто виїхав з України, хочуть повернутися. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3503250-perevazna-bilsist-tih-hto-viihav-z-ukraini-hocut-povernutisa-ekspertka.html#:~:text=%D0%9F%D1%82%D1%83%D1%85%D0%B8%20%D0%9D%D0%90%D0%9D%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%95%D0%BB%D0%BB%D0%B0%20%D0%9B%D1%96%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0,%D1%86%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%83%D1%82%D1%8C%20500%2D600%20%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%D1%87> (дата звернення: 10.07.2022).

5. Як Україна повертатиме своїх громадян з-за кордону після війни. URL: <https://fakty.com.ua/ua/videos/yak-ukrayina-poveratyme-svoyih-gromadyan-z-za-kordonu-pislya-vijny-ekspert-z-migracziyi/#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D1%82%D0%B5%2C%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%86%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%82%D1%83%D1%85%D0%B8%20%D0%9D%D0%90%D0%9D%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%95%D0%BB%D0%BB%D0%B0%20%D0%9B%D1%96%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0,%D1%86%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%83%D1%82%D1%8C%20500%2D600%20%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%D1%87>

D1 % 9 6 % D0 % B 3 % D1 % 8 2 % D0 % B 8 -
 , % D0 % B 7 % D0 % B C % D0 % B 5 % D0 % B D % D1 % -
 8 8 % D0 % B 5 % D0 % B D % D0 % B D % D1 % 8 F %
 2 0 % D0 % B D % D0 % B 0 % D0 % B 2 % D0 % B 0 % D0 %
 B D % D1 % 8 2 % D0 % B 0 % D0 % B 6 % D0 %
 B 5 % D0 % B D % D0 % B D % D1 % 8 F % 2 0 % D0 % B D %
 D0 % B 0 % 2 0 % D0 % B 4 % D0 % B 5 % D1 % 8 0 % D0 % B 6 % D0 % -
 B 0 % D0 % B 2 % D0 % B D % D0 % B 8 % D0 % -
 B 9 % 2 0 % D0 % B 1 % D1 % 8 E % D0 % B 4 % -
 D0 % B 6 % D0 % B 5 % D1 % 8 2 (дата звернення:
 14.07.2022).

6. Як повернути біженців в Україну після війни: експерт із трудової міграції запропонував план. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/analytics-and-forecasts/yak-povernuti-bizhentsiv-v-ukrainu-pislya-vijni-ekspert-iz-trudovoi-migratsii-zaproponuvav-plan.htm> (дата звернення: 15.07.2022).

7. Тимчасовий захист у ЄС — хто його може отримати та що він гарантує. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220314-tymchasovyj-zahyst-u-yes-hto-jogo-mozhe-otrymaty-ta-shho-vin-garantuye/> (дата звернення: 15.07.2022).

8. Пільги для біженців. Які країни та скільки платять українцям. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/posobiya-bezhentsev-kakie-strany-skolko-platyat-1654168701.html> (дата звернення: 15.07.2022).

9. Market Update, Apr 18th. Djinni Analytics, 2022 URL: <https://djinni.substack.com/p/market-update-apr-18th> (дата звернення: 21.05.2022).

10. Державна служба статистики URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2022).

References:

1. State Migration Service of Ukraine (2015), "Migration profile of Ukraine", available at: http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_%20Profile_2015.pdf (Accessed: July 2022).

2. Dmytruk, B. P. (2017), "World migration processes: motivation, types and consequences for countries of departure and receiving countries", *Visnyk Skhidnoyeuropeys'koho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*, vol. 1, pp. 18–27.

3. Nezhyhaj, I. and Brenzej, Ya. (2022), "If the war drags on, 5 million people will not return to Ukraine", available at: <https://fakty.com.ua/ua/videos/yakshho-vijna-zatyagnetsya-do-ukrayiny-ne-povernutsya-5-mln-osib-libanova/> (Accessed: 10.07.2022).

4. Ukrinform (2022), "The vast majority of those who left Ukraine want to return", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3503250-perevazna-bilsist-tih-hto-viihav-z-ukraini-hocut-povernutisa-ekspertka.html#:~:>

text=%D0%9F%D1%82%D1%83%D1%85%D0%B8%20%D0%9D%D0%90%D0%9D%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%95%D0%BB%D0%BB%D0%B0%20%D0%9B%D1%96%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0,%D1%86%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%83%D1%82%D1%8C%20500%2-D600%20%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%D1%87 (Accessed: 10.07.2022).

5. Nezhyhaj, I. (2022), "How Ukraine will return its citizens from abroad after the war", available at: <https://fakty.com.ua/ua/videos/yak-ukrayina-pover-tatyme-svoyih-gromadyan-z-za-kordonu-pislya-vijny-ekspert-z-migracziyi/#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D1%82%D0%B5%2C%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%86%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D1%82%D0%B8,%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82> (Accessed: 14.07.2022).

6. Kapustyn's'ka, K. (2022), "How to return refugees to Ukraine after the war: a labor migration expert proposed a plan", available at: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/analytics-and-forecasts/yak-povernuti-bizhentsiv-v-ukrainu-pislya-vijni-ekspert-iz-trudovoi-migratsii-zaproponuvav-plan.htm> (Accessed: 15.07.2022).

7. Hrubnik, M. (2022), "Temporary protection in the EU — who can get it and what it guarantees", available at: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220314-tymchasovyj-zahyst-u-yeshto-jogo-mozhe-otrymaty-ta-shho-vin-garantuje/> (Accessed: 15.07.2022).

8. Honcharova, K. (2022), "Benefits for refugees. Which countries and how much they pay Ukrainians", available at: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/posobiya-bezhentsev-kakie-strany-skolko-platyat-1654168701.html> (Accessed: 15.07.2022).

9. Djinni Analytics (2022), "Market Update, Apr 18th", available at: <https://djinni.substack.com/p/market-update-apr-18th> (Accessed: 21.05.2022).

10. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (Accessed 20.05. 2022).

Стаття надійшла до редакції 14.07.2022 р.

УДК 336.76

Н. В. Кузьминчук,

д. е. н., професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9844-3429

Т. М. Куценко,

к. е. н., доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7800-2987

О. Ю. Терованесова,

к. е. н., доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9323-8699

Д. А. Сипало,

студентка 4 курсу, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ORCID ID: 0000-0003-1260-1607

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.16

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ТРЕНДИ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ

N. Kuzmynchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

T. Kutsenko,

PhD in Economics, Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

O. Terovanesova,

PhD in Economics, Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

D. Sypalo,

4th year student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

GENESIS OF THE INSTITUTE OF STOCK EXCHANGE ACTIVITY AND FUNDAMENTAL TRENDS IN EXCHANGE TRADING

Концентруючись на процесі формування біржової діяльності, шляхом використання ринкових елементів, що моделюють основу для життя сучасного суспільства, в статті були проаналізовані невід'ємні історичні події як глибинні та важливі частини економіки. Також зазирнувши в минуле, де люди приходили до ідей організації, просування торгівлі продукцією та послугами, обміну одного блага на інше, створення предметів плати за них, сформувалося розуміння визначення еволюції ринку в його економічному значенні. Через призму історії, в роботі доведена змістовна значимість теми її розбору, адже минуле дає розуміння зростання та розвитку формувань (в даному випадку біржі) як складного елементу організації торгівлі, вивчення якого є клопітливим процесом.

Актуальність статті полягає в проведенні ґрунтовного аналізу особливостей становлення та перспектив подальшого розвитку біржових ринків: товарного, фондового, валютного та нового в цій лінійці — криптовалютного. Трильйонні торги, які відбуваються кожного на зазначених ринках, дають ґрунт для зростання біржі, вдосконалення інструментів торгівлі, та відповідно причину для постійних досліджень, зосереджених на появі нових організаторів, відносно чого збільшується кількість учасників ринку, мета яких — примноження, покращення фінансового становища. Гуртуючи наведену інформацію, можна зробити висновок про важливість своєчасного аналізу змін ринку, його стану, кількості попиту та пропозиції. В статті розглянуто історію формування біржі та важливість її впливу на розвиток біржової діяльності в розрізі кожного з ринків, які до неї відносяться; сучасний стан товарного, фондового, валютного та криптовалютного ринків; зосереджена увага на проблемах розвитку вітчизняних організаторів ринку та можливості їх вирішення.

Focusing on the formation process of stock exchange activity by using market elements for the modeling of the basis for the life of modern society, the article analyzes the integral historical events as deep and the important parts of the economy. Also, looking into the past, where people came to the ideas of organizing and promoting the trade in products and services, exchanging one good for another, creating objects of payment for them, an understanding of the definition of the evolution of the market in its economic meaning is formed. Through the prism of history, the article proves the meaningful significance of the topic of its analysis because the past provides the understanding of the growth and development of formations (in this case, the stock exchange) as a complex element of trade organization, the study of which is a troublesome process.

The relevance of the article lies in the thorough analysis conducting of the peculiarities of the formation and prospects of further development of stock markets: commodity, stock, currency and, new in this line, cryptocurrency. Trillions of trades that take place every day on these markets provide the basis for the growth of the stock exchange, the improvement of trading tools, and, accordingly, the reason for constant research focused on the emergence of new organizers, in relation to which the number of market participants increases, the purpose of which is to multiply and improve the financial situation. Comparing the given information, we can conclude about the importance of timely analysis of market changes, its condition, the quantity of demand and supply.

The article examines the history of the stock exchange formation and the importance of its influence on the development of stock exchange activity in the context of each of the markets that belong to it; the current state of commodity, stock, currency and cryptocurrency markets; focused attention on the problems of the development of the domestic market organizers and the possibility of their solution.

Ключові слова: біржова діяльність; біржова торгівля; товарний ринок; фондовий ринок; валютний ринок; криптовалютний ринок.

Key words: stock exchange activity; stock trading; commodity market; Stock Market; currency market; cryptocurrency market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розуміння сутності біржової діяльності та інституту біржі як суб'єкта ринкової економіки можна досягнути через аналіз історії її становлення. Зародження, формування, розвиток інституту біржової діяльності починалося в певний момент у минулому, створивши знакову історичну подію, яка вплинула на весь фінансовий та економічний світ. Зробивши екскурс в біржову історію, як "з тіней", виходить велика кількість труднощів та кризових ситуацій, які прямо та опосередковано вплинули на теперішній стан біржової діяльності в цілому, тому знання основних фактів є необхідним.

Біржова діяльність охоплює різні видові ринки: товарний, фондовий, валютний, дорогоцінних металів; нещодавно до неї стали прирівнювати ринок криптовалюти (деякі його характеристики). Всі вони пов'язують себе один з одним та водночас діють як окремі елементи фінансового ринку (що і створює складність їх

вивчення та розуміння). Проте, роль кожного, її вагомість, визначеність можуть відрізнятися. На переважання одного ринку над іншим впливає багато факторів, одним з яких є маркетинг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням історії біржі та становленням інституту біржової діяльності займалася велика кількість науковців А. І. Берлач [1], І. М. Кулішер [2], З. С. Мошенський [3], А. А. Буренін [4], Дж. Блек [5]. Аналіз та дослідження біржової діяльності, в різних її аспектах, є актуальним, так як з кожним роком структура, сутність, склад та вид змінюються та оновлюються. Разом з цим, просування фінансових ринків є мало вивченим, тому потребує додаткового дослідження та уточнення характеристика етапів становлення інституту біржової діяльності та напрями її удосконалення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття етапів становлення інституту біржової діяльності, аналіз його складових, зокрема: товарного, фондового, крипторинків, встановлення фундаментальних трендів біржової торгівлі в сучасних умовах економічної нестабільності та невизначеності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Історія біржі починається з перших спроб торговців XIII ст. продавати товар, обговорювати його характеристики та ціну без фізичної наявності останнього. У той час, продавці почали замислюватися над тим, як їм одночасно спростити та підняти ефективність реалізації, що потрібно організувати, куди направити кошти, щоб вони принесли більший прибуток; у пошуках рішення було створене місце, де тогочасні бізнесмени могли зустрітися, прорекламувати свій товар та разом поставити на

Таблиця 1. Історія формування та розвитку товарного ринку

Товарний ринок	
Історична подія	Вплив
Стародавній Рим	Сприяло появі торгівлі
Караванна торгівля	Передумови для створення оптової торгівлі
Ярмарок	- Заміна караванної торгівлі; - Запровадження різних форм оплати: негайна та відстрочена; - Створення норм торгівлі, обов'язкові для виконання правила (якість продукції, час торгівлі)
XIII ст. – перші торгові площадки	Поява місць збору торговців, де останні домовлялися про купівлю певної продукції за певну ціну, що вплинуло на організацію продажу великих партій товару
XV ст. – Ван де Бурси	Сім'я засновників, як вважається, першої товарної біржі в сучасному розумінні (майданчик, де з'явилися перші варіанти боргових розписок як гарант отримання плати за продукцію)
1531 р. м. Антверпен (Бельгія) – перша біржа	Перша як товарна, так і фондова біржа. Запустила активні торги оптової кількості товару в національному та міжнародному масштабі
Товарні біржі в Ліоні на Тулузі 1549 р.	Стали першими французькими біржами. Запровадили так звану «паркетну» торгівлю (огорожене місце, де маклери виконували свою роботу).
Лондон – товарна біржа 1565 р.	Перша спеціалізована комерційна структура Великобританії
Японія – товарна біржа 1790 р.	Перша біржа рисової країни, започаткувала продаж рису у великих масштабах на території рідної та іноземної країн
1848 р. – товарна біржа Чикаго	Характеризує еволюцію біржової торгівлі. Стала першою біржою, яка застосувала контракт на майбутнє (ф'ючерс)
1920 р. – США – цінні ризики	Випробування хеджування цінних ризиків на практиці
1984 р. – опціони	Початок реалізації контрактів на необов'язковий викуп товару

Джерело: систематизовано авторами на основі [5–10].

Таблиця 2. Історія формування та розвитку фондового ринку

Фондовий ринок	
Історична подія	Вплив
1300 роки – перші боргові виписки	Венеція стала першою країною, де активні власники боргів для збільшення свого прибутку та рівня страхування почали продавати борги у вигляді боргових виписок як фізичних/юридичних осіб, так і держави – передумови для створення векселя
1500 роки – відкриття біржі в Бельгії	Перша торгова біржа в Антверпені також характеризує себе відкриттям фондового ринку у вигляді продажу/купівлі векселів, державних облігацій
1600 роки – Ост-Індійські компанії	У XVII ст. була поширена торгівля Індії та Азії з Європою: суднами, через небезпечний морський шлях, переправлялася велика кількість товарів. Значний рівень ризикованості змусив підприємців знайти спосіб свого захисту – залучали інвесторів, обіцяючи відсоток від прибутку. Таким чином, зародився новий спосіб ведення бізнесу, прикладами суб'єктів якого стали перші емітенти, які випускали виписки (акції), та інвестори, яким передбачалися дивіденди за них
Заборона випуску акцій	Через велику прибутковість акцій Ост-Індійських компаній, багато зацікавлених людей почали проводити шахрайські маніпуляції із тогочасними цінними паперами, що призвело до вибуху «мильного пузиря», а той у свою чергу до заборони випуску акцій до 1825 року
1773 р. – відкриття першої фондової біржі в Лондоні	Лондонська біржа стала першим офіційно-юридичним фондовим підприємством, яка запровадила відносно контрольований продаж/купівлю цінних паперів та деривативів
1790 р. – Філадельфійська фондова біржа	Стала першою американською фондовою біржою, передумовою для створення найважливішої біржі у світі NYSE
17 травня 1792 р. – Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE)	Біржа, знаходячись в центрі фінансового життя США – волл-стріт, стала домінантом з найбільшою капіталізацією та впливом. Серед її заслуг є створення ефективно-масштабної системи торгів, розробка правил лістингу, запровадження обов'язкових зборів, орієнтир для функціонування інших бірж
Вибух на Волл-стріт (1929 р.) – Велика депресія (1929 – 1939 р.)	Струснуло весь фінансовий ринок, особливо біржу NYSE, що сприяло посиленню вимог до лістингу та звітності
National Association of Securities Dealers Automated Quotation – 1971 р.	NASDAQ – конкурент NYSE, який почав своє існування в 1971 р., став вагомим противником для сильнішої біржі у світі, через активність збільшення капіталізації, а також вищого технологічного рівня. NASDAQ зайшла на ринок із ефективною електронною системою, що значно прискорювала, спрощувала та збільшувала торги, відповідно, вплинувши на спосіб торгівлі на інших біржах

Джерело: систематизовано авторами на основі [10–19].

Таблиця 3. Історія формування та розвитку валютного

Валютний ринок	
Історична подія	Вплив
259 р. до н. е. – обмін монет в Стародавньому Єгипті та Греції	Обмін валют представляв собою торгівлю монетами із золота та срібла, цінність яких визначав їх розмір та вага. Такий засіб додаткового заробітку заклав базу для валютної взаємодії всіх країн
Кінець середньовіччя – торгівля валютами через першу мережу центральних банків	В Генуї (1407 р.) (теперішня Італія) був створений перший офіційний комерційний банк, який дав поштовх до розвитку капіталізму та відповідно торгівлі на фінансовому ринку
XV ст. – відкриття банків сім'єю Медічі	Відкриття банків в іноземних країнах для збільшення об'ємів продажу валют, стало причиною поширення банківської справи на міжнародній арені
XVII – XVIII ст. – підтримка Амстердамом ринку Форекс	Банк створений в 1609 р. в Амстердамі активізував безготівкові розрахунки, підтримав ринок Форекс та дав поштовх до його розвитку
XIX ст. – сучасне уявлення про ринок Форекс	Alexander Brown & Sons – американські валютні трейдери, які в 1850 році стали найкращими в своїй професії, що стало мотивацією для інших початківців та професіоналів
1875 рік – ведення Золотого стандарту	Цінність валюти почала підкріплюватися золотом, а кількість грошей визначалася його кількістю. Для ринку Форекс дана реформа не принесла позитивного ефекту, так як не існувало курсу валют у сучасному розумінні, різниця визначала лише у вазі золота однієї монети до ваги іншої
Кінець золотого стандарту	Період Першої світової війни показав непрактичність підкріплення валюти золотом, через необхідність збільшення грошової маси, тому країни були змушені розглянути її вдосконалення або заміну – Бреттон-Вудська система, що дозволила волатильність обмінних курсів на 1 відсоток в більшу та в меншу сторони в 1944 році
1970 р. – закриття «золотого вікна» Річардом Ніксоном	Президент США в 1971 р. повністю зняв зі світу вплив золотого стандарту (приймачем якого була Бреттон-Вудська система), що відкрив для ринку Форекс нові можливості
1972 р. – кінець березня 1973 р.	Не дивлячись на відміну Бреттон-Вудської угоди, через її неефективність на ринку Форекс, його функціонування було припинено більш ніж на один рік
1973 р. – зняття державного контролю з іноземної валюти	Стало початком сучасного валютного ринку, умови якого мали відносно вільні ринкові умови
1980-роки – електронна мережа ринку Форекс	Компанія Reuters зробила свого роду революцію методів торгівлі на валютному ринку, створивши електронну мережу, яка дозволила відійти від телефонних продажів

Джерело: систематизовано авторами на основі [19—23].

ного ціну через кількість висловленого бажання на його придбання.

Таким чином, заключення домовленостей між торговцями на рахунок продукції, заклали основу для сучасної роботи бірж: купівля товару, поставка за конкретною, перед цим визначеною, ціною; умови виконання угод і т.п.

Створенні майданчики стали передумовами для створення (у сучасному розумінні) товарних бірж, а за тим фондових, валютних, криптовалютних та інших.

Розглянемо історичну хронологію становлення біржової діяльності та її вплив на розвиток вище зазначених бірж, а саме: товарної, фондової, валютної та криптовалютної (табл. 1—3).

Історія формування будь-якого явища дає розуміння його сутності, можливості прогнозування майбутнього стану (в різних аспектах), аналізу виконаних процесів, їх пізнання та вдосконалення. Таким чином, на сьогоднішній

момент сформовано топ бірж в міжнародному масштабі, які зараз формують глобальний фінансовий ринок.

Із ведучих, товарний ринок представляють наступні фінансові організатори:

1. Чиказька товарна біржа (CME);
2. Нью-Йоркська товарна біржа (NYMEX);
3. Міжконтинентальна товарна біржа (ICE) (Європа);
4. Лондонська біржа металів (LME) [28].

Більшість товарних та інших видів бірж відмовилися від торгових площадок, сконцентрувавшись на різних деривативах на купівлю або продаж наявних біржових товарів. Обсяг торгів, кількість та вартість укладених контрактів на рік, ціна активів визначають рівень біржі серед конкурентів. Розглянемо динаміку кумулятивної прибутковості акцій CME Group відносно індексу S&P 500 та групи із 5 компаній конкурентів: Чиказька біржа опціонів (Cboe Global Markets Inc), Німецька біржова органі-

Таблиця 4. Історія формування та розвитку криптовалютного ринку

Ринок крипто валюти	
Вплив	Вплив
1980-роки – перші кроки по створенню глобальної інформаційної мережі	Перший обмін брокерської інформації через мережу – передумова для створення електронних грошей
1990 р. – компанія DigiCash	Компанія під керівництвом Девіда Чаума і Стефана Брендса сформувала грошову систему eCash, яка стала початківцем в забезпеченні конфіденційності платежів в мережі з криптографічним захистом даних
1997 р. – технологія HashCash	Технологія, основана Адамом Баковим та вдосконалена Хелом Фінні, залишила великий слід в формуванні криптовалютного ринку. Завдяки її ефективній дії в контролі алгоритму мережних платежів, стало можливим створення першого блокчейну
1998 р. – проекти B-money та Bit-Gold	Проекти розробників Вей Дая та Ніка Сабо стали першими прототипами криптовалюти, які стали основою для створення Bitcoin
2007 р. – Сатоши Накамото	Людина або група людей (точна інформація невідома) в 2007 р. почала роботу над створенням децентралізованого простору – початок еволюції Bitcoin
2008 р. – знайомлення світу із Bitcoin	Сатоши Накамото опублікував документ з описом створеної блокчейн-системи, привернувши зацікавлених людей
Січень 2009 р. – створення перших клієнтів Bitcoin	Формування першого крипто-товариства, доопрацювання клієнтів розподілу ресстрів
Грудень 2009 р. – Bitcoin 0.2	Новий клієнт Bitcoin дозволив спростити процес добування блоків мережних даних, що призвело до збільшення кількості добувачів (майнерів) та прискореного вдосконалення платіжної системи
Літо 2010 р. – Bitcoin 0.3	Складність формування блоків збільшилася, відповідно, разом із нею зменшилася комісія (отримання монет) за роботу, проте це тільки підігріло інтерес добувачів. Було рекомендовано для швидшого виконання завдань використовувати комп'ютерні відео-карти. Так була створена перша крипто-ферма людиною із псевдонімом ArtForz. Збільшений попит до пристрою призвів до багаторазового збільшення ціни
Серпень 2010 р. – злом системи	Виникла програмна помилка в процесі створення блокчейну (ланцюг блоків даних), що дозволило шахраям викрасти 184 млрд монет. Така вразливість дозволила розробникам залагодити непомічені «дірки» в системі, проте користувачами опанував деякий сумнів
Кінець 2010 р. – Bitcoin 0.3.9	Bitcoin 0.3.9 став останньою версією технології блокчейн, після її впровадження Satoshi Nakamoto зник та наданий момент досі невідома його справжня особистість. В 2010 році ціна 1 Bitcoin коштувала менше 1-го долара, в 2011 курс почав зростати, на 05.06.2022 р. 1 BTC = майже 30 тис. доларів
2011 р. – створення альткоїнів	В 2011 р. з'явилася технологія вдосконалення клієнту Bitcoin (BIP), розроблена Аміром Тааки, що дозволила створення нових криптовалют
2012 р. – Smart contract, CryptoNote та криптогаманці	Розумні контракти – можливість заміни звичайних паперових контрактів, використовуючи лише мережу та унікальні мультипідписи, їх застосування розпочалось саме в 2012 році. CryptoNote – протокол, який дозволив створювати велику кількість анонімних мережних монет, що позитивно вплинуло на вдосконалення їх швидкості та безпеки. Одночасно із збільшенням криптовалюти, створювалися гаманці для її зберігання, що спрощувало їх переміщення.

Джерело: систематизовано авторами на основі [23—25].

зація Deutsche Boerse Ag, Міжконтинентальна товарна біржа (Intercontinental Exchange Inc), Лондонська фондова біржа (London Stock Exchange) та NASDAQ (рис. 1) [29].

На основі рис. 1 можна простежити значне домінування CME Group Inc: кумулятивний прибуток товариства не значно перевищує сукупну інвестиційну прибутковість 5 компаній-

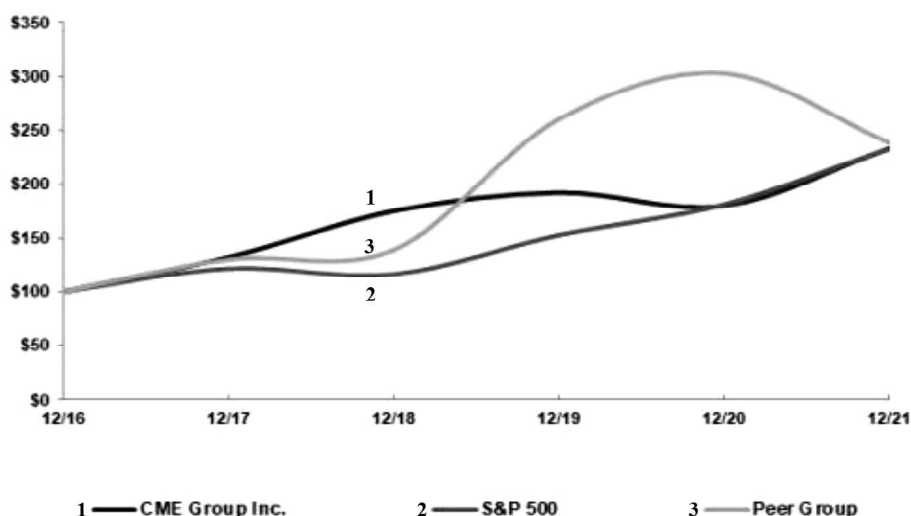

Рис. 1. Порівняння сукупної рентабельності CME Group Inc за 5 років з показниками індексу S&P 500 та Peer Group

Джерело: систематизовано авторами на основі [29].

конкурентів (на 2021 рік ефективність курсу акцій CME дорівнювала 232.56 \$, а Peer Group — 238.76 \$) [24]. На прогресуючий розвиток та активність також свідчить слідування за показником фондового індексу, оснований на даних акцій 500 найбільших акціонерних товариств, доступних на ринку США.

Фондовий ринок представляють наступні масштабні акціонерні товариства:

1. Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE);
2. Фондова біржа NASDAQ;
3. Шанхайська фондова біржа (SSE);
4. Токійська фондова біржа (JPX);
5. Гонконгська фондова біржа (HKEX);
6. Шеньчженьська фондова біржа (SZSE);
7. Національна індійська фондова біржа (NSE-INDIA);
8. Лондонська фондова біржа (LSE);
9. Саудійська фондова біржа (TADAWUL);
10. Фондова біржа Торонто (TSX) [30].

Зазначений рейтинг бірж сформований відносно рівня їх капіталізації, основного показника, який свідчить про характер фінансового стану та високої ліквідності організатора торгівлі (рис. 2).

Всі біржі у списку є високоліквідними на мають достатній рівень довіри, але слід відокремити перші дві біржі, на рівні яких останні 8 мають значний розрив у показниках — NYSE та NASDAQ. Вони стали історичним поштовхом, імпульсом, який поклав початок для відкриття бірж по всьому світу.

Найбільшою за обсягами продажів в Україні є фондова біржа "ПФТС", на 2021 рік сума торгів фінансовими інструментами склала 221543,78 млн грн (на біржі концентрований обіг різних видів облігацій та акцій). Друге місце посіла фондова біржа "Перспектива" із результатом 217113,06 млн грн (є місцем найактивнішої торгівлі державними облігаціями). Усього сума торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків за січень-грудень 2021 року склала 451960,57 млн грн (більше 25,9 % відносно 2022 року) [31].

Рис. 2. Світовий рейтинг фондових бірж відносно їх капіталізації (перші 10)

Джерело: систематизовано авторами на основі [30].

Зріст торгівлі на українському фондовому ринку свідчить про його розвиток та набирання активності в національному та міжнародному фінансовому просторі, що позитивно впливало на економіку країни. На 10.06.2022 в Україні відбуваються військові дії, які спровокували велику економічну кризу не тільки в рамках постраждалої, а й в більшості іноземних держав.

Валютний ринок є необхідною та важливою системою ринку грошей, адже він має високу ліквідність та великі оберти грошової маси (кожного дня виконуються угоди загальною вартістю в трильйони доларів). Валютний ринок дещо відрізняється від ринків капіталів, він не має централізованого управління та суворого контролю, характерний високою волатильністю та складністю трейдингу. Форекс є можливістю для великих заробітків, враховуючи невеликі комісії на здійснення угод (об'єктами яких є дорогі та кількісно великі лоти) [21].

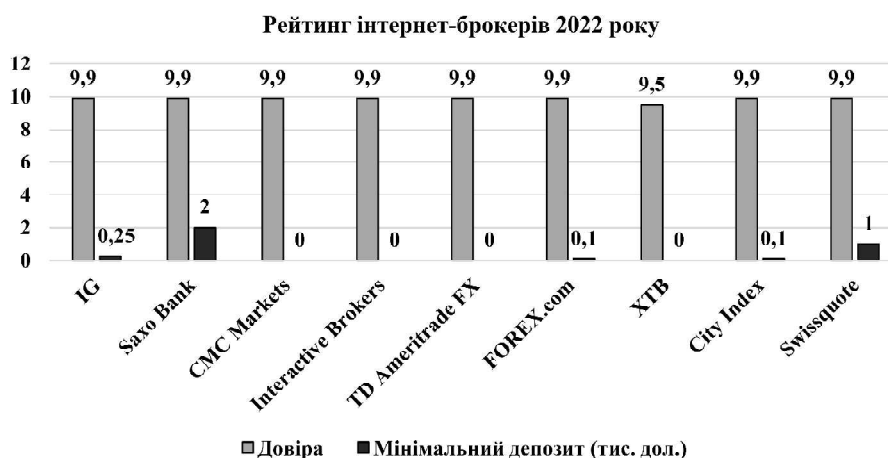

Рис. 3. Рейтинг інтернет-брокерів 2022 року за ForexBrokers.com

Джерело: систематизовано авторами на основі [22].

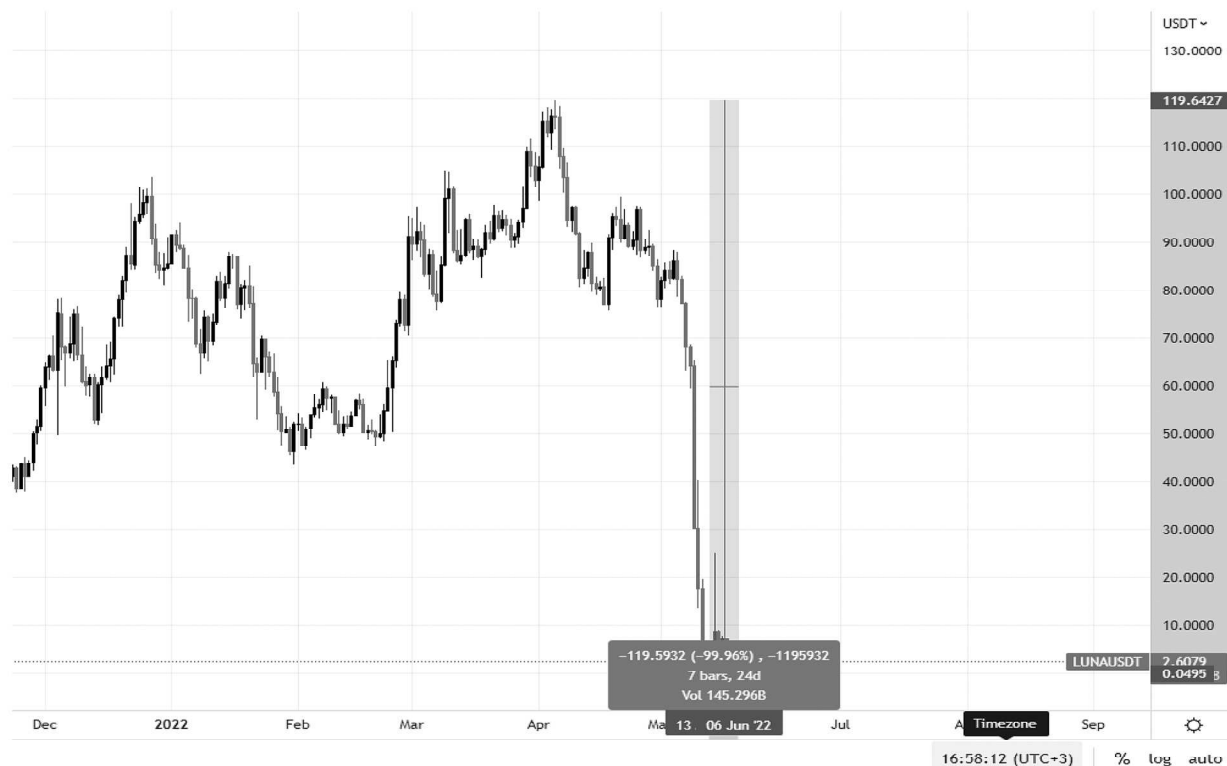

Рис. 4. Графік динаміки курсу токена Luna відносно долару

Джерело: систематизовано авторами на основі [33].

Привабливість ринку зображується простою участю в торгах: кожен хто має доступ до інтернет-платформи Форекс, може застосувати свої навички в заробітку на різниці курсів пари валют.

Можна виділити топ-5 інтернет-майданчиків, де початкові та професіональні трейдери здійснюють свою діяльність:

1. MetaTrader4 — популярна форекс-платформа від розробника MetaQuotes. Є базовою зручною платформою, яка завоювала довіру своєю справною та швидкою роботою;

2. MetaTrader5 — майданчик того ж розробника, що і MetaTrader4. Є вдосконаленою версією свого попередника, із вдосконаленням торгових функцій, системи виконання ордерів та інших корисних інструментів. П'ята версія не змогла випередити четверту, через сформованої звички трейдерів до останньої;

3. cTrader — платформа компанії SpotWare. Орієнтована на професіональних торговців, дає можливість торгівлі з деривативами, також є зручною в використанні;

4. R Trader — розробником є брокер RoboForex. Організатор торгівлі також розрахований на професіоналів, має зрозумілий інтерфейс та вдосконалення на основі мінусів MT4;

5. Libertex — платформа для початківців,

засновник — брокер Forex Club. Має простий інтерфейс, та опис навчальних кроків на початку торгівлі [27].

Кожна із зазначених платформ має свої особливості та недоліки, обирати одну з них необхідно згідно із необхідною специфікою та вмінь учасника ринку, наприклад, трейдеру який тільки починає розбиратися в тематиці гарно підійде форекс-платформа Libertex, у той же час, якщо він вже має певні знання та навички, може розглянути варіант MetaTrader4.

Під час опису найпопулярніших інтернет-платформ ринку Форекс, згадувалися брокери, які стали засновниками деяких з них. Як є рейтинг платформ, так є і рейтинг брокерів, який кожного року аналізується в залежності від зібраних кількісних даних. Розглянемо інтернет-брокерів висунуті на перші дев'ять місць (рейтинг розроблений сайтом ForexBrokers.com) (рис. 3).

Останнім, недавнім направленням біржової діяльності є ринок криптовалют, який активно поглинається різними поколіннями, особливо молодим. Добувачі (майнери) монет, трейдери по всьому світу, приділяють багато уваги торгівлі на даному ринку, що змусило правління багатьох держав серйозно замислитися над його значимістю та питанням регулювання.

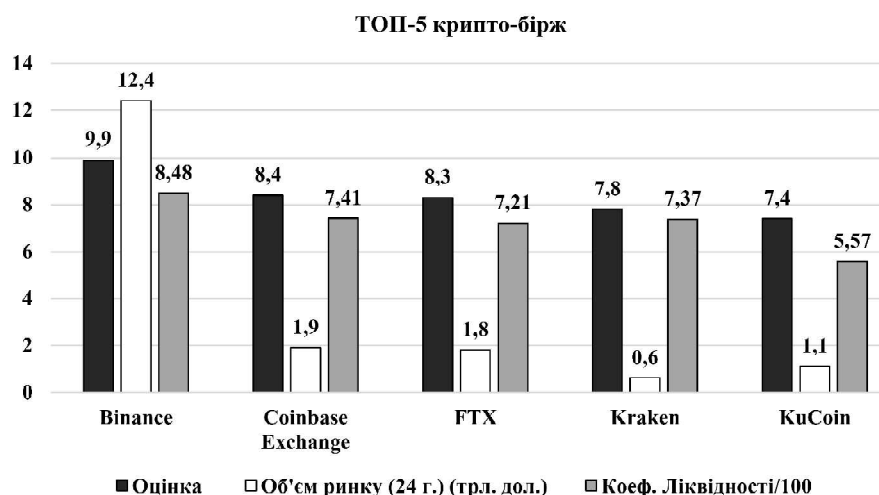

Рис. 5. Рейтинг бірж криптовалютного ринку на основі оцінки учасників ринку, об'єму ринку на 19:42 (11.06.2022) та коефіцієнту ліквідності поділеного на 100 (для зручності читання графіку)

Джерело: систематизовано авторами на основі [34].

Ажіотаж на фоні крипто-валюти пояснюється великою волатильністю курсів (більшою ніж на ринку Форекс): купуючи монету, наприклад, з курсом 0,005\$ на 10\$, у випадку якщо вона зростає за певну кількість часу до 1\$, прибуток складе 20 000\$. Через велику можливість легкого заробітку, багато недосвідчених початкових трейдерів вкладають кошти необдуманно та із великою вірогідністю втрачають капітал.

Слід зазначити, що із великим шансом заробітку, слідує великий шанс програшу, тому початок повинен бути повільним, зосередже-

Таблиця 5. Проблеми формування інституту біржової діяльності та шляхи їх усунення

Проблеми	Вирішення
На державному рівні	
1. Нестача фінансування. Державна влада України в 2021 році проводила політику по стимулюванню біржового ринку України, проте рівень значимості виконаних дій в міжнародному аспекті є недостатньо сприятливим.	Залучення іноземних інвестицій/допомоги на розвиток біржі України.
2. «Помилки минулого». Через використання біржі як об'єкту фінансових та шахрайських схем, які перетворили грошовий ринок на «сміттєвий» з ознаками фінансової піраміди, прогрес розвитку та позитивного економічного напрямлення був зупинений та відновився пізніше на міжнародній арені відносно країн-лідерів.	Повна ліквідація наслідків неефективної політики, використання принципів сутності функціонування постіндустріальних країн: створення нових форм інноваційної, технологічної політики.
3. Військові дії. Війна на території України зупинила та відштовхнула назад всі реформування та державні налагодження, не виняток біржовий ринок.	Єдине вирішення - перемога в конфлікті між політичними утвореннями та наступна відбудова всіх секторів економіки, у цей раз приділивши велику увагу ринку товарів, грошей та капіталів.
На рівні населення	
1. Брак вільних грошей. Інвестування потребує суми грошей різних розмірів, проте середньостатистична людина не може виділити сьогодні навіть 100 доларів на додаткові витрати.	На січень 2022 року середня заробітна плата українця становить 14,5 тис. грн, вирахувавши податки, 11,8 тис. грн; прожитковий мінімум на 1 липня на одну особу, не враховуючи одяг, дорогих медикаментів, розваги та інше, 2508 грн. В середньому українська сім'я складається з 4 осіб. Таким чином, складність інвестування для звичайного українського громадянина є великою, так як він не може поєднати щоденні витрати із заощадженням на інвестування. Для виправлення ситуації, держава повинна переглянути значення показників рівня життя та стимулювати населення цікавитися організаторами ринку як засобом додаткового заробітку.
2. Велика обачність із недовірою. Більшість через обізнаність шахрайських дій у сфері фінансів та відсутності їх розвитку в описуваних сферах, не вірять в можливості біржової діяльності та ситуації із масштабними позитивними результатами сприймають як щось далеке від реальності.	Реалізація заходів, спрямованих на підвищення фінансової грамотності на державному рівні, використання медіа-простору для просування фінансових курсів, безкоштовних вебінарів та зібраних пакетів корисної інформації.

Джерело: систематизовано авторами на основі [35].

ним на навчання та поступовому отримувати досвіду торгівлі.

Негативною особливістю криптовалютної торгівлі є можливість зіткнутися із шахрайством, у просторі криптотрейдерів таку ситуацію називають "скам". Коли курс монети падає більш ніж на 80% це є знаком "скаму", банкрутством/закриттям проекту, несприятливим подіям навколо нього, маніпуляцією ринку та інше.

Яскравий приклад такого падіння монети стався в травні 2022 року. Перспективний проєкт "Terra" із токеном LUNA (з курсу 119.18 \$ (5 квітня) впав до 0.03719631 \$ (12 травня)) та стейблкоїном UST (криптовалюта відносно долара, загубивши прив'язку до нього, стала причиною краху проєкту) увійшли в історію ринку криптовалюти як найбільший провал (рис. 4).

На даний момент команда Terra намагається відновити проєкт, проте чи будуть інвестори та трейдери довіряти йому — велике питання. Скоріше ні, адже учасники ринку загубили мільйони доларів, які ніколи не будуть повернені повною мірою. Роблячи висновки з цього прикладу, початковим інвесторам та трейдерам необхідно заглибитись у кризовий менеджмент та правильно розподіляти свої активи, основа — диверсифікація та ефективна стратегія торгівлі.

Крипто-ринок також як і інші мають свій рейтинг бірж (рис. 5).

Біржова діяльність має глибинну світову історію, частиною якої є і Україна. Події які відбувалися в зазначеній країні привели, в більшій кількості, до негативних наслідків, створивши ряд проблем, які українській державі ще доведеться вирішити (табл. 5).

В статті "Трансформація торгівлі на фондовому ринку України під впливом інституційних факторів" авторами [35] взята за основу сучасна ситуація українських фондових бірж з приведенням переліку їх негативних характеристик у розрізі ринку.

ВИСНОВОК

Історія розвитку та становлення біржових ринків, біржової діяльності як елементу економічної науки бере свій початок до нашої ери, за часів Давнього світу: спроби організації продажів товарів, бартерна система, обмін дорогоцінних металів — дії, які стали передумовою для еволюції торгівлі.

Наступний крок розвитку був зроблений з появою необхідності просування великих партій продукції, так збори торговців під наметом стали передумовою появи товарних бірж.

Сьогодні, товарні біржі відмовляються від торгових площадок, переходячи на повну електронну торгівлю в програмних забезпеченнях, втілюючи фондові характеристики у вигляді обороти деривативів. Представником товарного ринку є Чиказька товарна біржа.

Процес формування сучасного вигляду фондового ринку простежується з перших намірах підприємливих осіб захистити себе від втрати позичкових грошей: боргові записки та їх продаж.

Перші цінні папери, які дозволяли інвесторам отримувати дивіденди, наступна їх заборона та відновлення дали розуміння правильного концепту формування ринку капіталу, який зображується в двох домінуючих біржах — NYSE та NASDAQ.

Валютний та криптовалютний ринок розвивалися не одночасно, якщо засоби придбання благ з'явилися ще до наших часів, поступово просуваючись до появи монет, грошей, золотого стандарту та високоліквідному, дорогому ринку Форекс, то початок криптовалюти знаменує себе ХХ ст., а розквіт та масштабна участь 2019-м роком.

Історія української біржової діяльності є безперечно негативною, адже події які відбувалися під час світового формування грошового ринку, в Україні мали протилежний характер — безвідповідальний, що призвело до низької активності біржових ринків в країні. Основні проблеми пов'язані із державною політикою, недостатнім рівнем знань та фінансових можливостей населення держави, проте із вірним підходом ситуація може знайти спосіб сприятливих змін, наприклад застосовуючи інструменти просування та маркетингового аналізу, які в підсумку допоможуть країні в майбутньому зростанні.

Таким чином, перспективами подальших досліджень є стратегічні орієнтири розвитку біржової діяльності за підтримки маркетингових технологій.

Література:

1. Берлач А. І., Берлач Н. А., Ілларіонов Ю. В. Організаційно-правові основи біржової діяльності: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2000. 336 с.
2. Кулішер І. М. Історія біржі. Банківська енциклопедія. Том 2. Біржа. Київ: Видавництво банківської енциклопедії, 1916. 434 с.
3. Мошенський С. С. Ринок цінних паперів: трансформаційні процеси. Москва: Економіка, 2010. 240 с.
4. Буренін А. А. Ринок цінних паперів та похідних фінансових інструментів: навч. посіб.

Москва: Федеративна Книготорговельна Компанія, 1998. 352 с.

5. Блек Дж. Тлумачний словник: англо-російський. Москва: ІНФРА, 2000. 840 с.

6. 2010. — 240 с. Історія біржової торгівлі. Freedom broker. Інвестопедія. Київ, 2020. URL: <https://ffin.ua/blog/articles/investopedia/post/istoriia-birzhovoi-torhivli> (дата звернення 01.06.2022).

7. Бурковська А. В., Бурковський І. Д., Лункіна Т. І. Особливості виникнення і розвитку бірж у країнах світу. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Вип. 3. С. 51—54. URL: http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/3_2015ua/14.pdf (дата звернення 01.06.2022).

8. Історія формування бірж у Європі, Великобританії та США — частина 1. Біржова торгівля: веб-сайт. URL: <https://stb.sumy.ua/birzhova-torgivlya/istoriya-formuvannya-birzhu-yevropi-velikobritani%D1%97-ta-ssha-chastina-1.html> (дата звернення 01.06.2022).

9. E. Vidal. The History and Methods of the Paris Bourse. National monetary commission. Washington, 1910. 280 p. URL: (дата звернення 01.06.2022).

10. Белявцев М. І. Інфраструктура товарного ринку. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 416 с. URL: https://pidru4niki.com/marketing/evolyutsiya_birzhovoyi_torgivli (дата звернення 01.06.2022).

11. Andrew Beattie. The History of Money. Investopedia. 2022. URL: https://www.investopedia.com/articles/07/roots_of_money.asp (дата звернення 05.06.2022).

12. Andrew Beattie. The Birth of Stock Exchanges. Investopedia. 2022. URL: <https://www.investopedia.com/articles/07/stock-exchange-history.asp> (дата звернення 05.06.2022).

13. Прудко А. Становлення та розвиток ринку ф'ючерсних контрактів у світовій практиці та в Україні. Наукові записки. 2006. Том 53. Юридичні науки. С. 93—96. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7132/Prudko_-_Stanovlennia_ta_rozvytok_rynku_fiuchersnykh_kontaktiv.pdf (дата звернення 05.06.2022).

14. Історія розвитку банків та депозитів. URL: <https://www.universalbank.com.ua/blog/istoriya-rozvitku-bankiv-ta-depozitiv> (дата звернення 05.06.2022).

15. Лондонська фондова біржа: історія, розвиток та діяльність найстарішого майданчика світу. URL: [https://logincasino.ua/article/londonska-fondova-birja-istoriya-rozvitok-ta-diyalnist-naistarishogo-maidanchika-svitu-](https://logincasino.ua/article/londonska-fondova-birja-istoriya-rozvitok-ta-diyalnist-naistarishogo-maidanchika-svitu-62837.html)

62837.html (дата звернення 05.06.2022).

16. Філадельфійська фондова біржа (PHLX). Фінансова енциклопедія: веб-сайт. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/phlx/> (дата звернення 05.06.2022).

17. Нью-йоркська фондова біржа (NYSE). Фінансова енциклопедія: веб-сайт. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/nyse/> (дата звернення 05.06.2022).

18. Мальська М. П., Мандюк Н. А., Занько Ю. С. Корпоративне управління: теорія та практика. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 360 с. URL: https://pidru4niki.com/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,359/task,view.annotation/ (дата звернення 05.06.2022).

19. James Chen. Stock Market. Investopedia. 2022. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/stockmarket.asp> (дата звернення 07.06.2022).

20. Солодкий М. О. Яворська В. О. Світовий біржовий ринок: сучасний стан та тенденції розвитку. Агросвіт. 2013. Вип. 13. С. 41—46. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf (дата звернення 07.06.2022).

21. James Chen. What Is Foreign Exchange (Forex)? Investopedia. 2021. URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/foreign-exchange.asp> (дата звернення 08.06.2022).

22. Steven Hatzakis. Best Forex Brokers 2022. ForexBrokers.com. 2022. URL: <https://www.forexbrokers.com/guides/forex-trading> (дата звернення 08.06.2022).

23. Steven Hatzakis. How we test. Forex-Brokers.com. 2022. URL: <https://www.forexbrokers.com/how-we-test> (дата звернення 08.06.2022).

24. Gordon scott. Currency Trading Platform. Investopedia. 2021. URL: <https://www.investopedia.com/terms/forex/c/currency-trading-platforms.asp> (дата звернення 08.06.2022).

25. История создания криптовалюты: первая в мире крипта и Satoshi Nakamoto. 2021. Binans: веб-сайт. URL: <https://www.binance.com/ru/blog/markets/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D1%8B%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%8F%D0%B2-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%B0%D0%B8-satoshi-nakamoto-421499824684902668> (дата звернення 08.06.2022).

26. Smart Contract и юридические обязательства. Как это работает? Legal IT Group: веб-

сайт. URL: <https://legalitgroup.com/ru/smart-contract-i-yuridicheskie-obyazatelstva-kak-eto-rabotaet/> (дата звернення 08.06.2022).

27. Что такое блокчейн простыми словами. Технология блокчейн. URL: <https://fincult.info/article/blokcheyn-cto-eto-takoe-i-kak-ego-ispolzuut-v-finansakh/> (дата звернення 08.06.2022).

28. James Chen. Commodities Exchange. Investopedia. 2020. URL: <https://www.investopedia.com/terms/c/commoditiesexchange.asp> (дата звернення 10.06.2022).

29. Cme group inc. FORM 10-K. Washington, 2021. 107 p. URL: <http://investor.cmegroup.com/static-files/afdab443-a828-46c8-97fc-5f407-512a5de> (дата звернення 10.06.2022).

30. List of stock markets. TradingHours.com: веб-сайт. URL: <https://www.tradinghours.com/markets> (дата звернення 10.06.2022).

31. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня-грудня 2021 року. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: веб-сайт. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення 10.06.2022).

32. Коржевский И. Лучшие торговые платформы в 2022 году. Traders Union: веб-сайт. 2022. URL: <https://tradersunion.com/ru/interesting-articles/luchshie-torgovye-platformy/> (дата звернення 10.06.2022).

33. Графік динаміки курсу криптовалюти LUNA відносно долара. Trading View: веб-сайт. 2022. URL: <https://www.tradingview.com/chart/XL43cTgr/?symbol=BINANCE%3ALUNAUSDT> (дата звернення 10.06.2022).

34. Найпопулярніші Спотові Криптовалютні Біржі. CoinMarketCap: веб-сайт. 2022. URL: <https://coinmarketcap.com/uk/rankings/exchanges/> (дата звернення 11.06.2022).

35. Кузьминчук Н. В., Куценко Т. М., Терованесова О. Ю., Сипало Д. А. Трансформація торгівлі на фондовому ринку України під впливом інституційних факторів. Ефективна економіка. 2021, Вип. 11. 10 с. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9549> (дата звернення 10.06.2022).

References:

1. Berlach, A. I., Berlach, N. A. and Illarionov, Yu. V. (2000), *Orhanizatsijno-pravovi osnovy birzhovoi diial'nosti* [Organizational and legal foundations of exchange activity], Feniks, Kyiv, Ukraine.

2. Kulisher, I. M. (1916), *Istoriia birzhi* [History of the stock exchange], Vydavnytstvo bankivs'koi entsyklopedii, Kyiv, Ukraine.

3. Moshenskyi, S.S. (2010), *Rynok tsinnykh paperiv: transformatsijni protsesy* [Securities market: transformational processes], Ekonomika, Moscow, Russia.

4. Burenin, A. A. (1998), *Rynok tsinnykh paperiv ta pokhidnykh finansovykh instrumentiv* [Market of securities and derivative financial instruments: training], Federativna Knyhotorhovel'na Kompaniia, Moscow, Russia.

5. Black J. (2000), *Tlumachnyj slovnyk: anhlorosijs'kyj* [Explanatory dictionary: English-Russian], INFRA, Moscow, Russia.

6. Freedom broker. Investopedia (2020), "History of stock trading", available at: <https://ffin.ua/blog/articles/investopediia/post/istoriia-birzhovoi-torhivli> (Accessed 01 June 2022).

7. Burkovskaya, A.V., Burkovsky, I. D. and Lunkina, T. I. (2015), "Features of the emergence and development of exchanges in the world", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: International economic relations and the world economy*, available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/3_2015ua/14.pdf (Accessed 01 June 2022).

8. Exchange trade (2022), "History of exchange formation in Europe, Great Britain and the USA - part 1", available at: <https://stb.sumy.ua/birzhova-torgivlya/istoriya-formuvannya-birzh-uyevropi-velikobritani%D1%97-ta-ssha-chastina-1.html> (Accessed 01 June 2022).

9. Vidal, E. (1910), "The History and Methods of the Paris Bourse", *National monetary commission*, available at: https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/historical/nmc/nmc_573_1910.pdf (Accessed 01 June 2022).

10. Belyavtsev, M.I. (2005), "Commodity market infrastructure", available at: <https://pidru4niki.com/marketing/evolyutsiya-birzhovoyi-torgivli> (Accessed 01 June 2022).

11. Beattie, A. (2022), "The History of Money", Investopedia, available at: https://www.investopedia.com/articles/07/roots_of_money.asp (Accessed 05 June 2022).

12. Beattie, A. (2022), "The Birth of Stock Exchanges", Investopedia, available at: <https://www.investopedia.com/articles/07/stock-exchange-history.asp> (Accessed 05 June 2022).

13. Prudko, A. (2006), "Formation and development of the futures market in world practice and in Ukraine", *Proceedings*, available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7132/Prudko_Stanovlennia_ta-rozvytok_rynku_fiuchersnykh_kontaktiv.pdf (Accessed 05 June 2022).

14. Universal Bank (2022), "History of development of banks and deposits", available at:

<https://www.universalbank.com.ua/blog/istoriya-rozvitku-bankiv-ta-depozitiv> (Accessed 05 June 2022).

15. Login Casino (2022), "London Stock Exchange: history, development and activities of the world's oldest site", available at: <https://login-casino.ua/article/londonska-fondova-birja-istoriya-rozvitok-ta-diyalnist-naistarishogo-maidanchika-svitu62837.html> (Accessed 05 June 2022).

16. Financial Encyclopedia (2022), "Philadelphia Stock Exchange (PHLX)", available at: <https://ua.nesrakonk.ru/phlx/> (Accessed 5 June 2022).

17. Financial encyclopedia (2022), "New York Stock Exchange (NYSE)", available at: <https://ua.nesrakonk.ru/nyse/> (Accessed 5 June 2022).

18. Malskaya, M. P., Manduk, N. L. and Zanko, Y. S. (2012), "Corporate governance: theory and practice. Textbook", available at: https://pidru4niki.com/component/option,-com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,359/task,view.annotation/ (Accessed 5 June 2022).

19. Chen, J. (2022), "Stock Market", Investopedia, available at: <https://www.investopedia.com/terms/s/stockmarket.asp> (Accessed 7 June 2022).

20. Sweet, M. O. and Yavorskaya, V. O. (2013), "World stock market: current status and development trends", Agrosvit, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2013/9.pdf (Accessed 7 June 2022).

21. Chen, J. (2021), "What Is Foreign Exchange (Forex)?", Investopedia, available at: <https://www.investopedia.com/terms/f/foreign-exchange.asp> (Accessed 8 June 2022).

22. Hatzakis, S. (2022), "Best Forex Brokers 2022", ForexBrokers.com, available at: <https://www.forexbrokers.com/guides/forex-trading> (Accessed 8 June 2022).

23. Hatzakis, S. (2022), "How we test", ForexBrokers.com, available at: <https://www.forexbrokers.com/how-we-test> (Accessed 8 June 2022).

24. Scott, G. (2021), "Currency Trading Platform", Investopedia, available at: <https://www.investopedia.com/terms/forex/c/currency-trading-platforms.asp> (Accessed 8 June 2022).

25. Binance (2021), "The history of the creation of cryptocurrency: the world's first crypt and Satoshi Nakamoto", available at: <https://www.binance.com/ru/blog/markets/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D1%8B-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D0%B2-%D0%BC-%D0%B8%D1%80%D0%B5-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%B0-%D0%B8-satoshi-nakamoto-421499824684902668> (Accessed 8 June 2022).

26. Legal IT Group (2022), "Smart Contract and legal obligations. How it works?", available at: <https://legalitgroup.com/ru/smart-contract-i-yuridicheskie-obyazatelstva-kak-eto-rabotaet/> (Accessed 8 June 2022).

27. Fincult (2022), "What is blockchain in simple terms. Blockchain technology", available at: <https://fincult.info/article/blokcheyn-chto-eto-takoe-i-kak-ego-ispolzuyut-v-finansakh/> (Accessed 8 June 2022).

28. Chen, J. (2020), "Commodities Exchange", Investopedia, available at: <https://www.investopedia.com/terms/c/commoditiesexchange.asp> (Accessed 10 June 2022).

29. Cme group inc (2021), "FORM 10-K", available at: <http://investor.cmegroup.com/static-files/afdab443-a828-46c8-97fc-5f4075-12a5de> (Accessed 10 June 2022).

30. TradingHours.com (2022), "List of stock markets", available at: <https://www.tradinghours.com/markets> (Accessed 10 June 2022).

31. National Commission on Securities and Stock Market (2022), "Information on the development of the stock market of Ukraine during January-December 2021", available at: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (Accessed 10 June 2022).

32. Korzhevsky, I. (2022), "The best trading platforms in 2022", Traders Union, available at: <https://tradersunion.com/ru/interesting-articles/luchshie-torgovyie-platformy/> (Accessed 10 June 2022).

33. Trading View (2022), "Graph of LUNA cryptocurrency exchange rate dynamics against the dollar", available at: <https://www.tradingview.com/chart/XL43cTgr/?symbol=BINANCE%3ALUNAUSDT> (Accessed 10 June 2022).

34. CoinMarketCap (2022), "The most popular Spot Cryptocurrency Exchanges", available at: <https://coinmarketcap.com/uk/rankings/exchanges/> (Accessed 10 June 2022).

35. Kuzminchuk, N.V., Kutsenko, T.M., Terovanesova, O.Yu. and Sypalo, D.A. (2021), "Transformation of trade on the stock market of Ukraine under the influence of institutional factors", Efficient economy, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9549> <https://2bitcoins.ru/altkoin-luna-upal-na-99-9-protsenta/> (Accessed 10 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2022 р.

УДК 631.163

О. В. Бінерт,

к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування

ORCID ID: 0000-0001-5436-0106

Л. Я. Балаш,

к. е. н., доцент, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ORCID ID: 0000-0002-5950-5236

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.28

ОСНОВИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

O. Binert,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Management named after prof. E.V. Hraplyvyy,

Lviv National Environmental university

L. Balash,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Law and Management in the Field of Civil Defense,

Lviv State University of Life Safety

FUNDAMENTALS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуто актуальні питання, які стосуються антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах.

Проаналізовано різні варіанти науковців як вітчизняних, так і закордонних щодо визначення сутності та змісту "антикризового управління" та "криза" і зауважено, що різноманітність у трактуванні сутності ключових понять зумовлена відносною новизною цього напрямку управління в вітчизняній науці й практиці.

Зазначено, що причини виникнення кризи є наслідком певних об'єктивних чинників на будь-якому етапі розвитку підприємства або непередбачених ситуацій, що виникають у зовнішньому або внутрішньому середовищі. Розглянуто ризикоутворюючі фактори (в розподілі на зовнішні та внутрішні) в сільськогосподарських підприємствах, які в основному спричиняють виникнення ризикових ситуацій. Запропоновано, на які питання необхідно звертати увагу в ракурсі антикризового управління. Визначено основні ознаки кризових явищ зовнішнього та внутрішнього середовища. Зосереджено увагу на основних ознаках, як внутрішніх так і зовнішніх, виникнення криз у сільськогосподарських підприємствах. Запропоновано основні етапи в разі кризової ситуації та риси превентивного антикризового управління.

Також фундаментальну увагу зосереджено на важливості функціонування системи раннього попередження та реагування на кризову ситуацію та її роль у попередженні та подоланні кризи.

The article deals with topical issues related to anti-crisis management in agricultural enterprises.

Various options of both domestic and foreign scientists regarding the definition of the essence and content of "anti-crisis management" and "crisis" were analyzed, and it was noted that the diversity in the interpretation of the essence of key concepts is due to the relative novelty of this direction of management in domestic science and practice.

It is noted that the causes of the crisis are the result of certain objective factors at any stage of the enterprise's development or unforeseen situations arising in the external or internal environment. The risk-creating factors (divided into external and internal) in agricultural enterprises, which mainly cause the occurrence of risky situations, are considered. It is suggested which issues should be paid attention to from the perspective of crisis management. The main signs of crisis phenomena in the external and internal environment are defined. Attention is focused on the main signs, both internal and external, of crises in agricultural enterprises. The main stages in the event of a crisis situation and features of preventive anti-crisis management are proposed.

A number of various theories of scientists that explain and explain the causes of economic cycles and crises are considered. It is also stated that there are managed and unmanaged crises, and in order to determine which ones, it is necessary to investigate the circumstances of the emergence of crisis phenomena in the agricultural sector. It is noted that it is necessary to focus on the resource basis, which includes the personnel of agricultural enterprises, financial opportunities, as well as material and non-material resources. It is noted that when analyzing the resource potential, it is necessary to focus on the cycle of issues specified in the publication. The publication pays attention to the fact that the

actual development of agricultural enterprises depends on flexibility and general adaptability to the conditions of the unstable, uncertain external world.

Fundamental attention is also focused on the importance of the functioning of the system of early warning and response to the crisis situation and its role in preventing and overcoming the crisis.

Ключові слова: криза, антикризове управління, сільськогосподарські підприємства, ризик, зовнішні фактори, внутрішні фактори.

Key words: crisis, crisis management, agricultural enterprises, risk, external factors, internal factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Усі, без винятку, підприємства, а особливо сільськогосподарського призначення, надзвичайно вразливі до зовнішніх і внутрішніх чинників, спричинених кризовими явищами. Антикризове управління виконує важливі функції, воно дозволяє передбачати та здійснювати превентивні дії, що призводять до попередження негативних наслідків.

Сільське господарство є однією з найбільш ризикованих галузей народного господарства, стратегічно важливим для населення та для керівництва держави [3]. У сучасних умовах система ліквідності набуває все більшого значення і спрямована на те, щоб залишатися постійним гравцем на ринку, застосовуючи певні заходи, методи і правила, спрямовані на запобігання непередбачених ситуацій, які негативно впливають на об'єкт. Також негативні чинники, економічна та політична криза в країні, однозначно визначають потребу у кваліфікованих управлінських кадрах, що забезпечують фінансову стабільність та адаптивність суб'єктів аграрного господарства. Тому головною умовою успішного функціонування сільськогосподарських підприємств стає здатність підприємств і менеджменту протидіяти зовнішнім і внутрішнім факторам, що викликають кризу.

Основними факторами, що впливають на кризовий стан підприємств, є недосконалість законодавчої бази та постійні зміни правил гри в бізнесі. Економічна ситуація в країні також негативно впливає на діяльність підприємств, зміна вартості грошової одиниці, невизначеність у веденні бізнесу тощо, змушують постійно дотримуватись принципів антикризового управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Окремі питання, пов'язані із становленням та формуванням антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах, незва-

жаючи на достатню кількість наукових досліджень у різних сферах економіки, не зовсім висвітлені.

Науковими дослідженнями факторів виникнення криз у сільськогосподарських підприємствах займалися як закордонні так і вітчизняні вчені, а саме: Д. Кейнс, Д. Пікардо, Е. Альтман, В. Ніценко, А. Балаш [1, 2], С. Онисько [7], О. Остапенко, О. Скібіцький, А. Лігоненко [5; 6], В. Василенко [4], М. Кондратьєв, та ін.

Дослідженню питань виникнення ризиків, що пов'язані з господарською діяльністю і є причинами породження кризи, присвячені статті наступних вітчизняних науковців: Губені Ю. Е., Матвійчука А. В., Терещенка О. О., Тивончука І. О.

Також недостатньо висвітленими залишаються питання обґрунтування кризових тенденцій у сільськогосподарській галузі, підтримки виявлення певних стадій криз, а також розробки системи заходів антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою досліджень є комплексний аналіз впливу на сільськогосподарські підприємства зовнішніх та внутрішніх факторів. Також визначення системи заходів антикризового управління у сільськогосподарських підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Війна російської федерації щодо України, пандемія COVID-19, динамічність і нестабільність змін, які постійно діють у ринковому середовищі є основою для розвитку багатьох негативних факторів, що прямо чи опосередковано впливають на розвиток сільськогосподарських підприємств. На даний час, ще можна виділити основну причину вищезазначених проблем, це малокомпетентний професійний рівень управлінського персоналу, метою якого є своєчасне виявлення та реагування на проблеми й кризові ситуації, а також швидке прийняття рішень щодо розпізнавання кризової ситуації і її вирішення. Якщо реакція буде запізнілою,

або непрофесійною це може призвести навіть до банкрутства будь-якої організації.

Якщо умови розвитку підприємства на всіх стадіях його функціонування є грамотно забезпечені керівництвом, то тільки в тому випадку можна претендувати на цілісність системного функціонування і ефективність його розвитку. Вплив факторів на розвиток сприятливих умов є різноплановою, характеризуються специфічністю для окремого суб'єкта господарювання, впливають систематично. Причини виникнення кризи є наслідком певних об'єктивних чинників на певному етапі розвитку підприємства або непередбачених ситуацій, що виникають у зовнішньому або внутрішньому середовищі. Отож, аби запобігти виникненню кризових ситуацій необхідно використовувати системний моніторинг і планування, аби передбачати і гарантувати можливий майбутній розвиток підприємства. Використовуючи такі методи можна не тільки впливати і запобігти кризовим явищам, але і антикризове управління підприємством буде ефективнішим і результативнішим.

В науковій літературі термін "антикризове управління" та поняття "криза" мають широкі значення. Отож, проаналізуємо сутність та зміст даної термінології з огляду різними науковцями. Так, В.О. Василенко [4] зазначає, що це "таке управління, яке передбачає загрозу кризи, аналізує її симптоми, пропонує заходи для зменшення дії негативних наслідків кризи та застосовує використання цих наслідків для позитивного розвитку". Вчений економіст А.О. Лігоненко [5] стверджує, що антикризове управління це "спеціальне, постійно діюче управління, спрямоване на найоперативніше виявлення прикмет кризового стану, для створення відповідних умов, щоб його своєчасно подолати і забезпечити відновлення життєздатності підприємства та недопущення його банкрутства". Науковець О.М. Скібіцький [5] розглядає зміст антикризового управління та зазначає, що воно "спрямоване на запобігання ймовірним серйозним ускладненням діяльності підприємства, забезпечення його успішного функціонування".

Безумовно погоджуємося з думкою О. В. Василенко [4], стверджує, що причинами кризи є внутрішні та зовнішні фактори. Але більш загрозливими та впливовими є, звичайно, зовнішні чинники.

У широкому розумінні антикризове управління сільськогосподарських підприємств повинно включати аналіз мікро- та макросередовища для вибору кращої лінії поведінки, оперативну оцінку фінансового стану підприємства для виявлення можливості настання неплатоспроможності, тобто банкрутства, враху-

вання виробничих ризиків та розробку заходів щодо зниження, контролінг тощо.

Вченими, які формують економічну науку розроблено ряд різноманітних теорій, що пояснюють причини економічних циклів і криз:

— запропоновано грошову теорію Хоутрі, яка пояснює цикл експансією банківського кредиту;

— психологічну теорію Пігу, Беджгота та ін., що трактує цикл як наслідок хвиль в психології песимістичного й оптимістичного настрою людей та явищ, що охоплюють населення;

— теорію нововведень, представниками якої є Шумпетер, Хансен, пояснює цикл використання у реальному виробництві важливих для цього ж виробництва інновацій;

— теорію надмірного інвестування Хайека, Мізеса, які вважали, що причиною рецесії є, швидше, надмірне, аніж недостатнє, інвестування;

— теорію недоспоживання Гобсона, Фостера, Кетчінгса й ін., що вбачає основну причину циклу в занадто крупній частці доходу, яка припадає значній категорії людей, у порівнянні з тою, що може бути інвестована;

— теорію сонячних плям — погоди — врожаю Джевонса Мура. Як особливо необхідний засіб нівелювання проблем криз й безробіття Дж. М. Кейнс обстоював ідею підтримання обов'язково державного втручання в економіку з метою постійного стимулювання ефективного сукупного попиту.

Розглянемо ризикоутворюючі фактори в сільськогосподарських підприємствах, які в основному спричиняють виникнення ризикових ситуацій на рисунку 1.

Ефективна система управління сільськогосподарського підприємства формується в результаті загальної оптимізації кількості найнятого управлінського та виробничого персоналу з певним урахуванням встановлених норм та нормативів.

Слід особливо акцентувати, що виробництво сільськогосподарської продукції не є можливим без ресурсного підґрунтя, яке охоплює фінансові ресурси підприємства, персонал підприємства, а також матеріальні і нематеріальні ресурси. Ця виробнича система є дієвою і може давати гарний результат за умови, якщо всі її елементи знаходяться у тісній органічній взаємодії. А от порушення гармонійної єдності, нехватка або хаотичне існування хоча б одного з складових системи значною мірою впливає на кінцевий результат роботи і слугує причиною виникнення кризових становищ.

Роблячи оцінку ресурсного потенціалу підприємства в ракурсі антикризового управління необхідно орієнтуватися на наступні записання рис. 2 [2].

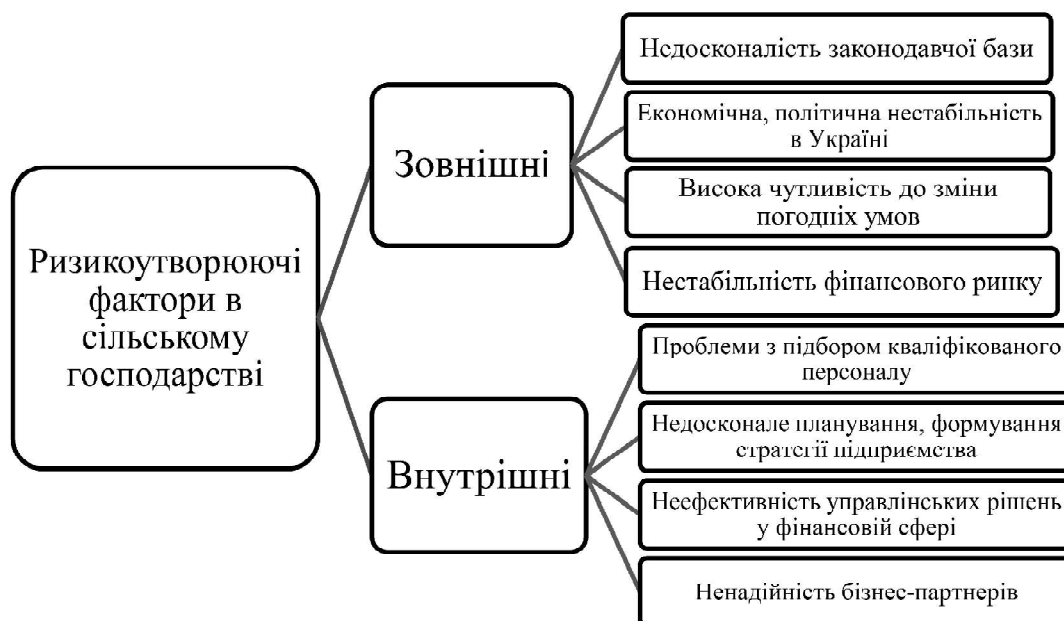

Рис. 1. Ризикоутворюючі фактори в сільському господарстві

Кризи у сільськогосподарських підприємствах не виникають спонтанно, а мають свої зовнішні, що безпосередньо не залежать від діяльності підприємства, і внутрішні причини, які залежать від самого об'єкта. Отож, усі кризові явища можна визначити за наступними ознаками (див. рис. 3).

Основне підґрунтя виникнення кризових явищ є на мікро і макрорівнях системи господарювання. У самій системі взаємозалежать переплетені невизначені умови господарювання, непередбачені споживчі орієнтації, гнучкість систем підприємства до ринкових вимог.

Неминучість кризи, у діяльності підприємств на сьогодні залишається найактуальнішим і дискусійним питанням. Сутність циклічності кризи передбачає розвиток підприємства за умови проходження кризи. Але слід зауважити, що здійснюючи аналіз практичної діяльності сільськогосподарських підприємств, стадія кризи є завершальною у їх діяльності. Отож, дискусійне питання про зовнішні чи внутрішні причини кризи підприємства, її циклічність результативно розв'язується, якщо взаємодіють економічні системи і системи підприємства більш високого рівня.

Розвинутість сільськогосподарського підприємства залежить від його гнучкості і пристосування його до умов нестабільного

Рис. 2. Процес здійснення аналізу ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства

зовнішнього середовища. Тому, загалом, напрошується висновок, що ринкове середовище і є причиною появи кризових явищ у діяльності сільськогосподарських підприємств.

Для визначення причин виникнення криз через вплив внутрішнього і зовнішнього середовища у сільськогосподарських підприємствах потрібно провести дослідження їх ознак. Дослідження і діагностика ознак кризових явищ дозволить успішно виявити причини зародження кризи у діяльності підприємства. Специфічними ознаками виникнення криз у

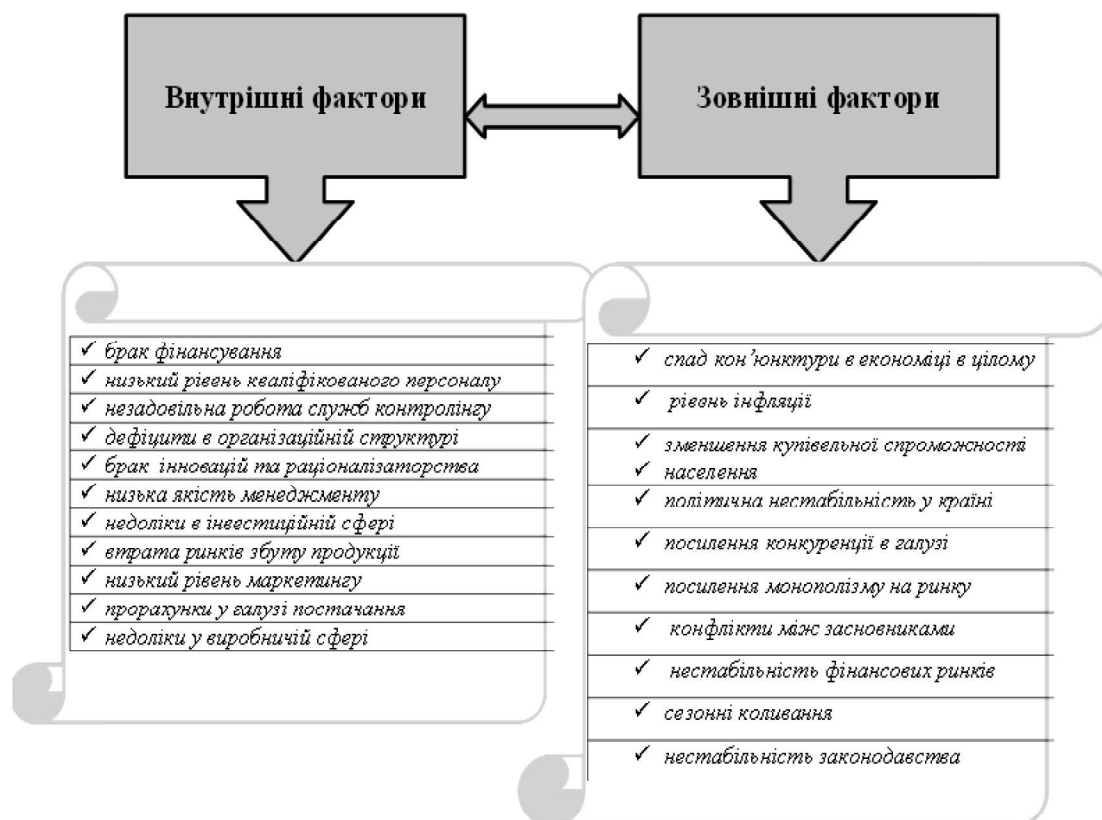

Рис. 3. Зовнішні та внутрішні змінні

сільськогосподарських підприємствах є наступні (рис. 4).

Враховуючи циклічний характер кризових явищ, управлінському персоналу необхідно вчасно передбачати і результативно впроваджувати антикризове управління підприємством. Його завданням є розуміння можливості використання наслідків криз і їх подолання. Кризи можуть бути керовані і не керовані, а щоб збагнути рівень її керованості у сільськогосподарському підприємстві, необхідно дос-

ліджувати обставини виникнення кризових явищ саме в агросфері. Криза, що обумовлена факторами зовнішнього середовища, вкрай важко прогнозується і практично не керована адміністрацією підприємства. Її усунення потребує загальнодержавних засобів управління економікою. Але, якщо криза є наслідками непрофесійного управління адміністративного персоналу, то ситуація може бути керованою завдяки швидким, професійним і своєчасним діям керівників.

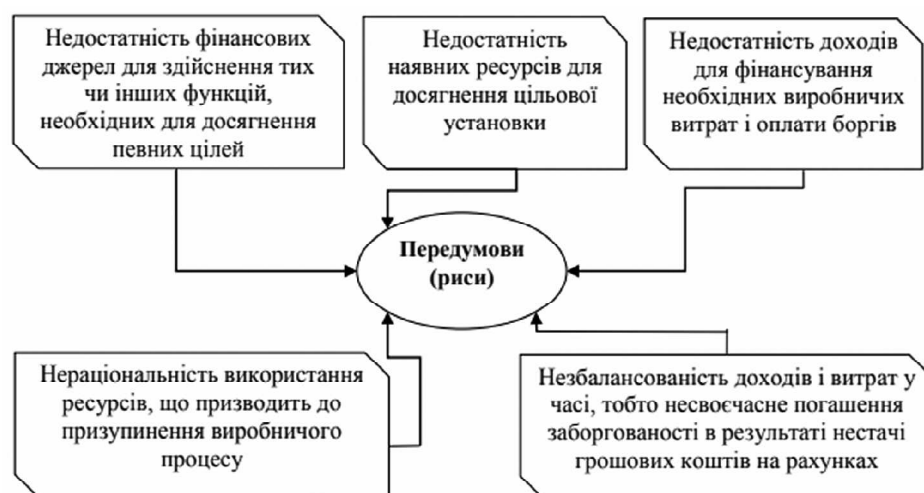

Рис. 4. Риси кризових ознак в сільськогосподарських підприємствах

Однак, спричинення кризових ситуацій у сільськогосподарських підприємствах базуються сукупно на дії факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Основні етапи в разі кризи повинні включати:

- складання переліку потенційних загроз для діючого підприємства;
- призначення певних завдань, пов'язаних із плануванням заходів у кризовій ситуації;
- кваліфікація та підготовка персоналу, відпо-

готовка персоналу, відпо-

відального за управління кризовими ситуаціями. У разі кризової ситуації необхідно не уникати контактів із особами, які звертаються за інформацією.

Одним із чільних правил управління кризовою ситуацією є надання інформації якомога швидше, як для співробітників, так і для керівництва.

ВИСНОВКИ

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Сьогодні українських реалій диктує для сільськогосподарських підприємств динамічну форму управління. Ефективна діяльність підприємств зумовлена реактивною реалізацією управлінських рішень на виникнення непередбачених проблем. Слід зазначити, що результативність дій управлінських рішень залежить від середовища функціонування підприємства і здатності його швидко і своєчасно реагувати на зміни, що виникають у зовнішньому світі.

Отже, у теперішніх умовах невизначеної політичної, економічної ситуації і прямої загрози державності України виникає гостра потреба у конструктивному менеджменті, підґрунтям якого є стратегічні підходи і превентивні заходи.

Передбачення кризи та профілактичні заходи здійснені керівниками — є першорядним завданням стратегічного управління. Враховуючи це, нами можна виділити спільні риси стратегічного менеджменту і превентивного антикризового управління, а саме: часова перспектива, пріоритетність при формуванні напрямку дій для отримання бажаного результату, ціленаправленість та готовність до можливостей настання подій з розрахунком ймовірності їх виникнення та можливих наслідків від прийняття несвоечасних антикризових заходів.

Література:

1. Балаш Л. Я., Бінерт О. В., Лисюк О. В. Особливості антикризового управління підприємствами. Приазовський економічний вісник. 2019. Випуск 3 (14). С. 136—140.
2. Балаш Л., Бінерт О., Лисюк О. Система раннього попередження та реагування як елемент системи антикризового управління підприємством. Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. 2020. № 27. С. 44—47.
3. Binert O., Sodoma R., Sadovska I., Begun S., Balash L. Shmatkovska T.. (2021). Mechanisms for improving economic relations in the milk subcomplex of the agricultural sector: a case study of Ukraine. Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development" Volume 21, Issue 2/2021. p. 101—110.

4. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 507 с.

5. Лігоненко Л. А. Антикризове управління: Теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій [Текст]: монографія. М.: КНТЕУ, 2001. 580 с.

6. Лігоненко Л. О., Тарасюк М. В., Хіленко О. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. 377 с.

7. Онисько С. М. Фінансова санація і банкрутство підприємств: 2-ге вид., виправлене і доповнене. Підручник. Львів: "Магнолія 2006", 2009. 268 с.

8. Скібіцький О. М. Антикризовий менеджмент: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 568 с.

References:

1. Balash, L. Ya., Binert, O. V. and Lysyuk, O. V. (2019), "Peculiarities of anti-crisis management of enterprises", Pryazovsky Economic Bulletin, vol. 3 (14), pp. 136—140.
 2. Balash, L., Binert, O. and Lysyuk, O. (2020), "The system of early warning and response as an element of the anti-crisis management system of the enterprise", Bulletin of the Lviv National Agrarian University: the economy of agriculture, vol. 27, pp. 44—47.
 3. Binert, O., Sodoma, R., Sadovska, I., Begun, S., Balash, L. and Shmatkovska, T. (2021), "Mechanisms for improving economic relations in the milk subcomplex of the agricultural sector: a case study of Ukraine", Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, Volume 21, Issue 2/2021, pp. 101—110.
 4. Vasylenko, V. O. (2005), Antykryzove upravlinnia pidpryemstvom. [Anti-crisis management of the enterprise], Center of Educational Literature, Kyiv, Ukraine.
 5. Ligonenko, L. A. (2001), Antykryzove upravlinnia [Anti-crisis management. Theoretical and methodological principles and practical tools], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
 6. Ligonenko, L. O., Tarasyuk, M. V. and Khilenko, O. O. (2005), Antykryzove upravlinnia pidpryemstvom [Anti-crisis management of the enterprise], national trade and economy University, Kyiv, Ukraine.
 7. Onysko, S. M. (2009), Finansova sanatsiia i bankrutstvo pidpryemstv [Financial rehabilitation and bankruptcy of enterprises], 2nd ed., corrected and supplemented, Magnolia 2006, Lviv, Ukraine.
 8. Skibits'kyi, O. M. (2009), Antykryzovyy menedzhment. [Anti-crisis management], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 11.07.2022 р.

УДК 504.062.2

О. В. Шевченко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри геодезії та картографії,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-1485-5646

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.34

ДЕГРАДАЦІЯ ҐРУНТІВ У ПРОЦЕСІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЇЇ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

O. Shevchenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy and Cartography,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

SOIL DEGRADATION IN THE PROCESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND ITS ECOLOGICAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES

У зв'язку з необґрунтованою та екологонебезпечною інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва сучасний стан земель набув загрозливого характеру, що пояснюється постійним посиленням їхньої деградації. Остання нині є однією з найважливіших виробничих проблем, яка не дає можливості досягти високої еколого-економічної ефективності використання земель. Доведено, що економічна ефективність ґрунтоохоронних заходів буде забезпечена завдяки запобіганню збиткам, які спричиняються деградацією земель і відповідним зниженням їхньої продуктивності, а також у результаті одержання додаткового доходу при поліпшенні просторових умов ведення сільського господарства. Ґрунтоохоронні заходи включають ряд протидеградаційних прийомів, а саме: організаційно-господарські, агротехнічні, культуртехнічні, лісомеліоративні та гідромеліоративні. Кожний із них відрізняється як способом захисту та відновлення родючого шару ґрунту, так і економічними параметрами — обсягами фінансування на їх здійснення, чистим додатковим доходом від їхньої реалізації, терміном окупності капіталовкладень та розміром попередженого збитку. Досліджено основні деградаційні процеси, які впливають на зниження продуктивності земель, що призводить до негативних еколого-економічних наслідків. Наведено шляхи зменшення впливу деградаційних процесів на родючість ґрунтів.

In connection with the unjustified and ecologically dangerous intensification of agricultural production, the current state of the lands has become threatening, which is explained by the constant increase in their degradation. The latter is currently one of the most important production problems, which does not provide an opportunity to achieve high ecological and economic efficiency of land use. It has been established that in the modern conditions of agricultural development, land degradation is the fundamental basis of the loss or reduction of land productivity, which leads to negative ecological consequences and the economic decline of the state.

It has been proven that the economic effectiveness of soil protection measures will be ensured due to the prevention of damages caused by land degradation and the corresponding decrease in their productivity, as well as as a result of obtaining additional income while improving the spatial conditions of agriculture.

Irrational use of agricultural land in Ukraine leads to a decrease in soil fertility and the development of negative degradation processes, which causes a decrease in the efficiency of land use. Therefore, in order to preserve the value of lands and stop their degradation, it is necessary to implement soil protection measures.

Soil protection measures include a number of anti-degradation methods, namely: organizational and economic, agrotechnical, cultural, forest amelioration and hydromelioration. Each of them differs both in the method of protecting and restoring the fertile soil layer, and in economic parameters — the amount of financing for their implementation, the net additional income from their implementation, the payback period of capital investments and the size of the prevented loss. When implementing soil protection measures, it is necessary to take into account the differentiation of soil, relief, climatic conditions and specialization of agricultural enterprises. In market conditions, taking into account the significant costs, soil protection measures rarely give a quick result. Therefore, when determining their economic efficiency, the amounts of discounted additional income and averted losses in the long term should also be assessed.

The main degradation processes that affect the reduction of land productivity, which leads to negative ecological and economic consequences, have been studied. Ways to reduce the impact of degradation processes on soil fertility are given.

Ключові слова: деградація земель, ерозія земель, забруднення земель, екологічний стан, розораність земель, охорона земель, родючість, ґрунтоохоронні заходи, рекультивація.

Key words: land degradation, soil erosion, land pollution, ecological status, plowed lands, land protection, fertility soil conservation measures, reclamation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Найсерйознішим фактором зниження продуктивності земель є їхня деградація. Ще з радянських часів відомо, що освоєння земель передбачалося за рахунок зростання площі сільгоспугідь, особливо ріллі. Це стало чи не єдиним заходом щодо збільшення виробництва продукції. В цій гонитві за додатковими центнерами продукції розорювалося все: крутосили, захисні зони вздовж водойм, пасовища, узбіччя доріг тощо. На пострадянському просторі екстенсивне ведення сільськогосподарського виробництва призвело до катастрофічного розвитку деградаційних процесів на значних сільськогосподарських площах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями деградації ґрунтів та її впливу на землі, стратегії боротьби з цими явищами, а також відновлення родючості ґрунтів присвячено роботи вчених Д.І. Бамбіндри, Ю.Д. Білика, М.Д. Волощука, А.С. Даниленка, Б.М. Данилишина, Д.С. Добряка, М.Н. Заславский, О.П. Канаша, А.Г. Мартина, В.В. Медведєва, Л.Я. Новаковсько, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступеня, О.Г. Тараріко, А.М. Третьяка, М.М. Федорова, М.А. Хвесика, Г.І. Швєбса, М.К. Шикуди та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті є дослідження впливу основних деградаційних процесів та наведення шляхів мінімізації впливу деградаційних процесів на продуктивність ґрунтів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно зі словником української мови загальне розуміння терміна "деградація" (від лат. degradatio — погіршення) пов'язано з поступовим погіршенням, розпадом, розвалом, втраченою корисних або цінних властивостей певного об'єкта [18].

У науковій літературі поряд із терміном "деградація" часто трапляються поняття "деградація земельних ресурсів", "деградація земель" та "деградація ґрунтів", які по-різному тлумачаться та пояснюються.

На думку С.Ю. Булигіна, А.В. Барвінського, А.О. Ачасової та А.Б. Ачасового, термін "деградація земельних ресурсів" — це втрата особливих якісних властивостей як основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції при погіршенні якісного стану земель, що призводить до зниження їхньої придатності до використання за призначенням [16].

Деградація земель — це втрата або поступове погіршення фізичних, хімічних, біологічних і економічних властивостей орних земель, зниження їхньої родючості, втрата біологічної продуктивності, а також зміна умов ґрунтоутворення унаслідок природних причин чи нерационального землекористування [3; 13].

Крім того, на думку Н.Б. Хитрова, деградація ґрунтів — це викликаний людиною або природою процес погіршення кількісних і якісних властивостей ґрунту, що призводить до збільшення витрат ресурсів (енергетичних, сировинних тощо) для досягнення раніше одержуваної кількості та якості продукції [21].

Ступінь деградації ґрунтів характеризує їхній стан, який відображає погіршення складу та властивостей. Виділяється п'ять ступенів деградованості ґрунтів: деградація відсутня, слабка, середня, сильна і дуже сильна (екстремальна). На слабкодеградованих ґрунтах ознаки погіршення їхніх властивостей ледь помітні, проте продуктивність сільськогосподарських культур знижується на 10 %. На середньодеградованих ґрунтах ознаки погіршення їхніх властивостей настільки чітко окреслені, що зумовлюють перехід до іншого типу чи різновиду, продуктивність при цьому становить 50 %. Продуктивність вирощуваних культур на сильнодеградованих ґрунтах знижується більш як на 50 %. У такому разі можуть зберігатися морфологічні ознаки ґрунтової відміни, але ці ґрун-

ти стають малопридатними для вирощування культурних рослин. Крайнім (екстремальним) ступенем деградації є пошкодження та знищення ґрунтового покриву земель, що в кінцевому результаті втрачають свою продуктивну здатність, їх використання у землеробстві стає економічно не вигідним [5].

За природними й антропогенними процесами О. М. Чумаченко і А. Г. Мартин виділяють такі види деградації ґрунтів [23]:

— хімічна деградація полягає у погіршенні хімічних властивостей ґрунтів та виснаженні в них запасів поживних елементів, вона спричиняється забрудненням пестицидами, токсикантами та техногенними викидами;

— фізична деградація характеризується погіршенням фізичних і водно-фізичних властивостей ґрунту, порушенням ґрунтового профілю, що проявляється переущільненням та втратами агрегатного складу ґрунту. Найбільш небезпечними проявами цього виду деградації є водна ерозія і дефляція;

— механічна деградація визначається порушенням цілісності ґрунтового тіла, яке призводить до зменшення глибини гумусового шару, переміщення та деформації поверхні землі у просторі;

— біологічна деградація полягає в зменшенні кількості видового різноманіття й оптимального співвідношення різних видів мікроорганізмів, а також у забрудненні ґрунту патогенними мікроорганізмами, вірусами та гельмінтами;

— фізико-хімічна деградація проявляється зміною реакції ґрунтового середовища, надлишковим нагромадженням водорозчинних солей, іонів натрію і магнію (підкислення та підлуження), а також зміною водного режиму земель, що спричиняє до перезволоження й підтоплення;

— радіоактивне забруднення виникає внаслідок ядерних вибухів, аварійних викидів на підприємствах атомної промисловості, поховання ядерних відходів та ін.;

— гідромеліоративна деградація спостерігається переважно на осушених та зрошуваних ґрунтах і через нераціональне й не-ефективне їх використання мають місце такі негативні процеси, як заболочення, підтоплення, осолонцювання, засолення, підкислення, переосушення легких мінеральних ґрунтів тощо.

Рис. 1. Наслідки екстенсивного використання земель

Джерело: власна розробка автора.

Екстенсивне господарювання завдає величезних збитків продуктивному потенціалу земельного фонду України і значно знижує стійкість земель проти деградаційних процесів (рис. 1). Деградація земель у нинішній час є однією з найважливіших виробничих проблем, яка не дає змоги досягати високої еколого-економічної ефективності використання земель. Серед освоєних земель найчастіше піддаються деградації сільськогосподарські, що спричинено глибокими, інколи необоротними перетвореннями рослинного та ґрунтового покривів у процесі сільськогосподарського виробництва [9].

Господарська діяльність людини (антропогенний фактор) — головна причина деградації земель. Унаслідок деградації знижується продуктивність орних земель при їхньому механічному обробітку, що призводить до розпорошення, змиву, видування ґрунтового покриву і забруднення продуктами ерозії водойм. Тому потрібно чітко усвідомлювати, що деградовані землі дуже важко, а іноді й зовсім неможливо відродити.

Причинами руйнування (деградації) ґрунтів в Україні є:

— ерозія, підкислення і засолення ґрунтів унаслідок механічного руйнування водою та вітром, неправильного впровадження меліоративних заходів;

- опустелення, аридизація через висушування й переущільнення;

- забруднення речовинами антропогенного походження, у тому числі внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

- прямі втрати внаслідок відведення під міські будівлі, дороги, аеродроми тощо;

- виснаження ґрунтів (дегуміфікація) через нераціональне й неефективне землеробство.

Одна з головних причин погіршення агрономічних властивостей ґрунту — це ерозія. Термін "ерозія" походить від латинського *erosio* і означає руйнування, роз'їдання, розмивання. На початковому етапі розвитку землезнавства ерозією вважали фізичний процес часткового або повного руйнування ґрунтового покриву незалежно від того, якими силами він викликаний. Тепер же під ерозією ґрунту розуміють сукупність взаємозв'язаних процесів відриву та перенесення ґрунту поверхневим стоком чи вітром.

Так, М.Н. Заславський і Г.І. Швебс термін "ерозія ґрунтів" тлумачать як руйнівну роботу водних потоків і вітру, яка полягає у змиві, розмиванні, видуванні та розвіюванні ґрунтів і підстилаючих порід [8; 24].

Значного поширення ерозія ґрунтів набула в останні 100—150 років унаслідок інтенсивного вирубування лісів та надмірного рівня розорювання земель, що призвело до підвищення сухості клімату, а також через нераціональні системи землеробства й пасовищне скотарство.

Ерозія ґрунтів — найпоширеніше та найнебезпечніше явище деградації земельних ресурсів. На частку ерозії припадає 83 % всієї площі території деградованих ґрунтів. Вона завдає великої економічної й екологічної шкоди. Внаслідок руйнування ґрунту втрачається його родючість, пошкоджуються або гинуть посіви сільськогосподарських культур, виносяться за межі поля добрива, забруднюється навколишнє середовище, порушується екологічна рівновага і деградує природні системи. Ерозія є не тільки головним чинником погіршення якості земель, але й основним джерелом забруднення водних об'єктів. Тому охорона ґрунтів від ерозії — найважливіша проблема, без розв'язання якої досягти сталого розвитку сільського господарства та суспільства неможливо [6].

Чинники, що впливають на виникнення та інтенсивність ерозійних процесів, поділяються на дві групи: на природні (з'являються під впливом атмосферних опадів або вітру) й антропогенні (пов'язані з господарською діяльністю

людини). Інтенсивність ерозійних втрат ґрунту є кількісною характеристикою ерозії, яка вимірюється в тонах на 1 га за рік чи у міліметрах шару втраченого ґрунту за певний проміжок часу (за рік). В Україні для сільськогосподарських земель інтенсивність ерозійних втрат ґрунту в середньому становить понад 10 т/га за рік, досягаючи на окремих ділянках до 50—100 т/га за рік і більше [4; 22].

Лопирев М. І. та Є. І. Рябов за темпами проявлення розрізняють ерозію нормальну (геологічну) та прискорену (сучасну). Нормальна, або геологічна, ерозія виникає на поверхні ґрунту під дією лише природних факторів. Частіше цей процес відбувається повільно, непомітно, не перевищуючи швидкості ґрунтоутворення й не спричиняючи деградацію ґрунтового покриву. В противному разі виділяють прискорену, або сучасну, ерозію ґрунтів, яка пов'язана з господарською діяльністю людини [12]. За даними Ф. М. Лисецького, у зоні Степу та Лісостепу України нормальна інтенсивність формування гумусового горизонту змінюється для каштанових слабозмитих ґрунтів від 0,02 мм/рік (близько 0,3 т/га/рік) і для сильнозмитих чорноземів Лісостепу — до 0,18 мм/рік (майже 2,2 т/га/рік) [11].

Найпоширенішими видами руйнування ґрунту є водна й вітрова ерозії. Інші форми деструкції ґрунтового покриву — локальні. Вони виникають на крутих схилах, у районах із карбонатними чи засоленими породами, на гірничодобувних та інших промислових об'єктах.

Водна ерозія — це змив або розмив ґрунту, що спричиняється поверхневим стоком дощових, талих, поливних і скидних вод. Головні фактори її проявлення — рельєф (із ним пов'язана інтенсивність формування стоку) та ґрунт (від якого залежить його протиерозійна стійкість).

За формами проявлення водну ерозію поділяють на поверхневу (площинну) або змив ґрунту та лінійну (яружну) або розмив ґрунту, також окремо науковці виділяють струменеву ерозію [7].

Поверхнева (площинна) ерозія — це рівномірний змив верхніх шарів ґрунту нерегульованим поверхневим стоком, унаслідок чого "зрізаються" верхні родючі шари ґрунту й утворюються змиті чи еродовані ґрунти. Змив ґрунту (поверхнева ерозія) спостерігається в усіх зонах України на схилах крутістю більше 1—2°. У середньому з 1 га схилових земель змивається до 15 т родючого ґрунту, а у Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській і Харківській обла-

стях — 23—27 т. При розміщенні просапних культур на схилах крутістю понад 3° змив ґрунту зростає до 30—50 т/га, а на їхніх посівах уздовж схилу — до 150—300 т/га і більше [8; 17].

Струменева ерозія — це розмивання ґрунту з виникненням неглибоких негативних форм рельєфу, що утворюються схиловим стоком. Останній формує струмені різної інтенсивності, які призводять до появи вимоїн і баюр завглибшки до 0,5—1 м.

Поряд із площинною та струменевою ерозіями інтенсивно розвивається яружна, що є найнебезпечнішим процесом деградації ґрунтів і ландшафтів. Лінійна (яружна) ерозія являє собою розмив ґрунтів та підстилаючих порід порівняно значними потоками води, внаслідок чого виникають різного роду промоїни завглибшки понад 1 м, які в процесі розвитку утворюють яри. Внаслідок утворення яружної ерозії великих збитків зазнає сільське господарство і катастрофічно порушується екологічний стан земельних ресурсів. Яри особливо шкідливі тим, що руйнують поверхню ґрунтового покриву не тільки на місці самих ярів, але й на територіях, які до них прилягають. В Україні площа активних ярів становить 140,1 тис. га. Їхній негативний вплив проявляється на прилеглій території площею близько 1 млн га [20]. Ці ділянки орних земель із прогресуючим розвитком ярів нерідко стають повністю непридатними для сільськогосподарського виробництва.

Після водної ерозії другим за обсягами негативного впливу на ґрунтовий покрив є вітрова ерозія, або як її частіше називають дефляція. У сучасній літературі термін "дефляція" (від лат. *deflatio* — видування) означає видування і розвіювання ґрунтів і порід вітром. Дефляція ґрунту виникає переважно на територіях із посушливими кліматичними умовами (в степовій зоні України), у безлісих районах із різкими коливаннями погоди й активним вітровим режимом. Вона проявляється тоді, коли руйнівна швидкість вітру перевищує протидефляційну стійкість ґрунту. Нині дефляцію за ступенем проявлення поділяють на повсякденну та пилові (чорні або курні) бурі.

Повсякденну дефляцію спричиняють слабка дія повітряних потоків на ґрунт (5—10 м/с) і вплив на сухий ґрунт різних ґрунтообробних механізмів, агрегатів та стад худоби. Вона проходить повільно, але постійно й неухильно виснажує і руйнує ґрунт. Повсякденна дефляція переважно виникає у ранньовесняний період на вітроударних схилах, де немає рослинності [10].

Другим найактивнішим і найшкідливішим видом дефляції ґрунтів є пилові бурі, викликані вітрами високих швидкостей (понад 15 м/с). Вони спостерігаються на великих територіях, залучаючи у повітряний потік колосальні маси ґрунту і переміщуючи їх на далекі відстані. Пилові бурі можуть виносити до 20 см поверхнього шару, знищуючи посіви на сотнях тисяч гектарів, що завдає величезної шкоди господарствам.

За темпами проявлення дефляцію ґрунтів поділяють на нормальну (втрати дрібнозему не перевищують ґрунтоутворення) та пришвидшену (втрати перевищують темпи ґрунтоутворення) [25].

Головною причиною дефляції є руйнування зернистої структури ґрунту через неефективний обробіток і відсутність надійного його захисту. Вивітрювання має місце, передусім, на територіях, не захищених полезахисними лісосмугами, а також на полях, де нещодавно була проведена оранка. Влітку дефляція може проявлятися на парових полях або на просапних культурах, внаслідок чого виникають чорні бурі, під час яких у повітря підіймаються мільйони тонн ґрунту. Вітровій ерозії систематично піддається понад 6 млн га, а в роки з пиловими бурями — до 20 млн га. Викликати дефляцію також може й надмірне випасання худоби в посушливих степах через знищення дернини.

Останнім часом посилилися процеси деградації ґрунтового покриву. Вони спричинені техногенним забрудненням, яке призводить до порушення фізичних, фізико-хімічних, хімічних, біологічних і біохімічних функцій ґрунту. Ґрунт забруднюється проникненням у нього деяких речовин, елементів, шкідливих мікроорганізмів, у наслідок чого порушується певна рівновага, що не в змозі швидко відновиться [12].

Перехід на інтенсивні технології ведення сільського господарства, який у теперішній час набуває дедалі більшої популярності, спричиняє виснаження земель. Тому землекористувачі вносять значну кількість різних мінеральних добрив для вирощування високих урожаїв. Так, при внесенні 170 тис. т пестицидів і 150 тис. т мінеральних добрив на початку 90-х років минулого століття у ґрунті виявилось 1800 т свинцю, 400 т — кадмію, 2200 т — цинку, 200 т міді. Нині в Україні перевищення граничнодопустимих концентрацій високотоксичних елементів у ґрунті коливаються в межах 0,06—0,30 %. Цю проблему загострює вирощування дуже великої частки технічних культур, зокре-

ма цукрових буряків, соняшнику та ріпаку. Неефективна агротехніка, вживання монокультур, надмірне внесення хімічних речовин можуть призвести до необоротних змін структури ґрунтового покриву з подальшим розвитком деградації [1; 2].

Продуктивність земель знижують і процеси, як підкислення, засолення й осолонцювання. Вони також загрожують утраті корисних властивостей ґрунтів. Невеликої шкоди останнім завдають так звані кислотні дощі, що бувають через викиди в повітря промисловими підприємствами й автотранспортом різних газів, які, з'єднуючись з вологою повітря, утворюють кислоти, що потім у вигляді опадів потрапляють у ґрунт. Кислі ґрунти поширені переважно на Поліссі, в Лісостепу і в Карпатах, Передкарпатті та на Закарпатті. Загальна площа таких ґрунтів становить близько 11 млн га, у тому числі 4,4 млн га ріллі. Відчутної підкислювальної дії зазнає ґрунт через застосування в значних обсягах фізіологічно— і хімічно кислих добрив. Підкислення ґрунту також виникає внаслідок декальцинації, тобто виносу кальцію врожайми та інфільтрації його з опадами й талими водами. Великі площі підкислених ґрунтів є у Вінницькій і Кіровоградській областях [15].

Ще одним із найпоширеніших видів деградації земель — дегуміфікація (втрата гумусу й поживних речовин), яка значно знижує продуктивність сільськогосподарських культур. За даними ННЦ "Інститут ґрунтознавства та агрохімії", нею уражено 43 % загальної площі орних земель (табл. 1). Тому нині потрібно невідкладно здійснювати заходи щодо охорони деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель. Проте динаміка реалізації заходів щодо охорони земель протягом 1995—2013 років свідчить про істотне щорічне скорочення виконання таких заходів (табл. 2), що завдає відчутних збитків країні.

За оперативною інформацією територіальних органів Держгеокадастру, загальна площа земель, що потребують консервації, по Україні складає 1,1 млн га, з них

Таблиця 1. Поширення основних деградаційних процесів ґрунтів в Україні (за даними ННЦ "Інститут ґрунтознавства та агрохімії")

№ з/п	Види деградації ґрунтів	Поширення щодо загальної площі відповідно до ступеня, %			
		слабка	середня	сильна	всього
1.	Втрата гумусу й поживних речовин	12	30	1	43
2.	Переущільнення	10	28	1	39
3.	Запливання і кіркутворення	12	25	1	38
4.	Водна ерозія	3	13	1	17
5.	Підкислення	5	9	0	14
6.	Заболочування	6	6	2	14
7.	Забруднення радіонуклідами	5	6	0,1	11,1
8.	Вітрова ерозія, втрата верхнього шару ґрунту	1	9	1	11
9.	Забруднення пестицидами та іншими органічними речовинами	2	7	0,3	9,3
10.	Забруднення важкими металами	0,5	7	0,5	8
11.	Засолення, підлуження, осолонцювання	1	3	0,1	4,1
12.	Водна ерозія, утворення ярів	0	1	2	3
13.	Побічна дія водної ерозії (замулення водойм та ін.)	1	1	1	3
14.	Зниження рівня донної поверхні	0,05	0,15	0,15	0,35
15.	Деформація земної поверхні вітром	0,04	0,23	0,08	0,35
16.	Аридизація ґрунтів	0,04	0,18	0	0,22

Джерело: розроблено авторами на основі [14].

Таблиця 2. Динаміка здійснення заходів щодо охорони земель в Україні

Заходи	Роки					
	1995	2000	2005	2010	2015	2017
<i>Рекультивовано земель, тис. га</i>	8,4	3,7	2,1	0,5	0,14	0,05
у тому числі під:						
сільськогосподарські угіддя	3,0	2,0	0,8	0,3	0,11	0,04
із них під:						
ріллям	1,5	1,5	0,3	0,2	0,07	0,028
лісові (чагарникові) насадження	3,0	1,2	0,7	0,1	0,01	0,005
водойми	0,6	0,2	0,1	0,04	0,0	0,0
забудови	0,3	0,0	0,0	0,0003	0,004	0,006
рекреаційні та інші цілі	1,5	0,3	0,5	0,02	0,02	0,001
<i>Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд</i>						
Вали, вали-канави, км	135,2	9,3	3,6	4,1	0,4	2,4
Вали-тераси, км	5,4	10,9	6,6	0,0	0,0	0,0
Вали-дороги, км	16,2	2,2	1,1	0,1	0,0	0,0
Протиерозійні ставки (нагромаджувачі твердого стоку), га	177,0	24,0	7,0	6,6	0,0	0,0
Водоскидні споруди, шт.	51	18	2	12	0,0	0,0
Берегоукріплення, км	1,0	4,7	3,9	4,3	0,2	3,4
Залуження сильнодеградованої та забрудненої шкідливими речовинами ріллі, га	12 785,0	14 974,0	6341,5	1015,2	40,2	65,7
<i>Проведення вапнування та гіпсування ґрунтів</i>						
Проведено вапнування ґрунтів, тис. га	286,6	23,9	41,7	73,2	88,1	103,7
Внесено вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т	1597,4	169,7	243,1	340,8	454,1	374,6
Здійснено гіпсування ґрунтів, тис. га	18,1	5,1	2,7	4,4	7,1	11,1
Внесено гіпсу та інших гіпсовмісних порід, тис. т	79,2	27,0	12,1	23,4	16,0	32,4

Джерело: розроблено авторами на основі [14, 19].

564,9 тис. га — деградовані, 482,0 тис. га — малопродуктивні і 11,8 тис. га — техногенно забруднені землі. Протягом 2017 року здійснено консервацію шляхом заліснення 30 га земель. У стадії консервації перебуває 22,5 тис. га земель.

Загальна площа порушених земель по Україні складає 143,4 тис. га. Протягом 2017 року рекультивовано 52,2 га порушених земель, з них понад 77% (40,4 га) становлять сільськогосподарські угіддя. Загальна площа земель, що перебувають у стадії рекультивації, становить понад 7 тис. га.

Потребують поліпшення 315,6 тис. га малопродуктивних земель. Протягом 2017 року поліпшено 37,4 га малопродуктивних угідь. Перебувають у стадії поліпшення 2,6 тис. га земель, з них 38%, тобто 997,7 га рілля.

Необхідно здійснити будівництво (реконструкцію) орієнтовно 458 протиерозійних гідротехнічних споруд, зокрема, 125 водоскидних споруд, 135 протиерозійних ставків, 198 споруд терасування схилів. Крім того, необхідно захистити землі, зокрема сільськогосподарського призначення, від ерозійних та інших несприятливих природних процесів на загальній площі 8,6 тис. га, загальною протяжністю понад 10 тис. км.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що у сучасних умовах розвитку сільського господарства деградація земель є фундаментальною основою втрати або зниження продуктивності земель, що призводить до негативних екологічних наслідків та економічного занепаду держави.

ВИСНОВКИ

У зв'язку з необгрунтованою та екологонебезпечною інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва сучасний стан земель набув загрозливого характеру. Це пояснюється постійним посиленням процесів деградації, яка нині є однією з найважливіших виробничих проблем. Без її розв'язання неможливо забезпечити високу еколого-економічну ефективність використання земель.

В умовах розвитку сільського господарства деградація земель спричиняє втрату або зниження продуктивності земель, що призводить до негативних екологічних наслідків та економічного занепаду держави. Тому для припинення деградаційних процесів, насамперед, необхідно налагодити систему моніторингу ґрунтів із використанням даних ДЗЗ, без якої неможливо здійснювати заходи щодо їхнього поліпшення. Деградовані землі потрібно обліковувати, відомості про них вчасно вносити до Дер-

жавного земельного кадастру, реєструвати щодо цих земель ґрунтоохоронні обмеження у їх використанні. Необхідно також розробити дійовий механізм відповідальності та санкцій до землевласників і землекористувачів, які своєю діяльністю спричиняють погіршення стану земельних угідь.

Нині дуже актуальною є проблема напрацювання механізмів охорони земель, які будуть дійовими уже в ринкових умовах. По-перше, це стимулювання власників землі та землекористувачів на те, щоб вони здійснювали ґрунтоохоронні заходи. По-друге, необхідно впливати на них через механізм оподаткування земель сільськогосподарського призначення, зокрема, дозволяти сплачувати фіксований сільськогосподарський податок і застосовувати пільговий режим оподаткування лише для тих землекористувачів, які впроваджують заходи щодо збереження та підвищення родючості ґрунтів.

Література:

1. Балюк С.А. Ґрунтові ресурси України: стан і заходи їх поліпшення. Вісник аграрної науки. 2010. № 6. С. 5—10.
2. Балюк С.А. Медведєв В.В., Мірошніченко М.М. Управлінню ґрунтово-земельними ресурсами — державну підтримку. Вісник аграрної науки. 2009. № 4. С. 10—12.
3. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти. Суми: Довкілля, 2003. 372 с.
4. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів. Київ: Урожай, 2005. 300 с.
5. Деградация и охрана почв / под общей ред. акад. РАН Г.В. Добровольского. М.: Изд-во МГУ, 2002. 654 с.
6. Добровольский Г.В. Тихий кризис планеты. Вестник Российской академии наук. 1997. № 4. С. 313—320.
7. Ерозія і дефляція ґрунтів та заходи боротьби з ними: навчальний посібник. І.Д. Примак, С.П. Вахній, М.Я. Бомба та ін; за ред. І. Д. Примака. Біла Церква: БДАУ, 2001. 392 с.
8. Заславский М.Н. Эрозиоведение: учебн. для студ. географ. и почв. спец. Вузов. М.: Высш. шк., 1983. 320 с.
9. Земельные и водные ресурсы: противоэрозионная защита и регулирование русел: сборник. под ред. Р. С. Чалова. М.: Изд-во МГУ, 1990. 174 с.
10. Землепорядне проектування в районах розвинутої ерозії ґрунтів: навчальний посібник. В.М. Кривов, А.Г. Мартин, О.В. Кустовська, О. М. Чумаченко. Київ: ДІА, 2012. 242 с.

11. Лисецкий Ф. Н. Пространственно-временная организация агроландшафтов. Белгород: Белгор. гос. ун-т, 2000. 304 с.

12. Лопырев М.И. Защита земель от эрозии и охрана природы: учеб. пособ. для вузов. М.И. Лопырев, Е.И. Рябов. М.: Агропромиздат, 1989. 240 с.

13. Медведєв В.В., Лактіонова Т.М., Греков А.Д. Типологія і оцінка небезпечних явищ у ґрунтовому покриві України. Ґрунтознавство. 2004. Т. 5. № 3—4. С. 13—23.

14. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2019 році. URL: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html> (дата звернення: 15.11.2021).

15. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. за ред. С.А. Баюка, В.В. Медведєва, А.Д. Балаєва. Київ: НААНУ, 2010. 154 с.

16. Булигін С.Ю., Барвінський А.В., Ачасова А.О., Ачасов А.Б. Оцінка і прогноз якості земель: навчальний посібник. Харків: ХНАУ, 2008. 238 с.

17. Пшевлоцький М.І. Ерозійна деградація сірих лісових ґрунтів західноукраїнського краю. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. № 10. С. 13—19.

18. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка. Т. 2: Г-Ж. 1971. 550 с.

19. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Консультант, 2014. 554 с.

20. Фондові дані Державного агентства земельних ресурсів України: Форма 6-зем державної звітності. URL: <http://www.dazru.gov.ua> (дата звернення: 07.09.2015).

21. Хитров Н.Б. Деградация почвы и почвенного покрова: понятия и подходы к получению оценок. Антропогенная деградация почвенного покрова и меры ее предупреждения. Тез. докл. Всерос. конф., 16-18 июня 1998 г. М.: Почвенный ин-т им. В.В. Докучаева РАСХН, 1998. Т. 1. С. 20—26.

22. Чорний С.Г. Методика оцінки ступеня змитості та величини ерозійних втрат степових ґрунтів. Вісник аграрної науки. 2003. № 3. С. 53—56.

23. Чумаченко О.М., Мартин А.Г. Еколого-економічна оцінка втрат від деградації земельних ресурсів (на прикладі земель сільськогосподарського призначення): монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2010. 210 с.

24. Швобс Г.И. Теоретические основы эрозиоведения. Киев: Вища школа, 1981. 224 с.

25. Шелякин Н.М., Белолипский В.А., Головченко И.Н., Шелякин Н.М. Контурно-мелиоративное земледелие на склонах. Київ: Урожай, 1990. 168 с.

References:

1. Balyuk, S.A. (2010), "Soil resources of Ukraine: state and measures to improve them", *Herald of Agrarian Science*, vol. 6, pp, 5—10.

2. Balyuk, S.A. Medvedev, V.V. and Miroshnychenko M.M. (2009), "Management of soil and land resources — state support", *Herald of Agrarian Science*, vol. 4, pp, 10—12.

3. Borisova, V.A. (2003) *Vidtvorennya pryrodnoho resursnoho potentsialu APK: ekonomichni aspekty* [Reproduction of the natural resource potential of the agricultural sector: economic aspects], Dovkillya, Sumy, Ukraine.

4. Bulygin, S.Yu. (2005), *Formuvannya ekolohichno stalykh ahrolandshaftiv* [Formation of ecologically sustainable agricultural landscapes], Urozhai, Kyiv, Ukraine.

5. Dobrovolsky, G.V. (2002), *Degradatsiya i okhrana pochv* [Soil degradation and protection], MGU, Moscow, Russia.

6. Dobrovolsky, G.V. (1997), "Quiet Crisis of the Planet", *Bulletin of the Russian Academy of Sciences*, vol. 4, pp, 313—320.

7. Primak, I.D. Vakhnii, S.P. Bomb M.Ya. and others (2001), *Eroziya i deflyatsiya gruntiv ta zakhody borot'by z nymy: navchal'nyy posibnyk* [Soil erosion and deflation and measures to combat them: a study guide], BDAU, Bila Tserkva, Ukraine.

8. Zaslavsky, M.N. (1983), *Eroziovedeniye: uchebnyk* [Erosology: textbook], Vysshaya shkola, Moscow, Russia.

9. Chalov, R.S. (1990), *Zemel'nyye i vodnyye resursy: protiverozionnaya zashchita i regulirovaniye rusel: sbornik* [Land and water resources: anti-erosion protection and channel regulation: collection], MGU, Moscow, Russia.

10. Kryvov, V.M. Martyn, A.G. Kustovska, O.V. and Chumachenko, O.M. (2012), *Zemlevporyadne proektuvannya v rayonakh rozvyntoyi eroziyi gruntiv: navchal'nyy posibnyk* [Land management design in areas of developed soil erosion: a study guide], DIA, Kyiv, Ukraine.

11. Lisetsky, F.N. (2000), *Prostranstvenno-vremennaya organizatsiya agrolandshaftov* [Spatial-temporal organization of agricultural landscapes], Belgorodskiy gosudarstvenniy universitet, Belgorod, Russia.

12. Lopyrev, M.I. Ukraine.and Ryabov, E.I. (1989) *Zashchita zemel' ot erozii i okhrana prirody*:

uchebnik [Land protection from erosion and nature conservation: textbook], Agropromizdat, Moscow, Russia.

13. Medvedev, V.V. Laktionova, T.M. and Grekov, L.D. (2004), "Typology and assessment of hazardous phenomena in the soil cover of Ukraine", *Pedology*, vol. 5, no. 3—4, pp. 13—23.

14. Ministry of energy and environment protection of Ukraine (2019), "National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2019", available at: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html> (Accessed 11 November 2021).

15. Balyuk, S.A. Medvedev, V.V. and Balaev A.D. (2010), *Natsional'na dopovid' pro stan rodyuchosti gruntiv Ukrayiny* [National report on the state of soil fertility of Ukraine], NAANU, Kyiv, Ukraine.

16. Bulygin, S.Yu. Barvinskyi, A.V. Achasova, A.O. and Achasov, A.B. (2008), *Otsinka i prohnos yakosti zemel': navchal'nyy posibnyk* [Assessment and forecast of land quality: a study guide], KHNAU, Kharkiv, Ukraine.

17. Pshevlotskyi, M.I. (2009), "Erosional degradation of gray forest soils of the Western Ukrainian region", *Scientific bulletin of Volyn National University named after Lesya Ukrainka*, vol. 10, pp. 13—19.

18. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1971) *Slovyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in the 11th volume], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

19. State Statistics Service of Ukraine (2014) *Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2019 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019], Consultant, Kyiv, Ukraine.

20. State Agency of Land Resources of Ukraine (2015), "Fund data of the State Agency of Land Resources of Ukraine. Form 6-zem state reporting", available at: <http://www.dazru.gov.ua> (Accessed 07 September 2015).

21. Khitrov, N.B. (1998), "Degradation of soil and soil cover: concepts and approaches to obtaining estimates", *Tezi dokladov Vseroskoy konferentsii. Antropogennaya degradatsiya pochvennogo pokrova i mery yeye preduprezhdeniya* [Abstracts of the reports of the All-Russian Conference. Anthropogenic soil degradation and measures to prevent it], Soil Institute named after V.V. Dokuchaeva, Moscow, Russia, June 16—18, Vol. 1, pp. 20—26.

22. Chorniy, S.G. (2003), "The method of estimating the degree of crowning and the magnitude of erosive intrusions of steppe soils", *Bulletin of agrarian science*, vol. 3, pp. 53—56.

23. Chumachenko, O.M. and Martyn, A.G. (2010), *Ekoloho-ekonomichna otsinka vtrat vid de-*

radatsiyi zemel'nykh resursiv (na prykladi zemel'sil's'kohospodars'koho pryznachennya): monohrafiya [Ecological and economic assessment of losses from the degradation of land resources (on the example of agricultural lands): monograph], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.

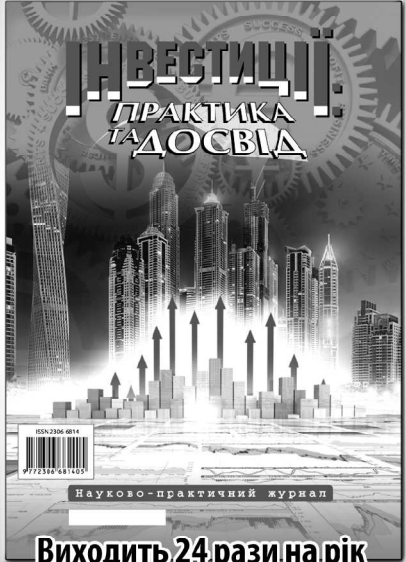
24. Shwebs, G.I. (1981), *Teoreticheskiye osnovy eroziovedeniya* [Theoretical foundations of erosion studies], Vishcha shkola, Kyiv, Ukraine.

25. Shelyakin, N.M. Belolipsky, V.A. Golovchenko, I.N. and Shelyaki, N.M. (1990), *Konturno-meliorativnoye zemledeliye na sklonakh* [Contour-reclamation agriculture on the slopes], Urozhay, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 334.02

А. О. Сітковська,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-1892-6314

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.43

КОНТРОЛІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

A. Sitkovska,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,
Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

CONTROLLING AS A TOOL OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

В статті досліджено контролінг як інструмент стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства. Розглядаються особливості, які необхідно враховувати при розробці стратегії та виборі організаційно-управлінських механізмів її імплементації на підприємстві. Виокремлено причини необхідності впровадження у процесі стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства економічного механізму контролінгу. Встановлено, що стратегія, розроблена з урахуванням базових підходів та інструментів стратегічного контролінгу, дозволить досягти компанії конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, підвищити значення показників рентабельності фінансово-господарської діяльності. Визначено основні завдання впровадження системи контролінгу на підприємствах аграрного сектору, а саме: підвищення якості управління організаційними підрозділами; організація ефективної системи прогнозування; оптимізація системи бухгалтерського обліку; забезпечення чіткого планування та аналізу діяльності; створення мотиваційної системи персоналу підвищення ефективності роботи підприємства у цілому тощо. Розкрито функції стратегічного та оперативного контролінгу в управлінні процесами, що відбуваються в аграрних підприємствах.

The article examines controlling as a tool for strategic management of the competitiveness of an agricultural enterprise. The development of a strategy and the choice of organizational and management mechanisms for its implementation at an agrarian enterprise require taking into account the following features: strategic decisions are characterized by some remoteness of results and measures from the moment of their development to implementation; the indirect nature of the impact of strategic decisions on the results of the organization's activities, due to the fact that they are implemented through the adoption and implementation of tactical and operational decisions. At each stage of strategic management of the competitiveness of an agricultural enterprise, various general or specific methods, tools and processes implemented within the framework of the quality management system must be applied and must be organically integrated into the process of strategic management of competitiveness.

Strategic controlling contributes to the positive dynamics of strategic management, increasing competitiveness and long-term development of the scientific, technical and resource potential of an agricultural enterprise. The strategy, developed taking into account the basic approaches and tools of strategic controlling, will allow the company to achieve competitive advantages in the long term, increase the value of indicators of profitability of financial and economic activity. The need to implement such an economic mechanism as controlling in modern enterprises in the process of strategic management of competitiveness is due to a number of reasons.

The formation and functioning of the internal control system should, under effective management, minimize various risks in the company's activities. The effectiveness of the management and development of the company can be judged by performance indicators, which are achieved by meeting the goals of the internal control system of the enterprise, implementing the tasks of interconnection and interaction of various elements of the management system to achieve the required level of specific indicators.

Thanks to the use of the controlling system in the process of strategic management, it becomes possible to transition to a qualitatively new level of enterprise management through the integration, coordination and orientation of the activities of organizational units to achieve the set operational and strategic goals of development in competitive conditions, ensuring the stable position of the enterprise on the markets. The controlling mechanism can be considered as an integral part of the enterprise management system. The main tasks of the implementation of the controlling system at the enterprises of the agro-industrial complex: improving the quality of management of organizational units; organization of an effective forecasting system; optimization of the accounting system; ensuring clear planning and analysis of activities; creation of a motivational system for personnel to increase the efficiency of the enterprise as a whole; creation and application of new methods of control, accounting and management.

Ключові слова: контролінг, аграрне підприємство, конкурентоспроможність, стратегія, управління.

Key words: controlling, agricultural enterprise, competitiveness, strategy, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Турбулентність та невизначеність економічної ситуації у світі та країні виводить питання управління конкурентоспроможністю на перший план економічної науки. Підприємства починають розуміти не лише наявне стратегічне значення конкурентоспроможності, але й необхідність пошуку нових методів та моделей для підвищення конкурентоспроможності та конкурентної стійкості підприємств. Це визначає інтерес сучасної економічної науки до пошуку нових методів та інструментів стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств, в тому числі підприємств аграрного сектору. Ефективність інструментарію стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства складається з виваженого управління підприємством заснованому на виборі стратегічних рішень, що дозволяють досягти оптимального балансу між виробничим потенціалом, успішною фінансовою діяльністю, конкурентоспроможністю та якістю виробленої продукції, налагодженою збутовою діяльністю. Комплексно врахувати і застосувати всі складові можливо лише за допомогою концепції контролінгу, яка набуває широкого розвитку і тому потребує детального вивчення, аналізу та розробки рекомендацій щодо застосування контролінгу на підприємствах аграрного сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові дослідження різних аспектів контролінгу знайшли відображення у наукових публікаціях західних та вітчизняних вчених: Ю. Вебер, Е. Майєр, М. Постер, К. Серфлінг, Д. Хан, К. Хомбург, У. Шеффер, В. Анташов, І. Зятковського, А. Криклій, А. Костирко, О. Максименко, О. Островської, А. Попова, В. Сопко, А. Турила, М. Чумаченка. Враховуючи активне звернення науковців до поняття контролінгу, слід відмітити недостатній рівень досліджень освоєння цих ідей у аграрній галузі, хоча й спостерігається підвищення ефективності бізнесу від його використання. Цим і обумовлена необхідність застосування контролінгу як інструменту стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Саме актуальна потреба у даному дослідженні визначила мету аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є аналіз дослідження теоретичних і практичних питань організації контролінгу як інструменту стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зростаюча складність ринкових відносин, невизначеність зовнішнього середовища та на-

пруженість фінансово-економічного стану багатьох аграрних підприємств, дедалі більше орієнтують їх на використання сучасного наукового підходу обґрунтування стратегічних управлінських рішень. При розробці стратегії та виборі організаційно-управлінських механізмів її імплементації на підприємстві необхідно враховувати такі особливості: стратегічні рішення характеризуються деякою віддаленістю результатів та заходів від моменту їх розробки до реалізації; опосередкований характер впливу стратегічних рішень на результати діяльності підприємства, оскільки вони реалізуються за допомогою прийняття та здійснення тактичних та оперативних рішень. Такі особливості суттєво ускладнюють можливості аналізу результативності імплементації стратегії та передбачають оцінку можливості настання стратегічних розривів лише у коротко— чи середньостроковій перспективі [5].

На кожному етапі стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства повинні застосовуватися різні загальні та специфічні методи, інструменти та процеси, що реалізуються в рамках системи управління якістю і мають бути органічно інтегровані в процес стратегічного управління конкурентоспроможністю [6]. Однак слід відносити той чи інший інструмент і метод до стратегічного аналізу або до стратегічного вибору з великою часткою умовності, оскільки вони є універсальними. Успішність імплементації процесу стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства обумовлена взаємодією безлічі факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які у своїй сукупності створюють контекст високої невизначеності. Саме тому іноді найефективніші стратегії, сформовані за всіма правилами методології стратегічного менеджменту, повною мірою орієнтовані на тенденції та тренди зовнішнього та внутрішнього оточення, можуть бути невдалими.

Завдання реалізації стратегії є не менш відповідальним у стратегічному процесі, ніж планування — навіть при досконалому плануванні, але за поганої його реалізації, стратегічні позиції підприємства можуть суттєво погіршитися. Основне завдання сучасних дослідників полягає у виявленні та класифікації проблем, пов'язаних з реалізацією стратегії, а також визначенні напрямків, методів, інструментів та моделей ефективної імплементації стратегічних планів. На сьогодні, імплементація стратегії є одним з основних етапів процесу стратегічного управління, якому слід надавати пер-

шочергового значення в процесі управління розвитком підприємства. Планування та виконання є взаємозалежними — від того, що саме заплановано, залежатиме те, як воно виконуватиметься. Реальне проведення стратегії у життя, своєю чергою, вносить свої корективи у стратегію як таку. Таким чином, чим більше взаємодіють між собою "стратегі" та "виконавці" — як на етапі розробки стратегії, так і на рівні реалізації, — тим більша ймовірність успіху процесу стратегічного управління [2].

У багатьох європейських країнах позитивно зарекомендував себе стратегічний контролінг, який сприяє позитивній динаміці стратегічного управління, підвищенню конкурентоспроможності та довгостроковому розвитку науково-технічного та ресурсного потенціалу аграрного підприємства. Виділення контролінгу зі стратегічного менеджменту зумовлено насамперед його змістом. Так, контролінг визначають як концепцію ефективного управління економічним об'єктом з метою забезпечення його сталого та тривалого існування в постійно динамічному середовищі [1]. Або як синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, реалізації яких при здійсненні оперативного та стратегічного управління процесом сприятиме досягнення кінцевих цілей та результатів діяльності підприємства [4]. За допомогою системи контролінгу попередньо готуються всі дані та відомості. На основі цієї інформації менеджмент компанії ухвалює відповідні рішення. Таким чином, завдання контролінгу знаходяться у сфері аналізу релевантних даних про галузевий розвиток та ситуацію на підприємстві, а також здійснюється підготовка до майбутніх змін. Контролінг виступає важливим фактором забезпечення конкурентоздатності підприємства, оскільки дозволяє вирішити цілий спектр питань, які стосуються стабільності бізнесу та фінансів, пошуку можливих внутрішніх резервів, оперативного та стратегічного впровадження інновацій, втілення у життя місії, стратегії розвитку підприємства тощо [3].

Стратегія, розроблена з урахуванням базових підходів та інструментів стратегічного контролінгу, дозволить досягти компанії конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, підвищити значення показників рентабельності фінансово-господарської діяльності. Оцінка та контроль виконання стратегії є логічно завершальним процесом, який забезпечує стійкий зворотний зв'язок між ходом процесу досягнення цілей та власне цілями, що стоять перед підприємством. Під час виконання підприєм-

ством поставлених цілей, воно повинно постійно стежити за проміжними результатами та здійснювати контроль змін у мікро— та макросередовищі. Часто трапляються випадки, коли економічна ситуація є непередбачуваною та мінливою. За цих умов аграрне підприємство має проаналізувати черговість виконання власних дій, складових програми, стратегії та мету. При цьому, якщо воно має компетентних керівників вищої ланки, то може суттєво покращити свої результати за рахунок ефекту синергії, що виражається у зниженні поточних витрат, збільшенні прибутку, зниженні потреби в інвестиціях.

Необхідність впровадження контролінгу на сучасних аграрних підприємствах у процесі стратегічного управління конкурентоспроможністю, можна пояснити такими причинами:

- періодична необхідність безперервного моніторингу змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищах підприємства;
- зростання нестабільності зовнішнього середовища обумовлює додаткові вимоги до системи управління змінами на підприємстві;
- для запобігання виникненню кризових ситуацій, необхідно змінити акцент уваги з контролю минулого на аналіз майбутнього та розробку комплексної системи дій щодо забезпечення виживання підприємства;
- розробка механізму координації всередині системи управління у процесі її ускладнення, а також підвищення гнучкості компанії, швидке та своєчасне реагування на зміни зовнішнього середовища;
- побудова корпоративної системи інформаційного забезпечення управління при нестачі релевантної інформації, а також інтеграція різних галузей знання та людської діяльності у стратегічному управлінні підприємством.

За умови ефективного управління формування та функціонування системи внутрішнього контролю має мінімізувати ризики у діяльності аграрного підприємства. Про ефективність управління підприємством можна судити за показниками ефективності, що досягаються шляхом відповідності цілей системи внутрішнього контролю підприємства реалізації завдань взаємозв'язку та взаємодії різних елементів системи управління для досягнення необхідного рівня конкретних показників.

Завдяки використанню системи контролінгу в процесі стратегічного управління стає можливим перехід на якісно новий рівень управління підприємством через інтеграцію, координацію та орієнтацію діяльності організаційних підрозділів на досягнення поставлених

оперативних та стратегічних цілей розвитку в конкурентних умовах розвитку підприємства. Механізм контролінгу можна розглядати як складову частину системи управління підприємством. Він дозволяє підприємству наростити конкурентні переваги, пов'язані з інноваційним розвитком, а також своєчасно реагувати на вимоги ринку, пристосовуватися до зовнішніх умов шляхом визначення можливих потреб ринку та оцінки своїх внутрішніх можливостей для співставлення їх з виявленими вимогами в довгостроковому періоді.

Отже, можна визначити основні завдання впровадження системи контролінгу на підприємствах агропромислового комплексу: підвищення якості управління організаційними підрозділами; організація ефективної системи прогнозування; оптимізація системи бухгалтерського обліку; забезпечення чіткого планування та аналізу діяльності підприємства; створення мотиваційної системи персоналу підвищення ефективності роботи підприємства у цілому; створення та застосування нових методів контролю, обліку та управління.

Контролінг також має важливу функцію поточного управління бізнес-процесами. Оперативні цілі контролінгу полягають в оптимізації витрат, управлінні прибутком та своєчасному прийнятті відповідних рішень. Від управлінського персоналу постійно вимагається прийняття господарських рішень, але практика свідчить, що більшість поточних рішень приймається за умови обмеженості економічних ресурсів. Тому, стратегічний та оперативний контролінг є необхідним інструментом управління, що забезпечує обґрунтовані рішення як у поточній діяльності, так і на перспективу, та є важливим фактором підвищення ефективності виробництва. Застосування контролінгу та всіх його елементів для ефективного управління на аграрних підприємствах дозволить забезпечити оперативний контроль витрат у кореляції з якістю технологічних процесів та своєчасним визначенням причин їх відхилення. Це дозволить оптимізувати ресурси та підвищити конкурентоспроможність підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, стратегічний контролінг є інструментом підвищення ефективності імплементації стратегії та вдосконалення організаційно-економічної діяльності підприємств аграрного сектору, сприяє підвищенню мотивації керівництва та персоналу до виконання планових показників. Але застосування стратегічного контролінгу не забезпечує процес постійно-

го вдосконалення діяльності, він є лише засобом отримання інформації про сильні сторони та сфери, де можна запровадити поліпшення, а також дозволяє дати оцінку діяльності суб'єкта господарювання. Стратегічний контролінг з метою визначення стратегічної результативності необхідно розглядати як складову частину процесу імплементації стратегії, використовувати для порівняння діяльності з плановими показниками та найкращими досягненнями серед суб'єктів господарювання, що беруть участь у процесі контролінгу, а також простежувати динаміку покращень при проведенні повторного аналізу.

Окрім цього, стратегічний контролінг можна вважати інноваційним способом стратегічного управління, що дозволяє орієнтувати аграрне підприємство на сценарії майбутнього розвитку подій. Наявність системи контролінгу для підприємства підвищує ефективність всього управління його діяльністю. При цьому підприємства отримують спеціалізовану, системну інформацію для оперативного та стратегічного управління, а керівництво має сукупність сучасних методів та інструментів управління, які необхідні для передбачення можливих загроз у майбутньому та досягнення прогнозних результатів на основі гнучкості та швидкої адаптації до змін зовнішнього середовища.

Література:

1. Бердар М. М. Контролінг як сучасна концепція управління промисловим підприємством. Економіка та держава. 2016. № 11. С. 39—43.
2. Гребиньяк Л. Как заставит вашу стратегию работать. Эффективная реализация стратегии и внедрение перемен. Днепропетровск: Баланс бизнес бук, 2006. 422 с.
3. Капліна А. (2021). Контролінг як інструмент управління підприємством. Економіка та суспільство, (23). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-16>
4. Плаксієнко В. Я., Назаренко І. М., Орехова А. І. Наукове обґрунтування інструментарію контролінгу в системі управління економічним потенціалом підприємства. Бізнес Інформ. 2018. № 3. С. 375—380.
5. Сова О.Ю. Контролінг як ефективний інструмент управління підприємством. Облік і фінанси. 2019. № 4. С. 119—123.
6. Vinichenko I.I., Imperatives of Quality Insuring of the Production Cycle and Effective Functioning Process of the Enterprises of Agro-Product Subcomplex of Ukraine / Trusova N.V. Kurbatska L.M., Polehenka M.A., Oleksiuk V.O.

// Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2020. Vol. 11. №. 4 (50). PP. 1462—1481.

References:

1. Berdar, M.M. (2016), "Controlling as a modern concept of industrial enterprise management", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 39—43.
2. Hrebinyak, L. (2006), *Kak zastavit vashu strategiyu rabotat. Jeftektivnaya realizaciya strategii i vnedrenie peremen* [How to make your strategy work. Effective strategy implementation and implementation of change], Balance business book, Dnepropetrovsk, Ukraine.
3. Kaplina, A. (2021), "Controlling as an enterprise management tool", *Economy and society*, vol. 23. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-16>
4. Plaksijenko, V.Ja. Nazarenko, I.M. and Orjekhova A.I. (2018), "Scientific substantiation of the controlling toolkit in the system of managing the economic potential of the enterprise", *Biznes Inform*, vol. 3, pp. 375—380.
5. Sova, O.Yu. (2019), "Controlling as an effective enterprise management tool", *Accounting & Finance*, vol. 4, pp. 119—123.
6. Vinichenko, I.I. Trusova, N.V. Kurbatska, L.M. Polehenka, M.A. and Oleksiuk, V.O. (2020), "Imperatives of Quality Insuring of the Production Cycle and Effective Functioning Process of the Enterprises of Agro-Product Subcomplex of Ukraine", *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, vol. 11, no. 4 (50), pp. 1462—1481. *Стаття надійшла до редакції 06.07.2022 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 658.155:631.16

З. В. Мокринська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-6546-412X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.48

ПРАКТИКА ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ВИПЛАТ ПРАЦІВНИКАМ

Z. Mokrynska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Accounting and Taxation, National Aviation University, Kyiv

PRACTICE OF DOCUMENTATION AND ACCOUNTING AND TAXATION OF EMPLOYEE BENEFITS

У бухгалтерському обліку виплат працівникам присутні свої особливості, які у багатьох випадках пов'язані зі специфікою даного ділянки обліку в організаціях різних форм власності. При документальному оформленні та бухгалтерському обліку оплати праці важливо орієнтуватись на чинне законодавство, яке включає велику кількість нормативних актів і документів. Окрім того, питання обліку оплати праці пов'язане і з нарахуванням та утриманням супровідних податків і зборів. Законодавство у сфері виплат працівникам постійно змінюється, що призводить до ускладнення розрахунків та збільшення трудомісткості праці облікових працівників. Відображення в обліку виплат працівникам досить трудомісткий процес, що пов'язано з різноманітністю форм і систем оплати праці, великою кількістю первинних документів, особливостями методики деяких розрахунків, визначеними термінами виплати заробітної плати працівникам. Облік виплат працівникам займає одне із центральних місць у всій системі обліку на підприємстві. Актуальною дана тематика є і для наукових досліджень. Дана наукова стаття узагальнює інформацію щодо первинних документів та облікових регістрів виплат працівникам. На практиці часто виникають питання щодо порядку відображення у обліку виплат. І важливо зазначити, що у роботодавця та працівника можуть виникати суперечності. Це пов'язано з тим, що для персоналу заробітна плата є основним джерелом доходу, а для роботодавця — величезна стаття витрат. Процес організації оплати праці на підприємстві визначається тарифною системою і формами оплати праці. Таким чином обрана на підприємстві система оплати праці визначає особливості порядку нарахування зарплати. Під час нарахування заробітної плати підприємство здійснює утримання податку на прибуток фізичних осіб та військового збору, що зменшує розмір зарплати. У цій науковій статті розглядаються особливості різних утримань із заробітної плати працівника, а також порядок їх нарахування та розміри відповідно до чинного законодавства України. Проаналізовано перелік соціальних виплат, які може надавати своїм працівникам підприємство.

The accounting of employee payments has its peculiarities, which in many cases are related to the specifics of this area of accounting in organizations of various forms of ownership. When documenting and accounting for wages, it is important to focus on the current legislation, which includes a large number of regulatory acts and documents. In addition, the issue of payroll accounting is also related to the calculation and withholding of accompanying taxes and fees. Legislation in the field of employee benefits is constantly changing, which complicates calculations and increases the labour intensity of accountants. Reflecting on the accounting of payments to employees is a rather time-consuming process, which is related to the variety of forms and systems of payment of labour, a large number of primary documents, the peculiarities

of the methodology of some calculations, and the defined terms of payment of wages to employees. Accounting for employee benefits occupies one of the central places in the entire accounting system at the enterprise. This topic is also relevant for scientific research. This scientific article summarizes information on primary documents and accounting registers of employee payments. In practice, questions often arise regarding the order of display in the accounting of payments. And it is important to note that the employer and the employee may have conflicts. This is because, for the staff, wages are the main source of income, and for the employer — a huge item of expenses. The process of organization of labour remuneration at the enterprise is determined by the tariff system and forms of labour remuneration. In this way, the wage system chosen at the enterprise determines the features of the salary calculation procedure. When calculating wages, the company withholds personal income tax and military duty, which reduces the number of wages. This scientific article examines the specifics of various deductions from an employee's salary, as well as the procedure for their calculation and amounts following the current legislation of Ukraine. The list of social benefits that the company can provide to its employees has been analyzed.

Ключові слова: документування, бухгалтерський облік, виплати працівникам, оподаткування.

Key words: documentation, accounting, employee benefits, taxation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У діяльності будь-якого підприємства однією з основних статей витрат є виплати працівникам. При цьому важливим є не лише вірне документування, відображення всіх розрахунків із працівниками в бухгалтерському обліку, а й оподаткування виплат пов'язаних із цими виплатами, що дозволяє аргументувати актуальність тематики дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність наукових досліджень щодо документування, обліку та оподаткування виплат працівникам підтверджується і численною кількістю публікацій у науковій періодиці. Облік виплат працівникам в контексті теорії та практики застосування НПСБО 26 та МСБО 19 досліджено у науковій статті Жидеєвої Л.І. та Стародуб І.В. [1]. Проблеми та напрями вдосконалення обліку оплати праці розглянуто у праці Гуцаленко Л.В. та Каправої О.С. [2]. Очеретько Л.М. та Хохлова І.А. [3] узагальнили основні проблеми обліку та оподаткування розрахунків за виплатами працівникам та визначили шляхи їх вирішення. Попри значну увагу науковців, практичні аспекти особливостей документування, обліку та оподаткування виплат працівників в контексті окремих підприємств потребують подальшого розгляду.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою даної статті є дослідження теорії та практики документального оформлення, бухгалтерського обліку та оподаткування виплат працівникам підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Організаційні аспекти документування виплат працівникам тісно пов'язане з деякими кадровими питаннями. Оскільки у практиці вони пересікаються та в деяких випадках також частково передаються до обов'язків бухгалтерської служби підприємства в залежності від організаційної структури підприємства. З огляду на те, що облікова політика сформується відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку, відповідно за основу беруться вимоги щодо організації обліку покладені НП(С)БО 26 "Виплати працівникам" [4], НП(С)БО 16 "Витрати" [5], питання організації праці зазначаються в правилах внутрішнього розпорядку, положенні про оплату праці, посадових інструкціях, порядок організації документообороту ґрунтується на рекомендованих та розроблених самостійно формах первинних документів, щодо обліку зарплати та інших нарахувань.

Особливості документування нарахування зарплати залежить перш за все від форм опла-

ти праці, які застосовуються роботодавцем. Так, для працівників із почасовою оплатою праці розрахунок проводиться на підставі даних про фактично відпрацьований час, а з відрядною оплатою — виходячи з інформації про виробіток продукції чи обсяг робіт. Причому в обох випадках потрібно обов'язково враховувати використання робочого часу, адже незалежно від обраної форми оплати праці можлива, наприклад, робота у нічний час, понаднормові години роботи, робота у вихідні, святкові і неробочі дні.

Документація щодо обліку виробітку забезпечується даними про кількість і якість виконаних робіт, про відповідність обсягу виконаних робіт кількості витрачених при цьому матеріалів, про рівень виконання норм виробітку і розмір зарплати.

Незалежно від форми ці первинні документи повинні містити наступні реквізити: місце роботи (філія, відділ тощо), розрахунковий період (рік, місяць, число), прізвище та ініціали працівника, його табельний номер і розряд, код обліку витрат (замовлення, рахунок, стаття витрат), назва роботи, плановий і фактичний обсяг, розцінка за одиницю виконуваної роботи, фактичний заробіток. Заповнюють ці документи на основі технологічних карт, чинних норм, графіку роботи. Після закінчення робіт окремий відділ проставляє фактично витрачений час. Документи підписують керівники робіт, підтверджує керівник підприємства.

Щоб нарахувати і виплатити заробітну плату, підприємства користуються наступними документами:

- табелем обліку використання робочого часу є типовою формою П-5;
- штатним розписом;
- відомістю про нарахування заробітної плати;
- спеціалізованими розрахунками, пов'язаними із заробітною платою. Наприклад, окремі розрахунки — за окладом, відпускних, днів перебування у відрядженні на основі середньоденного заробітку, премій тощо;
- розрахунково-платіжною відомістю працівника (типова форма П-7);
- розрахунково-платіжною відомістю працівника (розрахунковий лист виплати зарплати, типова форма П-6);
- графік відпусток та ін.

Документом, який визначає для підприємства структуру, штати і посадові оклади працівників, є штатний розпис. Для того, щоб затвердити керівником суб'єкта господарювання штатного розпису необхідно видати наказ,

який визначатиме кількість працівників кожної професії з розподілом штатних одиниць за визначеними структурними підрозділами підприємства. У штатному розписі досліджуваного підприємства наявні усі передбачені посади за структурними підрозділами із зазначенням кількості ставок і затверджених за ними посадових окладів із постійними надбавками.

"Штатний розпис — організаційно-правовий документ, в якому роботодавець визначає перелік посад, чисельність штатних одиниць, розміри посадових окладів, постійних надбавок та доплат. Відповідальний за підготовку штатного розпису" — фінансова служба підприємства. Кадрова служба бере участь у підготовці — добирає назви посад відповідно до Класифікатора професій, планованих обов'язків і потрібної кваліфікації працівників. Погоджувати штатний розпис із профспілкою чи Радою трудового колективу не потрібно — такої вимоги в законодавстві немає [6, с. 7].

Які підрозділи утворити, які посади ввести, скільки працівників потрібно — роботодавець вирішує на свій розсуд. Таке право надає стаття 64 Господарського кодексу України [7]: "Підприємство самостійно визначає організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис".

Складають на бланку підприємства або на папері формату А4. Таку рекомендацію містить Збірник уніфікованих форм організаційно-розпорядчих документів [8]. Приватні підприємства розробляють власний шаблон на основі уніфікованої форми зі збірника. Уніфікована форма містить шість граф: порядковий номер, назву структурних підрозділів і посад, кількість штатних одиниць, посадовий оклад, надбавки та доплати, фонд зарплати на місяць. Окрім того, на основі рекомендацій формуються і різні накази безпосередньо пов'язані із трудовими відносинами, наприклад, наказ про прийняття, переведення чи звільнення з роботи, наказ про заохочення чи встановлення надбавок і доплат, наказ про надання відпустки і т.д.

Норми наказу про затвердження положень про оплату праці, які застосовуються у товаристві не є нормами прямої дії. У положеннях про встановлення надбавок, доплат та заохочувальних виплат передбачається, що ці виплати встановлюються наказами по підприємству. Тому видання наказів для встановлення надбавок, доплат і заохочувальних виплат, а в деяких випадках і для їх виплати — неодмінний елемент управлінської діяльності підприємства. Наказ — правовий акт, що видається керівником підприємства для вирішення основних

завдань, поставлених перед підприємством. Типові форми наказів про встановлення надбавок, доплат і премій не затверджувалися. Вони не належать до типових форм первинної облікової документації зі статистики праці, які затверджуються Держкомстатом. Накази, що стосуються надбавок, доплат і заохочувальних виплат, гуртуються на вимогах чинного законодавства та локальних нормативних актів. Ці накази є ініціативними, видаються для впливу на внутрішні процеси підприємства [9, с. 125].

У практиці діловодства накази щодо встановлення всіх видів надбавок, доплат, що враховують умови та режими роботи, а також заохочувальних виплат, є наказами з основної діяльності. Розпорядча частина наказу складається з пунктів, що становлять дію, термін виконання та відповідальність за виконання наказу. А встановлення доплат, які враховують виконання додаткових робіт (суміщення професій, виконання додаткового обсягу робіт, виконання обов'язків відсутнього працівника) і змінюють умови трудового договору, оформляється наказами за особовим складом. Основні вимоги до складання наказів з урахуванням правил документування: відповідність змісту чинному законодавству, максимальна стислість, достовірність та повнота інформації та точність формулювань, що виключає двохтлумачення тексту.

На даний момент відсутня офіційно затверджена форми відомості. Тому підприємство може розробити їх самостійно. Назва даного документа — Розрахункова відомість організації. При цьому необхідно врахувати вимоги законодавства, щодо обов'язкових реквізитів даного документа. Графи бланка відомості розкривають зміст господарських операцій. Традиційно розташування граф наступне: ліворуч — нарахування складових зарплати, праворуч — утримання із зарплати, а саме: ПДФО, військовий збір, утримання за виконавчими листами. Окрім прізвищ, імен, по батькові працівників включено також графу з їх табельними номерами. Що дозволяє показати зв'язок відомості із табелем та уникнути збігів, якщо серед працівників наявні однофамільці.

У таблиці відображають табельний номер кожного працівника, дні та години, що він відпрацював, причини неявок на роботу (відпустка, хвороба, відрадження, прогул тощо). Ведуть табель зазвичай у електронному вигляді, але наявним має бути також і паперовий варіант, який є обов'язковим. Наказом Держкомстату від 05.12.2008 р. № 489 [10] затверджено форму табеля обліку використання робочого

часу (типова форма № П-5). Візуально зазначена форма становить собою таблицю, в якій обліковують явки та неявки на роботу за структурним підрозділом підприємства (кожному працівнику присвоюється свій табельний номер і для кожного відводиться окремий рядок).

До нарахувань включають: оплату відповідно до встановленого окладу. Її обчислюють на основі окладу пропорційно до кількості відпрацьованих днів співробітником за табелем. Зарплата нараховується і виплачується, дотримуючись норм контрактів, внутрішніх наказів про встановлення премій і доплат.

Для розрахунку підприємством оформляється окремою відомістю-розрахунком: оплати за окладом, нараховані премії чи надбавки. Визначення розміру відпускних для співробітників здійснюється окремим документом та наводиться у довідці-розрахунку. Також оформляють окремою довідкою-розрахунком лікарняні та інші виплати коштом Фонду соціального страхування та індексація заробітної плати.

Отже, відомість є зведеним первинним документом. До неї можна додають як складові відомості-розрахунки, довідки-розрахунки тощо, якими оформлюють відповідні нарахування — оклад за відпрацьованими днями, лікарняні, відпускні, індексацію, оплату днів відрадження тощо. Проте у всіх додаткових документів є наявні реквізити визначені нормативними документами, які дозволяють надати їх юридичну силу. Відомість нарахування зарплати є ключовим документом для нарахування зарплати, пов'язаних із нею нарахувань та утримань. Це зведення сум, нарахованих за окладом, премій, відпускних та лікарняних, інших виплат.

Розрахунково-платіжна відомість призначена, щоб ознайомити працівника з нарахованими йому виплатами і проведеними утриманнями. Інакше цей документ називають розрахунковим листом із виплати зарплати. Функція розрахункового листа із виплати зарплати суто інформативна.

Платіжна відомість на видачу зарплати — це типова форма П-7 не призначена для виплати зарплати [10]. Це зведений реєстр для оброблення даних під час складання форм статистичної звітності із зарплати.

Факт виплати зарплати працівникам підтверджують: відомість на виплату готівки — коли виплачують готівку та платіжна відомість, яку надають до банку для перерахування коштів працівникам, — якщо виплачують у безготівковій формі через банк.

Відомість на виплату готівки складає бухгалтер або інший уповноважений працівник підприємства. Основні правила виплати:

- отримавши зарплату, працівник має розписатися. Так він підтверджує, що зарплату отримав. До граfi "Примітки" вносять дані пред'явлених документів (серія та номер паспорта). Її заповнювати не обов'язково, крім випадків, коли кошти отримують за довіреністю;

- якщо зарплату не видали, ставлять штамп "Депоновано" і складають реєстр депонованої зарплати;

- на суму, яку фактично видали за відомістю, заповнюють видатковий касовий ордер і роблять запис у касовій книзі.

Платіжну відомість для безготівкової виплати формують за допомогою програмного забезпечення і системою "Клієнт-Банк" передають до банку для зарахування коштів на поточні рахунки працівників. Цей файл підписують шляхом накладання кваліфікованого електронного підпису відповідальних осіб товариства. Банк проставляє на відомості штамп із підписом — електронну печатку, що є підтвердженням, що зарплату зараховано на рахунки працівників підприємства.

При організації аналітичного та синтетичного обліку виплат працівникам вітчизняні підприємства орієнтуються на норми обліку наведені у НП(С)БО 26 [4], оскільки для застосовує саме національні стандарти. Згідно нормами даного стандарту, виплати працівникам мають бути включені у поточні виплати, виплати у разі звільнення, виплати після закінчення трудової діяльності, інші довгострокові виплати. Варто зазначити, що до поточних виплат зараховують: заробітну плату, виплати за час який не був відпрацьованим (приміром, відпустка), премії та заохочення.

Таким чином, всі нараховані суми виплати працівникам за роботу, виконану ними протягом звітного періоду, будуть відображені як поточне зобов'язання. Виплати за час, який не був невідпрацьованим, що підлягають накопиченню, також визнаються зобов'язанням, але уже через формування забезпечення у звітному періоді. Виплати за невідпрацьований час, що не підлягають накопиченню, визнаються зобов'язанням у тому періоді, відповідно до того, часу, коли працівника був відсутній на роботі.

Премії та інші заохочувальні виплати визнаються зобов'язанням через створення забезпечення у звітному періоді, якщо робота, виконана працівниками у цьому періоді, дає їм

право на отримання таких виплат у майбутньому.

Положення про оплату праці узагальнює нормативні документи, відповідно до яких організовано послідовність розрахунку та обліку виплат працівникам винагороди, узагальнює структуру доходу зайнятого працівника, порядок організації їх праці та визначає систему затверджених і реалізованих на підприємстві доплат та соціальних виплат. Зазначається також особливості формування постійної та змінної частини доходу працівника. Приміром, постійна частина визначається відповідно до встановленого у товаристві посадового окладу за певною посадою, змінна — включає цілу систему доплат, надбавок, різні відповідно до чинного законодавства гарантійні та компенсаційні виплати, премії та інші заохочення.

Реєстрація даних, щодо виплат працівникам, незалежно від того, чи належать вони до облікового складу чи ні, за всіма видами зарплати, премій, матеріальних допомог тощо, за неотримані у необхідний термін готівки з каси ведеться на рахунку 66 "Розрахунки за виплатами працівникам". Більш детальну аналітику по обороту зокрема субрахунку 661 наведено по кожному співробітнику підприємства, зокрема, за дебетом 661 можемо побачити виплати зарплати та утримання з неї, зокрема ПДФО та ВЗ,

Дані, щодо руху грошових коштів, які за рішенням підприємства використовуються для забезпечення майбутніх витрат і платежів відображають на бухгалтерську рахунку 47 "Забезпечення майбутніх витрат і платежів". Відповідно кредит даного рахунку показує накопичення забезпечень, дебетом відображає списання. Підприємством також застосовується субрахунок 471 "Забезпечення виплат відпусток". Цей субрахунок, дозволяє узагальнити облікові дані, щодо руху та залишків коштів на оплату відпускних співробітникам. Сума цього забезпечення розраховується щомісяця множенням фактично нарахованої зарплати працівникам і відсотка, визначеного як відношення річної планової суми на оплату відпусток до загального планового фонду оплати праці. Окрім того, даний субрахунок дозволяє відобразити забезпечення обов'язкових відрахувань (зборів) від забезпечення виплат відпусток на ЄСВ.

А для обліку забезпечення на виплату премій застосовують на субрахунку 474 "Забезпечення інших витрат і платежів". І під час формування таких забезпечень також варто па-

м'ятати і про ЄСВ, пов'язаний із зазначеними "зарплатними" виплатами. Аналітичний облік забезпечень майбутніх витрат і платежів ведеться за їх видами, напрямами формування та використання.

Дані щодо розрахунків за ЄСВ відображаються на субрахунку 651 "За розрахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування". Відповідно його кредит вказує на нараховані зобов'язання, а за дебет — погашені.

Узагальнюється також інформація і щодо обліку податків, у тому числі і ПДФО, які підприємство зобов'язане нарахувати та перерахувати, на субрахунку 641 "Розрахунки за податками". Відповідно до робочого плану рахунків дане підприємство використовує субрахунок 6411 "Розрахунки з ПДФО". Облік розрахунків за обов'язковими платежами, до яких належить ВЗ ведеться на субрахунку 642 "Розрахунки за обов'язковими платежами". За їх кредитом відображено нараховані суми платежів, за дебетом — вказуються суми податків, що підлягають відшкодуванню з бюджету, їх сплата, списання тощо. Аналітичний облік таких розрахунків за податками і платежами обов'язково ведеться за їх видами.

Оскільки зарплата нараховується виходячи з табеля обліку робочого дня за повний місяць, то сума авансу виплачується як міжрозрахункова виплата. Тому, сума авансу не нараховується у регістрах бухгалтерського обліку, проте зазначається у розрахунковий відомості. В нормативних документах зазначається мінімальний розмір авансу, який підприємство зобов'язане виплатити працівнику, однак при його виплаті необхідно сплатити ПДФО, ЄСВ та військовий збір. Інші питання, пов'язані з розрахунками суми авансу, роботодавець вирішує самостійно, але за погодженням із профспілкою.

Бухгалтерія не нараховує зарплатний аванс, а здійснює розрахунок його сум і відображає його в обліку як виплату в міжрозрахунковий період. Проаналізуємо, як оподатковується сума авансу ПДФО та військовим збором і чи необхідно з суми авансу утримувати ЄСВ. Ро-

Таблиця 1. Відображення в бухгалтерському обліку нарахування заробітної плати працівнику

№ з/п	Зміст операції	Первинні документи	Дт	Кт	Сума
1	Розраховано аванс працівникові за	Бухгалтерська довідка-	—	—	7 619,05
2	Перераховано до бюджету із суми авансу: - ЄСВ (22 %)	Типова форма № П-6, платіжне доручення, банківська виписка	651	311	1 676,19
	- ПДФО (18 %)		6411	311	1 371,43
	- ВЗ (1,5 %)		642	311	114,29
3	Виплачено аванс працівникові підприємства на картковий рахунок (7 619,05 - 1 371,43 - 114,29)	Типова форма № П-6, платіжне доручення, банківська виписка	661	311	6 133,33
4	Нараховано працівникові зарплату за серпень	Типова форма № П-6	92	661	16 000,00
5	Утримано із зарплати: - ПДФО (16 000,00 x 18 %)		661	6411	2 880,00
	- ВЗ (16 000,00 x 1,5 %)		661	642	240,00
6	Нараховано на зарплату ЄСВ (16 000,00 x 22%)		92	651	3 520,00
7	Перераховано до бюджету суми: - ЄСВ (3 520,00 - 1 676,19)	Платіжне доручення, виписка банку	651	311	1 843,81
	- ПДФО (2 880,00 - 1 371,43)		6411	311	1 508,57
	- ВЗ (240,00 - 114,29)		642	311	125,71
8	Виплачено зарплату працівникові підприємства на картковий рахунок (16 000,00 - 6 133,33 - 2 880,00 - 240,00)		661	311	6 746,67

Джерело: сформовано на основі [11, с. 192—193].

ботодавці при кожній виплаті зарплати одночасно з видачею зазначених сум зобов'язані сплачувати нарахований на ці виплати єдиний внесок у розмірі, встановленому для таких платників, тобто авансові платежі. А утриманий ЄСВ сплачується не пізніше 20 числа наступного місяця. при видачі (перерахуванні) коштів для виплати зарплати банки перевіряють, щоб сплачені суми ЄСВ становили не менше 1/3 суми коштів для виплати зарплати, зазначеної у грошових чеках, платіжних дорученнях та інших розрахункових документах.

Припустимо, що за умовами трудового договору підприємство виплачує працівникові зарплату двічі на місяць. За першу половину місяця 20-го числа (відповідно до фактично відпрацьованого часу включно по 15), а за другу — 5-го. Оклад адміністративного працівника становить 16 000 грн. Працівникові виплачується аванс за серпень 2021 року. В обліку ці операції та підтверджуючі первинні документи, узагальнено у табл. 1.

Аванс працівникам нараховується пропорційно до відпрацьованих днів за першу половину місяця на базі посадового окладу (тарифної ставки) (з 1-го до 15-го числа місяця). У нашому випадку аванс розраховувався так:

16 000 грн: 21 р. д. (серпень) x 10 р. д. (відпрацьованих у період із 1 по 15 серпня) = 7 619,05 грн.

Починаючи з 12.12.20 р. діють нові правила включення премій до розрахунку відпусткових.

До цієї дати при розрахунку середньої зарплати премії за місяць і квартал включалися повністю до заробітку того місяця, у якому вони були нараховані. Річні премії (за умови, що вони нараховані в поточному році за попередній рік) включалися в розмірі 1/12 своєї суми до заробітку кожного місяця розрахункового періоду. Відповідно усі премії (місячні, квартальні, річні) відносять до місяців, за які вони нараховані [12]. Премії, нараховані за період від 2 до 12 місяців (у т. ч. за підсумками роботи за рік), розподіляють за місяцями, за які вони нараховані, пропорційно до відпрацьованих у них робочих днів. Для цього суму премії ділять на кількість відпрацьованих працівником робочих днів того періоду, за який нараховано премію, і помножують на кількість відпрацьованих робочих днів кожного з місяців у такому періоді.

Нарахування та виплата відпускних працівникам є типовими операціями для кожного підприємства, установи чи організації. Але в кожному конкретному випадку слід враховувати ряд особливостей, які не тільки впливають на розмір одержуваних працівником відпускних, але і можуть послужити причиною застосування до роботодавця відповідальності за порушення вимог трудового законодавства.

Окрім відпустки пов'язаної із вагітністю та пологами, для всіх інших видів відпусток базою для оплати, або виплати компенсації за невикористану відпустку є середньоденна зарплата. Середньоденна зарплата розраховується шляхом розподілу сумарного заробітку працівника за розрахунковий період на кількість календарних днів розрахункового періоду без урахування святкових і неробочих днів, установлених законодавством [12].

Основна щорічна відпустка, яка надається працівникам підприємства становить не менше 24 календарних днів за відпрацьований робочий рік, відлік якого починається з дня укладення трудового договору. Робота на умовах неповного робочого часу не тягне за собою жодних обмежень у вигляді скорочення тривалості їх щорічного основного відпуску.

Законодавством України [13] передбачаються щорічні додаткові відпустки надаються за роботу зі шкідливими та важкими умовами праці або за особливий характер праці. Їхня тривалість не може перевищувати 35 календарних днів, а сумарний строк основної та додаткової не може бути більшим 59 календарних днів, і для працівників, зайнятих на підземних гірничих роботах, — 69 календарних днів. Якщо ж працівник має право крім щорічної відпустки ще на одну відпустку іншого виду (до при-

кладу, соціальну), щоб продовжити термін свого відпочинку, то зазначені обмеження на таку відпустку (що не є щорічною) не поширюються.

Наказ, підписаний керівником підприємства, є підставою для нарахування та виплати відпускних та матеріальної допомоги на оздоровлення. Типова форма № П-3 "Наказ (розпорядження) про надання відпустки" затверджено наказом № 489 [10]. У наказі про надання відпустки вказується, зокрема, вид відпустки, її період і, за необхідності, робиться відмітка про надання матеріальної допомоги на оздоровлення. Працівник також має бути ознайомлений із наказом про надання відпустки під підпис. Виплати, які традиційно називають відпускними, формально є заробітною платою за час відпустки.

Відповідно у Положенні про оплату праці підприємства оплата за час знаходження працівників в усіх видах відпусток (окрім відпустки без збереження заробітної плати), а також виплата компенсації за невикористану відпустку здійснюється виходячи з середньої заробітної плати за останні 12 календарних місяців роботи, що передують місяцю надання відпустки або виплати компенсації, і тривалості відпустки в календарних днях. Сума коштів, нарахованих за щорічні і додаткові відпустки, включається до фонду оплати праці звітного місяця тільки в сумі, що припадає на дні відпустки поточного місяця, кошти, що залишилися, включаються до фонду оплати праці наступного місяця. Окрім того, на підприємстві може бути передбачена додаткова відпустка за сімейними обставинами працівникам, оплачувана за рахунок прибутку, що залишається після сплати податків і інших обов'язкових платежів до бюджету, наприклад в наступних випадках:

- при одруженні;
- при народженні дитини;
- у разі смерті близьких родичів (подружжя, батьків, дітей);
- у разі смерті інших родичів;
- ветеранам праці, що мають посвідчення встановленого зразка.

Окрім того, Правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства оформлюють перелік професій і посад, за якими надається додаткова відпустка за особливий характер праці (ненормований робочий день).

Щоб правильно розрахувати максимальну величину, що підлягає обкладенню ЄСВ при перехідних відпустках, необхідно суми перехідних відпусткових розбити помісячно та

скласти з доходом, отриманим у кожному із цих місяців. Оскільки відпусткові обкладаються ПДФО, з них утримується ВЗ. Відпусткові являють собою поточні виплати працівникам за невідпрацьований час, які підлягають накопиченню та для видання яких підприємство зобов'язане створювати забезпечення — резерв відпусткових. Створення такого резерву дозволяє суб'єкту господарювання рівномірно розподіляти витрати на оплату відпусток. Резерв розраховується окремо за кожною категорією працівників.

Працівник товариства перебував у додатковій щорічній відпустці 2 к. д. — з 18 серпня по 19 серпня відповідно до заяви. Дохід працівника в розрахунковому періоді (за 12 попередніх місяців) становив 321 804,39 грн.

Розрахуємо відпусткові, керуючись п. 7 порядку № 100 [12] та внутрішніми документами підприємства

1. Визначимо середньоденну зарплату працівника:

$312\,804,39 : (365 \text{ к.д.} - 13 \text{ св.д.}) = 888,65 \text{ грн.}$

2. Обчислимо суму відпусткових:

$888,65 \text{ грн} \times 2 \text{ к.д.} = 1\,777,30 \text{ грн.}$

Окрім того, Положенням про оплату праці підприємства зазначають цілий ряд соціальних виплат для своїх працівників і членів їх сімей. Соціальні виплати є видом виплат працівникам підприємства, які пов'язані з певними обставинами в житті працівників підприємства, яким потрібна матеріальна допомога або компенсація понесених витрат. За наявності у підприємства фінансової можливості та затверджено відповідними документами, працівникам можуть бути надані наступні види виплат:

— одноразові виплати до ювілейних дат як в грошовій, так і в натуральній формах;

— премії до пам'ятних дат і свят, професійних свят — в розмірі до однієї базової заробітної плати;

— матеріальна допомога на оздоровлення працівників при наявності підписаного наказу про надання щорічної відпустки;

— одноразова виплата одному з батьків працівнику підприємства, що відпрацював на підприємстві не менше трьох років, грошових сум при народженні дитини;

— одноразова виплата працівникам у зв'язку з одруженням;

— допомога, що надається працівникам підприємства на поховання членів їх сім'ї;

— допомога, що надається членам сім'ї або близьким родичам на поховання працівника підприємства;

— матеріальна допомога на лікування, якщо витрати на лікування не покриваються медичною страховкою;

— за рішенням керівника повна або часткова компенсація робітникам вартості оренди житла та послуг, пов'язаних з пошуком та оформленням оренди житла.

Рішення щодо доцільності здійснення виплат і їх розміру приймається директором по кожному працівнику персонально і оформлюється наказом.

Фактично нарахування та виплата річної винагороди у бухгалтерському обліку не відрізняється від обліку інших зарплатних виплат. Основним критерієм є те, де саме зайнятий співробітник підприємства, відповідно, нарахована йому річна премія відноситься на відповідний рахунок: 231 "Основне виробництво", 92 "Адміністративні витрати", 93 "Витрати на збут", 94 "Інші витрати операційної діяльності". Зазначимо, що відповідно до п. 8 П(С)БО 26 "Виплати працівникам" [4] премії та інші заохочувальні виплати можуть визнаватися зобов'язанням через створення забезпечення у звітному періоді, якщо робота, виконана у звітному періоді, дає їм право на отримання таких виплат у майбутньому. Але у разі, якщо можливість виплати річної винагороди залежить від результатів господарської діяльності, не завжди доречно це робити.

Для нарахування премій використовуються бухгалтерські та статистичні дані, а також показники звітності. Для бухгалтерії підставою є наказ про преміювання, виданий керівником підприємства, і положення про преміювання (колективний договір). Підстави для зменшення розміру або позбавлення встановлені в положенні про преміювання. Такими підставами можуть стати невиконання або неналежне виконання працівником трудових обов'язків, не своєчасне або неякісне виконання наказів (розпоряджень) керівника, порушення трудової дисципліни (запізнення, поява у нетверезому стані).

Систематичною слід uważати матеріальну допомогу, яка в обов'язковому порядку згідно із внутрішнім документом підприємства (колективним договором, положенням про оплату праці, наказом по підприємству) буде надана всім або більшості працівників. Прикладами такої допомоги можуть бути виплати на оздоровлення (отримує кожен, хто йде у відпустку), при народженні дитини (зазвичай отримує кожна мати), до свята (Новий рік, 8 Березня та ін.) тощо. Особливістю систематичної матеріальної допомоги є її регулярність і заздалегідь

установлений розмір (у фіксованій сумі для кожного виду цієї допомоги або у відсотках до окладу, до середнього заробітку).

Документально така допомога зазвичай оформляється заявою працівника про її надання і наказом керівника про виплату. Причому в цих документах зазначається посилання на пункт колективного договору, положення про оплату праці, яким передбачено цю виплату. Оскільки дана допомога систематичного характеру є частиною фонду оплати праці працівників, витрати на її нарахування включаються до відповідних витрат підприємства: основне виробництво (Дт 231 — Кт 661), адміністративні (Дт 92 — Кт 661), на збут (Дт 93 — Кт 661), інші операційні витрати (Дт 949 — Кт 661). Систематична матеріальна допомога для цілей оподаткування доходів фізичних осіб є шматком зарплати, тому обкладатися податком та ЄСВ така допомога буде у складі загальної суми зарплати за місяць.

Разова матеріальна допомога не є зарплатою, на її суму не нараховується ЄСВ. Тому ні при нарахуванні відпусткових, ні при оплаті лікарняних листків ці виплати не включаються до розрахунку середньоденної зарплати. Виплата разової матеріальної (цільової і нецільової благодійної) допомоги фактично не пов'язана з операційною діяльністю підприємства. Тому витрати на її надання відносять на інші витрати — в Дт 977 "Інші витрати діяльності". Якщо допомога разового характеру (благодійна допомога) виплачується працівникам підприємства, тоді розрахунки за нею ведуть на субрахунок 663 "Розрахунки за іншими виплатами", якщо непрацівникам — використовують субрахунок 685 "Розрахунки з іншими кредиторами" [14, с. 24].

Нарахування виплат працівникам супроводжується і певними утриманнями та сплатою певних податків та зборів. До обов'язкових утримань із заробітної плати відносяться: податок на доходи фізичних осіб (НДФЛ), військовий збір (ВЗ) та утримання за виконавчим листом.

Відповідно до вимог ПКУ [15] на суб'єкт господарювання покладається обов'язок не лише вчасно нараховувати та перераховувати суми даного податку, але і вчасно звітувати відповідно до вимог законодавства.

Об'єкт даного податку виступає отриманий працевлаштованими працівниками загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід. При цьому виплати, які входять до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу, зазначені в ПКУ.

Основна ставка ПДФО становить 18 %. Саме її застосовують до заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат, а також до інших виплат і винагород.

Водночас для визначення бази оподаткування враховують особливості, встановлені ПКУ. Так, щоб обчислити базу обкладення ПДФО при нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати, нараховану заробітну плату зменшують на суму ПСП за наявності права на неї. При визначенні бази обкладення ПДФО розподіляють суми лікарняних і відпусткових пропорційно дням місяців, на які вони припадають, за всіма працівниками підприємства, а не тільки за тими, до зарплати яких застосовується ПСП.

Для цілей оподаткування даним податком під терміном "граничний строк сплати податку" розуміють строки, визначені п. 168.1 ПКУ [15]. Таким чином, податковий агент зобов'язаний сплатити ПДФО до бюджету:

- у день виплати доходу — при виплаті доходу готівкою, отриманою в банку, або шляхом перерахування на банківський рахунок працівника. Банки не мають права приймати платіжні документи на виплату доходу за відсутності документів на сплату (перерахування) до бюджету ПДФО. Тому, подаючи до банку платіжні доручення або інші розрахункові документи на видачу (перерахування) коштів для виплати доходу (у тому числі зарплатного авансу, відпусткових або лікарняних), одночасно з ними надаються розрахункові документи на перерахування до бюджету сум ПДФО;

- протягом 3 банківських днів із дня, що настає за днем нарахування (виплати, надання) доходу, — при виплаті доходу в негрошовій формі або готівкою з каси суб'єкта господарювання;

- не пізніше 30 календарних днів, наступних за місяцем нарахування доходу, — якщо дохід нараховано, але не виплачено.

Якщо день сплати ПДФО припадає на вихідний, святковий або неробочий день, сплатити податок слід напередодні. Перенесення строку сплати на найближчий робочий день ПКУ не передбачено.

Витрати зі сплати збору військового збору лягають працевлаштованих співробітників. Проте відповідальними за нарахування, утримання та сплату (перерахування) ВЗ до бюджету з доходів у вигляді заробітної плати є роботодавець. Ставка — 1,5%.

Об'єктом обкладення ВЗ виступає загальний місячний оподатковуваний дохід співробітників. Тобто, під обкладення ВЗ підпадає заробітна плата.

І якщо ПДФО та ВЗ стягуються із виплат працевлаштованого співробітника, то ЄСВ — платить саме роботодавець.

Базою нарахування ЄСВ виступає заробітна плата за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, навіть у випадку, якщо виплата здійснювалась у натуральній формі. Виплати, що становлять базу нарахування ЄСВ, визначені в ст. 7 ЗУ "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [16] і розділу III Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [17]. До них відносяться:

- заробітна плата, що включає основну та додаткову зарплату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі;

- винагороди за ЦПД за виконання робіт (надання послуг);

- оплата перших п'яти днів хвороби та допомога з тимчасової непрацездатності;

- допомога при вагітності та пологах.

При визначенні видів виплат, які відносяться або не відносяться до бази нарахування ЄСВ керуються положеннями Інструкції № 449 [17] і Переліком № 1170 [18] та ЗУ № 2464 [16].

Також необхідно враховувати, що ЄСВ нараховується на суми, що є базою для нарахування, незалежно від того, були вони виплачені фактично чи ні ч. 5 ст. 7 ЗУ № 2464 [16]. При цьому ЄСВ нараховується в межах максимальної величини бази, що дорівнює 25 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Обкладення/необкладення ЄСВ матеріальної допомоги залежить від того, потрапляє вона до фонду оплати праці чи ні. Так, відповідно до п.п. 2.3.3 згаданої вище Інструкції до фонду оплати праці у складі інших заохочувальних і компенсаційних виплат включається матеріальна допомога, що має систематичний характер, яка надається всім або більшості працівників. Матеріальна допомога разового характеру, що надається підприємством окремим працівникам, наприклад, у зв'язку із сімейними обставинами, на оплату лікування, оздоровлення дітей тощо, відповідно до п. 3.31 Інструкції № 5 [19], до фонду оплати праці не належить. Отже, обкладатися ЄСВ буде тільки систематична матеріальна допомога. А ось допомога разового характеру до бази нарахування ЄСВ не включається.

Крім того, зауважте: якщо працівник на цьому підприємстві виконує ще роботи (надає по-

слуги) за ЦПД, виплати за такими договорами також потраплять до бази нарахування ЄСВ.

Визначаючи базу нарахування ЄСВ, враховують два показники, зокрема) максимальну та мінімальну величини бази нарахування ЄСВ.

Максимальна величина бази нарахування ЄСВ. Необхідність нарахування ЄСВ у межах регламентованої максимальної бази встановлено ч. 3 ст. 7 ЗУ № 2464 [16]. Максимальна сума доходу, з якої стягується ЄСВ, становить 15 розмірів мінімальної заробітної плати (МЗП), установленої законом. У 2021 році місячний розмір МЗП — 6 000 грн, а з грудня 2021 року — 6 500 грн [20]. Отже, максимальна величина бази нарахування ЄСВ у 2021 році — 90 000 грн, а з грудня 97 500 грн.

З метою нарахування ЄСВ з максимальною базою порівнюють дохід кожного працівника окремо. Причому якщо роботодавець протягом місяця звільнив працівника і прийняв його знову на роботу, максимальну величину бази нарахування ЄСВ він повинен застосувати до загальної суми місячного доходу, оскільки обмеження величини бази нарахування не залежить від кількості проведених за таким працівником нарахувань у звітному періоді.

Розглянемо ситуацію, коли співробітнику, наприклад, нараховано за серпень 2021 року зарплату у розмірі 74 923,27 грн. У такому випадку, перш за все знайдемо базу нарахування ЄСВ. Оскільки, нарахована заробітна плата працівника не перевищує максимальну величину бази нарахування ЄСВ, що діє в серпні 2021 року (74 923,27 грн менше 90 000 грн), то ЄСВ нараховують на всю заробітну плату працівника. Якби заробітна плата робітника перевищила би дану суму у 90 000 грн у 2021 році, та 97 500 грн з грудня того ж року, то сума такого перевищення над зазначеною величиною до бази нарахування ЄСВ би не потрапила.

При розрахунку "перехідних" виплат (лікарняних, декретних і відпускних, період яких перевищує один місяць), максимальну величину, з якої сплачується ЄСВ, при нарахуванні застосовують окремо за кожен місяць. ЄСВ стягують із сум, визначених базою для його нарахування, незалежно від того, виплачені такі суми фактично після їх нарахування чи ні. У разі якщо нарахування заробітної плати (доходу) здійснюється за попередній період, зокрема у зв'язку з уточненням кількості відпрацьованого часу, виявленням помилок, такі суми включають до бази нарахування ЄСВ того місяця, в якому були здійснені донарахування [17]. Роботодавець сплачує ЄСВ у національній валюті України тобто у гривні, на

відміну від підприємств, розташованих за межами України, які сплачують ЄСВ за громадян України, які працюють у них, в іноземній валюті [17].

Авансові платежі з ЄСВ підприємство сплачує при кожній виплаті заробітної плати (доходу), на суми якої було нараховано цей внесок, одночасно з видачею зазначених сум. ЄСВ підприємство сплачує шляхом перерахування коштів з свого банківського рахунку. Днем сплати ЄСВ виступає день списання банківською установою суми платежу з рахунку платника незалежно від часу її зарахування на рахунок органу ДПСУ.

ВИСНОВКИ

Законодавство України затверджує правила, обов'язкові до застосування. Проте, організація має право вибрати відповідний собі порядок розрахунків, документообігу, порядок віднесення витрат, порядок преміювання та інші. Всі ці особливості ведення розрахунків з персоналом, щодо виплат закріплюються в облікової політики організації та в цілій низці організаційно-розпорядчих документів і також обов'язкові до застосування. Питання регулювання оплати праці вирішується вітчизняні підприємства самостійно шляхом затвердження рядом положень, таких як положення про оплату праці, про преміювання та про винагороду за підсумками роботи за рік. Умови оплати праці, передбачені ними не є гіршими, ніж це встановлено законодавством. Нормативно-правове регулювання оплати праці визначає права та обов'язки працівників підприємства, порядок укладання трудового договору, робочий час, час відпочинку, порядок оплати праці, а також норми праці, гарантії компенсації, порядок обчислення середньої заробітної плати, виплату страхового забезпечення застрахованим особам у разі настання страхових випадків.

Література:

1. Жидєєва Л.І., Стародуб І.В. Облік виплат працівникам: проблеми теорії та практика використання ПСБО 26 та МСБО 19. Економіка та суспільство. 2017. Вип. 9. С. 1122—1126.
2. Гуцаленко А.В., Каправа О.С. Облік оплати праці: проблеми та напрями вдосконалення. Економіка та суспільство. 2018. Вип. 18. С. 894—898.
3. Очеретко А.М., Хохлова І. А. Проблеми обліку та оподаткування розрахунків за виплатами працівникам і шляхи їх вирішення. Ефективна економіка. 2018. № 10. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/67.pdf

www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/67.pdf

4. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 26 "Виплати працівникам": Наказ Міністерства фінансів України від 10.11.2003 р. № 1025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text>

5. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ Міністерства фінансів України від 19.01.2000 р. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>.

6. Житкова І. Штатний розпис. Кадровик. 2018. № 1. С. 7—11.

7. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

8. Збірник уніфікованих форм організаційно-розпорядчих документів: Методичні рекомендації Укрдержархіву схвалений протоколом від 22.11.2015 р. № 7. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/pfz00066>

9. Алєєв Т. Операція "Мотивація". Бухгалтерія. Спеціальний випуск. Виплати працівникам. 2015. № 5. С. 123—131.

10. Про затвердження типових форм первинної облікової документації зі статистики праці: Наказ Державного комітету статистики України від 05.12.2008 р. № 489. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0489202-08#Text>

11. Шевчук Н. Розрахунки із працівниками. Бібліотека Балансу. 2021. № 1—2. С. 192—198.

12. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету міністрів України від 08.02.1995 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF#Text>

13. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Верхогляд В. Види матеріальної допомоги та її оподаткування. Баланс. 2020. № 37. С. 23—26.

15. Податковий кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

16. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

17. Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне стра-

хування: Наказ Міністерства фінансів України від 20.04.2015 р. № 449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0994-10#Text>

18. Про затвердження переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Міністерства фінансів України від 22.12.2010 р. № 1170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-2010-%D0%BF#Text>

19. Інструкція зі статистики заробітної плати: Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>

20. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

References:

1. Zhydieieva, L.I. and Starodub, I.V. (2017), "Accounting for employee benefits: problems of theory and practice of using PSBO 26 and IAS 19", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 9, pp. 1122—1126.

2. Hutsalenko, L.V. and Kaprava, O.S. (2018), "Payroll accounting: problems and directions for improvement", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 18, pp. 894—898.

3. Ocheretko, L.M. and Khokhlova, I.A. (2018), "Problems of accounting and taxation of payments for employee payments and ways to solve them", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6616> (Accessed 05 Jul 2022).

4. Ministry of Finance of Ukraine (2003), Order "On the approval of the National Regulation (standard) of accounting 26 "Payments to employees"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

5. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "On the approval of the National regulation (standard) of accounting 16 "Expenses"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

6. Zhytkova, I. (2018), "Staff list", *Kadrovyyk*, vol. 1, pp. 7—11.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

8. State Archival Service of Ukraine (2015), "Collection of unified forms of organizational and administrative documents", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/pfz00066> (Accessed 05 Jul 2022).

9. Aliiev, T. (2015), "Operation "Motivation"", *Bukhhalteriia. Spetsial'nyy vypusk. Vyplaty pratsivnykam*, vol. 5, pp. 123—131.

10. State Statistics Service of Ukraine (2008), Order "On approval of standard forms of primary accounting documentation on labor statistics", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0489202-08#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

11. Shevchuk, N. (2021), "Settlements with employees", *Biblioteka Balansu*, vol. 1—2, pp. 192—198.

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (1995), Resolution "On approval of the Procedure for calculating the average salary", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Vacations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

14. Verkhohliad, V. (2020), "Types of material assistance and its taxation", *Balans*, vol. 37, pp. 23—26.

15. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On Collection and Registration of the Single Contribution for Mandatory State Social Insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

17. Ministry of Finance of Ukraine (2015), Order "On the approval of the Instruction on the procedure for calculating and paying a single contribution to mandatory state social insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0994-10#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

18. Ministry of Finance of Ukraine (2010), Resolution "On approval of the list of types of payments made at the expense of employers' funds, which do not include a single contribution to mandatory state social insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-2010-%D0%BF#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

19. State Statistics Service of Ukraine (2004), Order "Instruction on salary statistics", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

20. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About the State Budget of Ukraine for 2021", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (Accessed 05 Jul 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.07.2022 р.

УДК 004:631

З. Я. Шацька,

к. е. н., доцент, доцент кафедри смарт-економіки,

Київський національний університет технологій та дизайну

ORCID ID: 0000-0003-1600-1481

В. І. Прима,

аспірант кафедри смарт-економіки,

Київський національний університет технологій та дизайну

ORCID ID: 0000-0003-4717-4385

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.13—14.60

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Z. Shatska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Smart-economy,

Kyiv National University Technologies and Design

V. Prima,

Postgraduate student of the Department of Smart-economy, Kyiv National University Technologies and Design

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

В статті досліджено функціонування вітчизняних підприємств аграрного сектору в сучасних мовах цифровізації економіки. Доведено, що вирішення проблеми голоду у світі не можливо без інтенсифікації ведення сільського господарства, що може бути здійснено лише за умови впровадження сучасних інформаційних технологій на підприємствах аграрної сфери. З'ясовано, що серед підприємств, що працюють в агропромисловій сфері України найбільше впроваджуються інформаційні технології на підприємницьких структурах. Визначена мета впровадження інформаційних технологій на підприємницьких структурах, яка полягає у удосконаленні процесу виробництва сільськогосподарської продукції та інтенсифікації ведення сільського господарства. Узагальнено типи інформаційних технологій, що використовуються в сільському господарстві, які поділено на групи: технології точного сільського господарства; технології прогнозування врожайності сільськогосподарських культур та проведення моніторингу стану полів в режим реального часу; обробка полів проти шкідників та бур'янів дронами за технологією "Smart Spraying"; інформаційні технології прийняття управлінських рішень в сільському господарстві. Доведено, що активність підприємства на ІТ-ринку залежить, від рівня виробничого потенціалу; інвестиційної активності та привабливості підприємства; бажання підприємства оптимізувати технології виробництва.

The article examines the functioning of domestic enterprises of the agrarian sector in modern languages of digitalization of the economy. It has been proven that the solution to the problem of hunger in the world is not possible without the intensification of agriculture, which can be carried out only if modern information technologies are introduced at enterprises in the agrarian sector. It has been found that among the enterprises working in the agro-industrial sphere of Ukraine, information technologies are most widely implemented in business structures. The goal of the introduction of information technologies in business structures is defined, which consists in improving the process of agricultural production and intensification of agricultural management. The types of information technologies used in agriculture are summarized, which are divided into groups: technologies of precision agriculture; technologies for predicting the yield of agricultural crops and monitoring the condition of fields in real time; treatment of fields against pests and weeds with drones using the "Smart Spraying" technology; information technologies for management decision-making in agriculture. Technologies of precision agriculture include geoinformation technologies; applications based on GPRS technologies; obtaining information using drones and satellites. With the help of crop yield forecasting technology and real-time field condition monitoring, special spectral indices are calculated, such as "Normalized Differentiated Vegetation Index (NDVI); Index of chlorophyll content in canopies (CCCI); Normalized RedEdge Index (NDRE); Modified Soil-Adjusted Vegetation Index (MSAVI). Information technologies for making management decisions in agriculture, which include artificial intelligence and machine learning programs; virtual assistant programs that will be able to manage and predict the processes of production and sale of agricultural products; storage of large amounts of information in any place; built-in devices to ensure information security; digital platform "EOS Crop Monitoring".

It has been proven that the activity of the enterprise on the IT market depends on the level of production potential; investment activity and attractiveness of the enterprise; the company's desire to optimize production technologies. It was found that to date, only 32% of domestic entrepreneurial structures in the form of agricultural holdings have already implemented precision farming technologies, and examples of such structures are given.

Ключові слова: цифровізація економіки; інформаційні технології; науково-технічний прогрес; аграрний сектор; підприємницькі структури; сільське господарство.

Key words: digitalization of the economy; information technology; scientific and technical progress; agricultural sector; business structures; agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Цифровізація світової економіки є передумовою переходу світового бізнесу до активного використання інформаційних технологій та інтеграції підприємств. Внаслідок прискорення науково-технічного прогресу відбувся стрімкий розвиток нових технологій, які докорінно змінили всю систему світових соціально-економічних відносин, в тому числі і у сільському господарстві. Впровадження нових технологій дозволило перейти від ручного ведення сільського господарства до механізованого, в подальшому до автоматизованого. Разом з тим, щорічне збільшення населення планети, чисельність якого на сьогоднішній день сягає майже 8,0 мільярдів, загострює глобальну проблему голоду в світі. Вирішення цієї проблеми можливе лише шляхом нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, що неможливе без інтенсифікації ведення сільського господарства шляхом впровадження нових інформаційних технологій. В сучасних умовах впровадження нових технологій стає ключовим чинником, який дозволить підприємствам підвищувати конкурентоспроможність, зайнявши провідні позиції на аграрному ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем функціонування підприємств аграрного сектору в умовах цифрової економіки займалися такі науковці, як Білоткач О. В., Волонтир Л., Зелінська О. В., Кривда Є. В., Крючковська А. В., Мороз Т. О., Мушеник І. М., Павлюк Т., Сухоцька С. М. та багато інших. Їх праці присвячені загальним питанням використання сучасних інформаційних технологій в сільському господарстві. Однак, інформаційні технології постійно удосконалюються, щорічно створюються нові програми та додатки, можливість впровадження яких на вітчизняних підприємствах аграрної сфери є недостатньо дослідженою.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей впровадження інформаційних технологій на вітчизняних підприємствах аграрної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогоднішній день функціонування підприємств аграрного сектору відбувається в умовах глобальних кліматичних змін, які створюють додаткові проблеми та ускладнюють процес виробництва сільськогосподарської продукції. Разом з тим, загроза голоду внаслідок збільшення кількості населення планети до 8,0 мільярдів чоловік, потребує нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та інтенсифікації діяльності підприємств аграрної сфери. Вирішення багато чисельних проблем, підвищення ефективності управління та прибутковості підприємств галузі потребує використання сучасних інформаційних технологій [5;10]. Інформаційні технології є сукупністю способів, методів та прийомів застосування обчислювальної техніки в контексті збору, пошуку, обробки, передачі та використання інформації [3]. У виробничій сфері їх використовують для створення моделей та конструкцій майбутніх виробів, що значно пришвидшує час виробництва і знижує вартість товару. В аграрній сфері інформаційні технології використовуються з метою:

- удосконалення процесу виробництва сільськогосподарської продукції;
- інтенсифікації ведення сільського господарства;
- моніторингу стану посівних площ;
- модернізації та технічного переоснащення виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств;
- автоматизації виробництва та управління підприємницькою структурою;
- підвищення продуктивності виробництва та контролю якості продукції [1].

Цифровізація світової економіки стала передумовою переходу підприємницьких структур агропромислового сектору до активного викори-

стання нових технологій, які докорінно змінили концепцію ведення сільського господарства, зробивши його більш ефективним, простим та безпечним. Під підприємницькою структурою розуміємо "цілісну складну відкриту інтегровану систему, що функціонує у динамічному глобалізованому середовищі на основі поєднання матеріальних і нематеріальних інтересів підприємств-учасників з метою прискорення спільного розвитку за рахунок пришвидшення процесів комерціалізації спільної інноваційної діяльності" [11].

В сфері сільського господарства активно використовуються такі інформаційні технології:

1. Технології точного сільського господарства, до яких відносяться:

- геоінформаційні технології. Використання геоінформаційних технологій в сільському господарстві дозволяє в реальному часі отримувати карти зміни опадів, температури, врожайності, здоров'я рослин та інші дані;

- додатки на основі GPRS технологій оптимізують кількість та зони внесення добрив та пестицидів на поля;

- використання дронів та супутників дозволяє отримати дані (біомаса врожаю, висота рослин, наявність бур'янів, насиченість водою, тощо) в режимі реального часу про стан рослин, ґрунтів, погодні умови.

2. Технології прогнозування врожайності сільськогосподарських культур та проведення моніторингу стану полів в режим реального часу з метою виявлення реальних загроз за допомогою супутникових даних. З їх допомогою розраховуються спеціальні спектральні індекси, такі як "Нормалізований диференційований вегетаційний індекс (NDVI) — дозволяє визначити вміст рослинності, кількість зів'язаних рослин та загальний стан здоров'я рослин; Індекс вмісту хлорофілу в покривах (CCCI) — допомагає визначити кількість внесення поживних речовин в процесі вирощування сільськогосподарської продукції; Нормалізований індекс RedEdge (NDRE) — визначає вміст азоту; Модифікований ґрунтово-корегований вегетаційний індекс (MSAVI) — розраховується для мінімізації впливу ґрунтового фону на самих ранніх стадіях розвитку рослин" [8].

3. Обробка полів проти шкідників та бур'янів дронами за технологією "Smart Spraying". Для інформаційна технологія з забезпечення максимально ефективного використання засобів захисту рослин розробляється компаніями "Bayer" і "Bosch". Компанія "Bosch" розробляє технологію вискоєфективних сенсорів, аналітичних пристроїв і виборчу систему розпилення. Компанія "Bayer", в свою чергу, роз-

виває власний досвід в сфері географічних інформаційних систем (GIS) і застосування засобів для захисту рослин, а також розробляє алгоритми прийняття агрономічних рішень, інтегрованого контролю шкідників [7].

4. Інформаційні технології прийняття управлінських рішень в сільському господарстві, до яких відносяться:

- програми штучного інтелекту та машинного навчання. Використання штучного інтелекту та машинного навчання дозволяють обробити інформацію та дані в сільському господарстві, які "організації накопичують стільки, скільки людський мозок не зможе обробити протягом усього життя" [9];

- зміна ручного управління інформаційною мережею на автоматичну конфігурацію пристроїв і встановлення підключення;

- створення віртуальних програм-помічників, які зможуть керувати процесами виробництва та продажу сільськогосподарської продукції та передбачувати їх. Наприклад, "устаткування для відеоконференцій поспілкується з вашим календарем і дізнається, що зустріч повинна початися через дві хвилини, і набере потрібний номер" [9]; збереження великих обсягів інформації в будь-якому місці: в приватній "хмарі", в публічних "хмарах" Microsoft, Amazon, Google; вбудовані пристрої забезпечать інформаційну безпеку на підприємницьких структурах; цифрова платформа "EOS Crop Monitoring", завдяки використанню супутникового моніторингу, пришвидшує процес прийняття управлінських рішень щодо часу обробки посівів.

Науковцями доведено, що активність підприємства на IT-ринку залежить, від: рівня виробничого потенціалу самого підприємства; його інвестиційної активності та привабливості; бажання оптимізувати технології виробництва, що є передумовою вибору виду інформаційних технологій для подальшого впровадження [2]. Як зазначено [6] вітчизняні підприємства агропромислової сфери "в основному використовують інформаційні технології задля бухгалтерського обліку, автоматизації сільськогосподарських процесів". Однак, новітні інформаційні технології можуть використовувати тільки великі потужні підприємницькі структури, що мають для цього доступ та необхідні ресурси. У сільському господарстві такими структурами є агрохолдинги. Це спонукає менш потужні підприємства об'єднувати свою діяльність, утворюючи складні підприємницькі структури в аграрному секторі (рис. 1). В структурі аграрного ринку України 2,0 % агрохолдингів налічує понад 60 інтегрованих підприємств. Понад 50 інтегрованих підприємств

має 4,0 % агрохолдингів. Від 30 до 40 підприємств інтегровано в 7,8 % агрохолдингів. Від 29 до 20 підприємств інтегровано в 17,6 % агрохолдингів.

15,7 % агрохолдингів інтегрували в свою структуру від 15 до 19 підприємств. 17,6 % агрохолдингів інтегрували в свою структуру від 10 до 14 підприємств. Від 5 до 9 підприємств інтегровано в 27,5 % агрохолдингів. В 7,8 % агрохолдингів інтегровано від 1 до 4 підприємств.

З досліджених автором 52 вітчизняних агрохолдингів майже всі мають в своїй структурі лабораторію оцінки якості ґрунтів та продукції. Однак, тільки 32% агрохолдингів вже впровадили технології точного землеробства. Наприклад, підприємницька структура у формі агрохолдингу "Континентал фармез груп" здійснює дистанційний моніторинг своїх полів за допомогою безпілотних літаків "Trinity F9", агрохолдинг "Укрпромінвест" — використовує безпілотні літальні апарати квадрокоптери. Агрохолдинг "ІМК" здійснює моніторинг стану земель з допомогою інформаційної технології "PreAgri — ІМС Geoportall". Агрохолдинг "Пелетехніка" має демо-поля та дослідницький центр, який використовує технології точного землеробства за допомогою програмного забезпечення "Trimble Ag" для підтримки всього циклу сільськогосподарського виробництва. Програмне забезпечення "Trimble Ag" є єдиним повністю інтегрованим програмним рішенням для робочого столу, хмари та мобільного зв'язку на вітчизняному ринку, що заощаджує час, зменшує людські помилки.

В сучасних умовах цифрової економіки використання інформаційних технологій в агропромисловому секторі дозволить поступово замінити людську працю штучним інтелектом. Це в свою чергу удосконалисть організаційну структуру підприємницьких структур: відбудеться скорочення надлишкового персоналу, який в майбутньому замінять роботи; зменшиться кількість операцій у виробничому процесі (наприклад технологія 3D-друку зменшила кількість операцій при зборці автомобіля у 1000 разів), але процеси управління ускладняться, підприємницькі структури в аграрній сфері поступово перейдуть до мережевого управління та створення інноваційних мереж [12].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Науково-технічний прогрес, зумовивший цифровізацію економіки, став рушійною силою в ево-

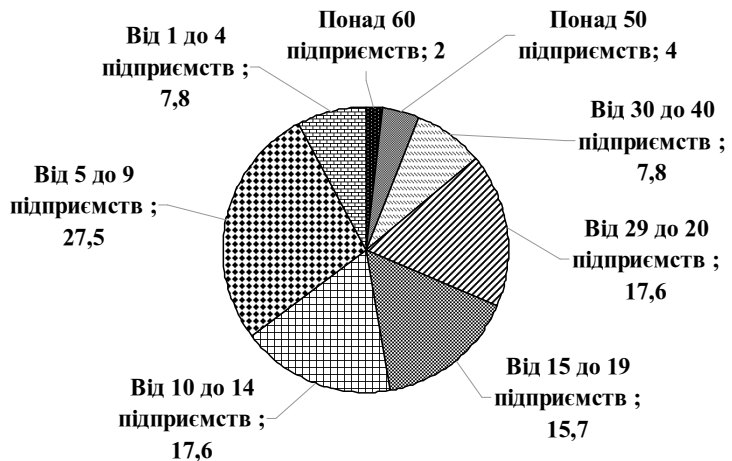

Рис. 1 Питова вага агрохолдингів за кількістю інтегрованих підприємств в загальній чисельності агрохолдингів України за 2021 р.

Джерело: побудовано автором.

люційному розвитку підприємницьких структур агропромислового сектору, внаслідок чого підприємства поступово перейшли від ручної праці до машинної, потім автоматизованої, яка базується на використанні сучасних інформаційних технологій. В подальшому інтенсифікація сільського господарства спричинить більш активне впровадження інформаційних технологій на вітчизняних підприємницьких структурах агропромислового сектору. Підприємницькі структури поступово перейдуть до повної автоматизації виробництва на всіх етапах виготовлення сільськогосподарської продукції. Керувати процесом виробництва сільськогосподарської продукції будуть програми штучного інтелекту з мінімальним втручанням управлінського персоналу.

Література:

1. Білоткач О. В. Інформаційні технології в аграрному секторі. Інформаційні технології в агробізнесі та аграрній освіті: 2020 рік: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 22—24 квіт. 2020 р. Дніпро: ННІЕ ДДАЕУ., 2020. С.7-8. URL: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/4357>
2. Зелінська О. В., Сухоцька С. М. Використання сучасних інформаційних технологій в агропромисловому комплексі. Галицький економічний вісник. 2016. № 2 (51). С. 148—152. (Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці). URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/51/69.pdf>
3. Кривда Є. В., Крючковська А. В. Застосування інформаційних технологій в галузі сільського господарства. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2017. Випуск 19. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/82753>

4. Мороз Т. О. Система інформаційного забезпечення аграрного сектору України. Інфраструктура ринку. 2020. Випуск 42. С. 396–400. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/69.pdf

5. Мушеник І. М. Інформаційні технології в агропромисловому комплексі. Scientific collection "Interconf". 2021. № 43. С. 665–669. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/9722/9372>

6. Павлюк Т., Волонтир Л. Використання сучасних інформаційних технологій в сільському господарстві. Формування ринкової економіки в Україні. 2017. Вип. 38. С. 122–127. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16997.PDF>

7. Соколов О. Роботи в полі: які задачі та за яких умов виконують інформаційні технології в агробізнесі. Agravery: веб-сайт. URL: Agravery.com (дата звернення: 14.07.2022).

8. Сучасні технології в сільському господарстві. Ears Observing System: веб-сайт. URL: <https://eos.com/uk/blog/suchasni-tekhnologii-v-silskomu-hospodarstvi/> (дата звернення: 14.07.2022).

9. Томпсон Г. 5 технологій майбутнього, які змінять життя у 2018 р. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/12/27/632562/>

10. Шацька З. Я., Ганзюк Т. Д. Шляхи підвищення ефективності діяльності підприємств гірничо-видобувної промисловості в сучасних умовах. Науковий журнал "Причорноморські економічні студії". 2016. № 10. С. 158–162. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/10-2016/35.pdf>

11. Шацька З. Я. Вплив інтеграційних чинників макросередовища в контексті формування підприємницьких структур. Підприємництво та інновації. 2020. Вип. 13. С. 67–74. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/issue/view/31/70>

12. Prokopenko, O., Omelyanenko, V., Ponomarenko, T., Olshanska, O. Innovation networks effects simulation models. Periodicals of Engineering and Natural Sciences. 2019. Volume 7. Issue 2. Pages 752–762.

References:

1. Bilotkach, O. V. (2020), "Information technologies in the agricultural sector", *Informatsijni tehnologii v ahrobiznesi ta aharnij osviti. Materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Information technologies in agribusiness and agricultural education. Materials VIII All-Ukrainian. science and practice conference]*, NNIE DDAEU, Dnipro, Ukraine, April 22–24.

2. Zelins'ka, O. V. and Sukhots'ka, S. M. (2016), "The use of modern information technologies in the agro-industrial complex", *Halyts'kyj ekono-*

michnyj visnyk, vol. 2 (51), pp. 148–152, available at: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/51/69.pdf> (Accessed July 14 2022).

3. Kryvda, Ye. V. and Kriuchkovs'ka, A. V. (2017), "Application of information technologies in the field of agriculture". *Suchasni problemy ekonomiky i pidpryemnytstvo*, vol. 19, available at: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/82753> (Accessed July 14 2022).

4. Moroz, T. O. (2020), "Information support system of the agricultural sector of Ukraine". *Infrastruktura rynku*. vol. 42. pp. 396–400, available at: http://market-infr.od.ua/journals/2020/42_2020_ukr/69.pdf (Accessed July 14 2022).

5. Mushenyk, I. M. (2021), "Information technologies in the agro-industrial complex", *Scientific collection "Interconf"*, vol. 43, pp. 665–669, available at: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/9722/9372> (Accessed July 14 2022).

6. Pavliuk, T. and Volontyr, L. (2017), "Use of modern information technologies in agriculture", *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini*, vol. 38, pp. 122–127, available at: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16997.PDF> (Accessed July 14 2022).

7. Sokolov, O. (2021), "Work in the field: what tasks and under what conditions are performed by information technologies in agribusiness", *Agravery*, available at: Agravery.com (Accessed July 14 2022).

8. Ears Observing System (2021), "Modern technologies in agriculture", available at: <https://eos.com/uk/blog/suchasni-tekhnologii-v-silskomu-hospodarstvi/> (Accessed July 14 2022).

9. Tompson, H. (2017), "5 future technologies that will change life in 2018", *Ekonomichna Pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/12/27/632562/> (Accessed July 14 2022).

10. Shats'ka, Z. Ya. and Hanzjuk, T. D. (2016), "Ways to improve the efficiency of mining enterprises in modern conditions", *Naukovyj zhurnal "Prychornomors'ki ekonomichni studii"*, vol. 10, pp. 158–162, available at: <http://bses.in.ua/journals/2016/10-2016/35.pdf> (Accessed July 14 2022).

11. Shats'ka, Z. Ya. (2020), "The influence of integration factors of the macro environment in the context of the formation of business structures", *Pidpryemnytstvo ta innovatsii*, vol. 13, pp. 67–74, available at: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/issue/view/31/70> (Accessed July 14 2022).

12. Prokopenko, O., Omelyanenko, V., Ponomarenko, T. and Olshanska, O. (2019), "Innovation networks effects simulation models", *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, vol. 7, issue 2, pp. 752–762.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2022 р.